

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY
Graduate School of Social Sciences

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt 4 - Sayı 1 - Nisan 2019
Volume 4 - Issue 1 - April 2019

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Graduate School of Social Sciences

ISSN: 2564-7695
e-ISSN: 2564-6486

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

DergiPark
AKADEMİK

ICI WORLD of
JOURNALS

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

ESJI
www.ESJIndex.org

Eurasian
Scientific
Journal
Index

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

SÓBIAD

SAHİBİ (Publisher)

Rektör Prof. Dr. Sedat MURAT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Editörler / Editors

Şerif KORKMAZ	Editör	serifk@comu.edu.tr
Ali Şahin ÖRNEK	Editör	asornek@comu.edu.tr
Yusuf ACIOĞLU	Editör	yacioglu@comu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Şerif KORKMAZ	Editör	serifk@comu.edu.tr
Ali Şahin ÖRNEK	Editör	asornek@comu.edu.tr
Yusuf ACIOĞLU	Editör	yacioglu@comu.edu.tr
Lütfi ATAY	Üye / Member	lutfiatay@comu.edu.tr
Sabri Sami TAN	Üye / Member	ssamitan@comu.edu.tr
Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN	Üye / Member	sozozen@comu.edu.tr

Yazı İşleri / Secretariat

Emel DENİZ

Danışma Kurulu / Consultative Committee

ACER Yücel (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	IŞIK Hidayet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARBAK Yasemin (Dokuz Eylül Üniversitesi)	İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARSLAN Nurettin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ATALAY AKTUĞ Canan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KIMURA Takuma (Hosei University)
AYDIN Kenan (Yıldız Teknik Üniversitesi)	KOCA Nusret (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KOVAL Igor M. (Odessa I.I. Mechnikov National University)
BARBU Andreea Mihaela (Academia de Studii Economice din Bucureşti)	KUZUCU Kemalettin (Marmara Üniversitesi)
CAIAZZO Massimo (International Association of Colour Consultants)	MURAT Sedat (İstanbul Üniversitesi)
CHEN Alexander (University of Central Arkansas)	NATSUDA Kaoru (Ritsumeikan Asia Pacific University)
ÇAYLAK TÜRKER Ayşe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	OKUMUŞ Fevzi (University of Central Florida)
ÇEKEN Muharrem (Ankara Üniversitesi)	ÖNLER Zafer (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EKİZ Mehmet (Ömer Halisdemir Üniversitesi)	ÖZMEN Ömür Nezcın (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ENER Meliha (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	PETLAK Victorija (Baltijas Starptautiskā Akadēmija)
ERDEM Sabri Haluk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	SABEV Orlin (Bulgarian Academy of Sciences)
ERKUL Ali (Cumhuriyet Üniversitesi)	ŞENER Sefer (İstanbul Üniversitesi)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	TAKAOĞLU Turan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
FIRAT Aytekin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	TAŞCI Özcan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GHOSE Sanjoy (University of Wisconsin-Milwaukee)	UĞUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GONGOL Tomáš (Slezská univerzita v Opavě)	YELKİKALAN Nazan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÖRÜN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YİĞİT Yusuf (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞ Erhan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YILDIRIM Yavuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞTEKİN Gülten (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ZÜMRÜT Yeşim (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜNDOĞDU Abdullah (Ankara Üniversitesi)	

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

ACARA ESER Meryem (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)	GÖKMEN Ertan (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
ATAK Erkan (Sakarya Üniversitesi)	KAN ŞAHİN Gülseren (Sinop Üniversitesi)
BAHAR Emre (Arel Üniversitesi)	KESKİN Özcan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BORLAT Barış (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	MULLENBACH Mark (Central Arkansas University)
ÇÖMEZOĞLU UZBEK Özgü (İstanbul Üniversitesi)	ŞAHİN Güneş (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
DEMİRTEPE Turgut (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	TIRUNEH Gizachew (Central Arkansas University)
DEVEBAKAN Nevzat (Dokuz Eylül Üniversitesi)	TOPALOĞLU Cafer (Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi)
DÜNDAR Mesut (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	UÇAR Hasan (Ege Üniversitesi)

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
International Journal of Social Sciences

ISSN: 2564-7695
e-ISSN:2564-6486

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yılda iki kez yayınlanır / Published twice a year

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (USBdergi) yılda iki sayı (Nisan ve Ekim aylarında) olarak yayımlanan uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergidir. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar, kitap tanıtımları ve benzeri yayımlar; arşivlenir, paylaşılır, basılır ve dağıtılır. USBdergi, herhangi bir makale değerlendirme/işlem ve yayın ücreti talep etmez.

Çanakkale Onsekiz Mart University International Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed scientific journal planned to be published twice a year, in april and october. Publication languages of the journal are Turkish and English. The journal comprises, archives, shares, prints and distributes scientific articles, articles derived from research of masters and doctoral thesis, research and observation reports, collections, technique notes and bookreviews. Papers from all fields of social sciences are admissible and expected to be coherent with scientific research criteria and not published before. The journal does not charge any sort of article processing or publication fee.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari-Türetilmez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives 4.0 International License.

Yayın Süreli Yayın
6 aylık (Nisan/Ekim)
Türkçe/İngilizce

Periodical
Every 6 months (April/October)
in Turkish/English

Teknik Hazırlık Baskı/Technical Preparation: Tam Pozitif Reklamcılık ve Matbaacılık İç ve Dış Ticaret Ltd. Şti.
Çamlıca Mahallesi 145. Cadde No: 10/11 Yenimahalle /ANKARA
Tel: 0312 397 00 31 | Faks: 0312 397 86 12 | E-Posta: pozitif@pozitifmatbaa.com

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale – TURKEY
Tel: +90 286 218 05 23 Fax: +90 286 218 05 24
Web: <http://usb.dergi.comu.edu.tr>
e-mail: usbdergi@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediği sürece Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi, editörler veya diğer yazarlar sorumlu tutulamaz.

Statements of acts or opinions appearing in the International Journal of Social Sciences are solely those of authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the IJSS editors.

TAKDİM

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisinin bu sayısında;

Büyük güçlerin (Rusya, Çin ve ABD) Avrasya politikaları ve 19. yüzyılda Kore yarımadasında Choson Krallığının dış politikası, Topkapı Sarayında III. Ahmet Kütüphanesi ve Çini Bezemeler, Antik Tabae'da Roma Dönemi Kandilleri ve Çanakkale'de Seramik Mangalları konularında birer makale bulunmaktadır.

Havayolu taşımacılığında yolcu ve kabin ekiplerinin hizmet kalitesini ele alan bir makale ve son olarak II. Dünya savaşı sırasında bir suikast çerçevesinde Türkiye Sovyetler Birliği ve Almanya ilişkilerini ele alan bir çalışma yer almaktadır.

Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan bilim insanlarına, hakemlere, yayın ve danışma kurulu ve sekreteryaya teşekkür ederiz.

İyi Okumalar,

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2564-7695

e-ISSN:2564-6486

Cilt 4 · Sayı 1 · Nisan 2019 · Volume 4 · Issue 1 · April 2019

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Regional Integration via Major Powers: Russian Eurasian Economic Union versus Chinese Silk Road Economic Belt versus American New Silk Road Project
Büyük Güçler Aracılığıyla Bölgesel Bütünleşme: Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği, Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve ABD'nin Yeni İpek Yolu Projesi
Otabek OMONKULOV, Gürol BABA

1

İç ve Dış Müşteriler Açısından Kabin Hizmetleri Kalite Algısını Ölçmeye Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma
A Comparative Study to Measure Cabin Services Quality Perception of Internal and External Customers
Akın AKPUR, Burhanettin ZENGİN

29

19. Yüzyılda Choson Krallığı'nın Yönetim Anlayışında Meydana Gelen Değişim Ve Dış İlişkilerin Başlangıcı
The Change in the Management Approach of the Kingdom of Choson in the 19th Century and the Beginning of External Relations
Müge Kübra OĞUZ

51

Topkapı Sarayında III. Ahmet Kütüphanesi ve Çini Bezemeleri
The Library of Sultan Ahmet III and Tile Decoration in Topkapı Palace
Zekiye UYSAL

71

Ceramic Braziers From Çanakkale
Çanakkale'den Seramik Mangallar
Ayşe Ç. TÜRKER

101

Antik Tabae'dan Bir Grup Roma Dönemi Kandili
A Group of Roman Lamps from Ancient Tabae
Oğuz KOÇYİĞİT

111

II. Dünya Savaşı Sırasında Franz Von Papen Suikastı Çerçevesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve Almanya İlişkileri
Turkey, Soviet Union and Germany Relations within the frame of Franz von Papen Assassination during World War II
Başak KARATAŞ

127

Yazarlar Hakkında / About the Authors

139

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları / Publication Ethics and Authors Guide

143

ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 4(1), 1-28, 2019
COMU International Journal of Social Sciences 4(1), 1-28, 2019

Regional Integration via Major Powers: Russian Eurasian Economic Union versus Chinese Silk Road Economic Belt versus American New Silk Road Project*

Otabek OMONKULOV**©

Gürol BABA***

Abstract

Great and regional powers have been trying to influence/control Central Asia's (CA) political-economic fabric and development for the sake of their own strategic interests via different politico-economic schemes. Especially, Russia, China and the US are competing to inject their individual regional integration models for reducing the influence of other great and regional powers. These models fall in the category of extra-regional integration projects, which promote different structured approaches. This paper explores the viability and major impacts of great power-induced regional integration and their repercussions. It argues that these projects are developed by and biased towards preserving the influence of major powers, and lack viable framework to bring both global and regional players into a path of long-term cooperation. Even if the great powers' regional integration approaches are divergent from each other, their common point the asymmetry they apply when they are approaching the region. Primarily they prioritized their own strategic interests while discarding CA states' expectations to a significant extent. However, if implemented successfully, it cannot be ruled out that these projects may bring socio-economic benefits to CA countries at the expense of political independence.

Keywords: Central Asia, Regional Integration, Eurasian Economic Union, Silk Road Economic Belt, New Silk Road.

Büyük Güçler Aracılığıyla Bölgesel Bütünleşme: Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği, Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve ABD'nin Yeni İpek Yolu Projesi

Öz

Büyük ve bölgesel güçler kendi stratejik çıkarları için çeşitli siyasal ve ekonomik projeler aracılığıyla Orta Asya'nın (OA) siyasi-ekonomik dokusu ve kalkınması üzerinde bir etki/kontrol kurmaya çalışmaktadırlar. Özellikle, Rusya, Çin ve ABD kendilerine özgü bölgesel bütünleşme modelleri sunarak bölgenin üzerinde bir tekel haline gelmek için mücadele etmektedir. Ayrıca, bu güçler son on yıldır çeşitli bölge dışı bütünleşme projelerini sürekli bir şekilde geliştirmektedir. OA için yapılandırılmış bölgesel bütünleşme modellerini öneren

* This paper is based on the preliminary findings of a doctoral dissertation which is being written by Otabek Omonkulov under the supervision of Gürol Baba as partial fulfillment of the requirements of PhD degree in International Relations at Canakkale Onsekiz Mart University. Initial power point version of the paper was verbally presented at the 1st International Students Social Sciences Congress which was held in Ankara, between 16-17 May 2015 with the cooperation of the Presidency for Turks Abroad and Related Communities and Hacettepe University.

** PhD Student, Department of International Relations, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Canakkale Onsekiz Mart University, otobekomon@stu.comu.edu.tr

© Corresponding author

*** Assoc. Prof. Dr., Social Sciences University of Ankara, Political Science Faculty member in the Department of International Relations, gurol.baba@asbu.edu.tr

ve destekleyen mezkûr güçler günümüzde rekabet halinde olan üç büyük bütünleşme projesini gündeme getirmektedir. Bunlar Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği projesi, Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı projesi ve ABD'nin Yeni İpek Yolu projesidir. Bu makalede büyük güçlerin bölgesel bütünleşme yaklaşımları incelenmekte ve bu bütünleşme projelerinin OA'da sürdürülebilirliği ve bölge üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Makalede, büyük güçler tarafından ve onların çıkarlarını koruyacak şekilde geliştirildiğinden dolayı, bu projelerin bölgesel ve küresel oyuncuları bir araya getirip işbirliğine teşvik edici bir pratik çerçeve sunamayacağı sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda her büyük gücün bölgesel bütünleşme yaklaşımının bir birinden farklı olduğunun altı çizilmekte, öte yandan bölgeye yaklaşımlarında bölge ülkelerinin beklentilerinden ziyade kendi çıkarlarını ön plana almaları açısından benzerlik bulunduğu öne sürülmektedir. Ancak bu projeler başarıyla hayata geçirilse, OA devletlerinin siyasi bağımsızlığını gölgelemekle birlikte bölge ülkelerine sosyoekonomik yararlar sağlayabileceği göz ardı edilemez.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Bölgesel Bütünleşme, Avrasya Ekonomik Birliği, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, Yeni İpek Yolu.

INTRODUCTION

Central Asia (CA), being located at the heart of Eurasia, has become one of the most strategic regions of the modern world. Particularly, after the collapse of the Soviet Union major great powers such as Russia, China and the US and some regional powers have been trying to influence or even dominate the region's politico-economic fabric and development for their own strategic interests via various projects.¹ These projects, namely, the Russian-led Eurasian Economic Union (EAEU), the Chinese initiated Silk Road Economic Belt (SREB), and the American initiated New Silk Road (NSR), are naturally in competition with each other. These structured models of regionalism individually focus on broader regional integration in order to control the politico-economic processes of CA countries in a single scheme. What makes these projects similar is that they are all initiated by great powers.

The main purpose of this paper is to comparatively analyze the EAEU, BRI and NSR. This paper also examines the viability and implications of these projects in CA. At first glance, comparing a formal regional economic union like Russian EAEU with Chinese BRI and American NSR projects may seem problematic, since the first is known as a proper regional integration process while the latter two are sometimes perceived as mere development-based cooperation initiatives. In essence this perception is inaccurate.

1 There are huge numbers of literature on the strategic rivalries among the regional, global powers over Central Asia which support our abovementioned claim. See: Rumer, E., Trenin, D. and Zhao, H. (2007). *Central Asia: Views from Washington, Moscow and Beijing*. Armonk and London: ME Sharpe; Wishnick, E. (2009). Russia, China, and the United States in Central Asia: Prospects for great power competition and cooperation in the shadow of the Georgian crisis. *Strategic Studies Institute*. Retrieved from <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/PUB907.pdf> (Accessed: 2019, January 3); Laruelle, M. et al. (2010). *China and India in Central Asia: A new "Great Game"?*. New York: Palgrave Macmillan; Blank, S. (2012). Whither the new great game in Central Asia? *Journal of Eurasian Studies*, 3(2), pp.147-160; Kim, Y., Blank, S. (2013). Same bed, different dreams: China's 'peaceful rise' and Sino-Russian rivalry in Central Asia. *Journal of Contemporary China*, 22(83), pp.773-790; Cheng, Y. (2015). The Eurasian moment in global politics: a comparative analysis of great power strategies for regional integration. In P. Dutkiewicz and R. Sakwa (eds.), *Eurasian integration - the view from within* (pp.274-290). London and New York: Routledge; International Crisis Group, (2017). Central Asia's Silk Road rivalries. *Europe and Central Asia Report*, 245; Ataman, M. (ed). (2018, Fall). The struggle over Central Asia: Chinese-Russian rivalry and Turkey's comeback. *Special edition of Insight Turkey*, 20(4), Retrieved from <https://www.insightturkey.com/issues/2018/20/4> (Accessed: 2019, January 3).

Cooperation is the first prerequisite of any regional integration. The EAEU seems to imitate the process of economic integration by the European Union (EU). For instance, it upholds some of the integration rules and has some institutions and governing norms. Practically, it has little to do with actual regional economic integration like the EU. However, this paper refers to EAEU as an evolving regional integration process.

In addition, the Chinese and the American approaches are more than development-based initiatives. Likewise EAEU, they are *Great Power Regionalism* strategies which could turn to formal regional integration processes if needed, depending on the political will and economic priorities of participating countries. Both BRI and NSR highlight an economic or financial integration in the CA as one of their intended goals. This is especially true with BRI, which envisions some degree of regional integration (Huang, 2016; Kaczmariski, 2017:1364; Laruelle, 2018). BRI has already moved forward economic integration by signing number of preferential trade and investment agreements (PTIAs), free trade agreements (FTAs), and free trade zones (FTZs) with the participating countries. It also has reached an economic and trade cooperation pact with EAEU (Wang, 2018; International Crisis Group, 2017). Especially, PTIAs, FTAs and FTZs are considered as a signal of economic integration in the “new regionalism” scholarship (Lombaerde and Söderbaum, 2013). Since they are in their early phases it is difficult to predict whether they will evolve into a conventional regional integration process.

Area studies scholars published a number of pieces on EAEU and BRI (Dragneva and Wolczuk, 2013; Ye, 2015; Dutkiewicz and Sakwa, 2015; Callahan, 2016). However, comparative studies of EAEU and Silk Road initiatives are only newly emerging (Kaczmariski, 2017; Svetlicinii, 2018; Wang, 2018; Ferguson, 2018). Available comparative studies refer (as this paper does) to both EAEU and Silk Road initiatives as great power-imposed complex regionalism projects.

Although the three regional economic integration projects seem to be primarily based on great powers’ self-interest, and may be referred to as *Great Power Regionalism*, we cannot rule out the generation of economic benefits coming from one or more of these projects to the CA countries.

1. REGIONAL INTEGRATION: A REVIEW OF LITERATURE

Even if regional integration has been studied in both its conceptualization and theorization for over half a century, there are still unclarities and unresolved debates in its literature. Puchala (1971: 267) noted that “years of defining, redefining, refining, modeling and theorizing have failed to generate satisfactory conceptualizations of” regional integration since “different researchers have been looking at different parts, dimensions and manifestations of the phenomenon” as in the case of metaphoric story of “blind men and elephant.” One of these important debates has been between neo-functionalism (Haas and Lindberg) and intergovernmentalism (Hoffmann, 1966). There is also a continuing discourse involving neo-functionalist theory, externality theory (Mattli, 1999, 2012) and contracting theory (Cooley and Spruyt, 2009) of comparative regional integration.

Neo-functionalists believe that integration based on the concept of “spill-over” within “low politics” (certain sectors of economy) between states will subsequently lead to the integration on “high politics” (larger economic and political union). To Lindberg (1963:

10), “spill-over” refers to “a situation in which a given action, related to a specific goal, creates a situation in which the original goal can be assured only by taking further actions, which in turn create a further condition and a need for more action, and so forth.” For neo-functionalism and externality theory, the main promoters of regional integration are sub-national and supranational actors. Governments are facilitators.

On the contrary, intergovernmentalism and contracting theory argue that nation-states are the main actors and they decide, control and determine the level and scope of integration. Sub-national and supranational actors support the state in this endeavor. As Mattli (2012: 790) summarized, “States write integration contracts and supranational institutions deepen integration where they exist.” Intergovernmentalism rejects “spill-over effects” as the logic of integration and, instead, proposes that integration will occur only when interests of different states come closer. Cooley and Spruyt (2009) dispute neo-functionalistic explanation of “spill-over” and clarify it as something principally intended and directed by the states. Externality theory (Mattli, 2012: 789) considers that “the presence of a dominant state to be necessary to overcome regional coordination dilemmas and resolve distributional problems” of regional integration process. Haas argues that “symmetrical regional heterogeneity” and willingness to convey some sorts of government authority to supranational actors as the preconditions of successful regional integration. Intergovernmentalism sees asymmetry and “asymmetrical interdependence” in any regional integration and thus skeptical on the transfer of some of the state sovereignty to the supranational body.

Balassa (1961: 1) defines regional economic integration as “a process and as a state of affairs... designed to abolish discrimination between economic units belonging to different national states.” Machlup (1977: 3) also defines the regional economic integration as the process of merging single economies with other ones in order to form a larger economic region. Balassa further formulates the evolution of successful regional economic integration in five steps: free-trade area, customs union, common market, economic union, and total economic integration. “Total economic integration”, Balassa’s the final stage of the evolution of successful regional integration formula, is redefined by Kabananiye (2011: 17) as “political integration, in which member countries hand over their individual sovereignty to a supranational organization.”

Haas (1958: 16; 1970: 608) defines regional integration as a process of “political unification” via “non-coercive efforts.” Nye (1968: 858) divides the concept of integration into three components. The first and the main component is “economic integration (formation of a transnational economy).” The second and third forms are “social integration (formation of a transnational society) and political integration (formation of transnational political interdependence).” The last two processes usually arise out of successful economic integration. Lindberg (1963: 6) defines political integration as “(1) the process whereby nations forgo the desire and ability to conduct foreign and key domestic policies independently of each other, seeking instead to make joint decisions or to delegate the decision-making process to new central organs; and (2) the process whereby political actors in several distinct settings are persuaded to shift their expectations and political activities to a new center.” Jacob and Teune (1964: 4) describe political integration as “a relationship of community among people... a feeling of identity and self-awareness.”

Liberal intergovernmentalism (Moravcsik, 1993, 1998) analyses regional integration as

the three-step process. The first is “national preference formation” where a state determines the major motive (economic or geopolitical interests) behind the integration. The second step is “interstate bargaining” in which the sides discuss “the efficiency and distributional outcomes”. Here the interstate agreements on essential issues are based on “asymmetrical interdependence or supranational entrepreneurship.” The final step is institutional choice in which states hand over some decision-making power to supranational institutions in order to get supplementary reliable assurance.

Above-mentioned definitions of regional integration are also suitable for Deutsch’s (1957) “security communities.” In all cases, political integration is supposed to be successful if economically and socially integrated communities have similar identity and culture. It can be summarized that the regional integration is generally characterized as a process, triggered by state (including great powers) or sub and supranational actors, initially starting from economic cooperation to political integration, if successful, culminating to the formation of a distinct economic, social and finally political union (Deutsch 1957; Balassa, 1961; Haas, 1958, 1970; Machlup, 1977, El-Agraa, 1999; Mattli, 1999). Scholars agree that total economic integration or political integration is an uneasy and controversial process in the sense that even some of the EU member states are still reluctant to hand over some of their sovereignty to supranational institutions. It is observable that all regional integration processes have some sort of progress mechanism. In turn, these theoretical as well as practical mechanisms are grounded on some regional integration theories. Regional integration mechanisms are almost analogous with little differences. It should be argued that the considerable numbers of the regional integration theories are based on or encouraged by successful regional integration projects such as the EU, the North American Free Trade Agreement (NAFTA) and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). Successful regional integration projects, especially the EU experience has also been a source of inspiration for regional integration projects within the post-Soviet space, including Central Asia.

1.1. Regional Integration in Central Asia: Theory and Practice

The study of regional integration in CA has a vibrant literature. The literature has two strands. The first one (Metcalf, 1997; Adams, 1998; Libman, 2006; Qoraboyev, 2010; Libman and Vinokurov, 2011) studies CA regional integration in connection with the other post-Soviet sub-regions. The second one (Bobokulov, 2006; Pofmret, 2009; Rakhimov, 2010; Johannes, 2012) focuses on the integration within the region, separating it from the rest of the former Soviet republics. These two groups cover the top-down and bottom-up, formal and informal, state led and firm-centric regional integration processes in Central Asia.

Many scholars (Bartlett, 2001; Geyikdagi, 2005; Bobokulov, 2006; Johannes, 2012) believe that successful regional integration in CA will primarily induce economic growth and could become a remedy to several socio-political and regional security issues. In short, the literature wholeheartedly supports regional integration. Bobokulov (2006) argues that there is no alternative to regional integration for the security and prosperity of Central Asia. Cultural and linguistic similarities as well as growing trend of labor migration, cross-border informal trade are seen as the main facilitators of regional integration (Ivakhnyuk 2006; Libman, 2009).

Yet, there has been little progress in terms of successful regional integration in Central

Asia over the last three decades. Spechler (2000) described this regional non-cooperation as pathology. There were trials of cooperation patterns but without much of a success. Newly independent republics of Central Asia-Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Tajikistan tried several integration projects. Wirminghaus (2012: 25) estimates that “during the two decades between 1991 and 2010... 39 different initiatives of regional integration were proposed of which 36 organizations actually came into being” in the post-Soviet space. Wirminghaus (2012: 27) divides these integration projects into four groups: “Original post-Soviet integration” (Commonwealth of Independent States), Russia-dominated integration (Eurasian Economic Community (EurAsEC), Single Economic Space (SES), Central Asia-centric integration (Central Asian Union, Central Asian Economic Union) and “anti-Russia” integration (GUUAM). Yet, most of these initiatives failed to achieve their stated goals and the remaining ones are also proved ineffective so far.

According to Valovaya (2012: 43) “the main reason for the inefficiency of all these projects was that they formally copied the models of European integration with the creation of similar institutes and the proclamation of similar objectives. In essence, however, these first attempts of integration disregarded the key laws of the integration process.” Similarly, Atik (2014: 1326) lists some of the major causes of inefficiency of economic integration projects in post-Soviet space as:

- “Inadequacy in converging with the rules of market economy and in adapting to the world economy;
- Differences in macroeconomic structures (national income and income distribution, industrialization; national and foreign direct investments, foreign trade capacity and balance of payments);
- Regional conflicts of interest and claim of power, lack of common goals, geographical position;
- Contradictions created by being member to the World Trade Organization (WTO) and to regional integrations.”

Likewise, Irnazarov and Salmanov (2011: 1) studied the perceptions of economic actors in Kazakhstan and Uzbekistan about regional integration and concluded that “the majority of economic actors see little or no use in integrating with their neighbors.” Irnazarov and Salmanov (2011) linked this outcome to the lack of information and limited knowledge of each other. Furthermore, researchers believe that “the reluctance to cooperate” between the countries concerned is caused by “political, economic, cultural and psychological factors”. On the other hand, Linn (2012: 100-101) analyzed the political obstacles to regional integration in Central Asia. Those impediments from within are summarized as following:

- Reluctance of Central Asian leaders to transfer some of the state sovereignty to supranational body;
- Competition within Central Asia “for control of resources, especially water and energy (Tajikistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan);
- “Rivalry for supremacy in regional leadership (Kazakhstan and Uzbekistan);”
- Preferring “to operate in strict neutrality to the point of isolation” rather than integrating into the region” (Turkmenistan);

- “Limited or poor accountability in public decision-making and policy, pervasive corruption, smuggling and drug trade.”

Some of these problems, such as intra-regional struggle for water, rivalry for regional leadership and border disputes have been settled or minimized in post-Karimov regional order. There has been substantial progress in intergovernmental bilateral and regional cooperation since new Uzbek government announced its “zero problems with neighbors” foreign policy. However, this development lacks clear-cut regional integration strategy as CA countries have divergent foreign policy priorities.

1.2. Regional Integration via Extra-Regional Major Powers

Theoretical and practical development of regional integration is primarily divided into two categories: old and new regionalism (Hettne, 1993, 2005; Hurrell, 1995; Fawcett and Hurrell, 1995; Hettne, Inotai and Sunkel, 1999; Söderbaum, 2016). There are different other “waves”, “phases”, “typologies” and “generations” of regional integration as well (Bhagwati, 1993; Breslin, 2002; Costea and Langenhove, 2007; Shaw, Grant and Cornelissen, 2011). In one of the recent studies, Lombaerde and Söderbaum (2013) distinguished four periods of regional integration. These are:

- Classical Regional Integration (1945–1970) which refers primarily to European integration theories and practices (federalism, functionalism, neo-functionalism);
- Revisions of Classical Regional Integration (1970–1990) which highlights the challenging and questioning of classical regional integration theories by mainly intergovernmentalism, partly neo-realism and neo-liberalism;
- The New Regionalism (1990–2000) which “draws attention to the different world order context shaping regionalism in the 1990s, and pinpoint...”new” features of regionalism.” It also refers to “new” contents (including a series of non-trade issues), new theories and approaches” that influenced regionalism (liberal intergovernmentalism, constructivism, neo-classical realism theories and cross-disciplinary approaches);
- Comparative Regionalism (2000–2010) which refers to comparative analyses between European and non-European regional integration processes and the new theoretical and methodological developments (externality theory, contracting theory, regional security complex, comparative methodological approaches etc.).

These academic approaches considered and evaluated different aspects and forms of regional integration around the world. However, the comprehensive analysis of the impact of external actors on regional integration is limited in scope and quality in the literature since there has been no successful example of exogenous (outside-in) regional integration yet. Nevertheless, some early works evaluated the role of external factors hypothetically while recent ones scrutinized the impact of regional dominant states and external powers on evolving regional integration processes based on the isolated case studies in America, Africa and Asia (Denha, 1969; Haas, 1970; Cochrane and Sloan, 1973; Mytelka, 1973; Muttli, 1999; Bilal, 2013; Plummer, 2017; Muntzschick, 2013, 2018).

However, based on the limited availability of theoretical and empirical studies, it is possible to suggest that great powers (states or organizations) within or outside the particular region

exert positive, negative and mixed effects on regional integration. In other words, great power may foster, impede or complicate regional integration processes.

Regarding positive effects, an extra-regional power supports regional integration if it serves for its strategic goals. An example of a positive effect of a great power on economic integration is United States' support for the EU and ASEAN (Beloff, 1963; Beugel, 1966; Alagappa, 1989; Tong, 2000; Plummer, 2017). In addition, Central American Common Market (CACM) in Latin America, the Customs and Economic Union of Central Africa (UDEAC), and West African Economic and Monetary Union (UEMOA) in Africa "survived largely as a result of support from exogenous actors" like USA, France and EU (Haas, 1970:620; Cochrane and Sloan, 1973; Mytelka, 1973; Bilal, 2013). EU supported the Southern Common Market (MERCOSUR) from the beginning up until now in the form of "international recognition, 1992 and 1995 agreements, financial support to regional programs and institutions such as the Secretariat and the Parliament, support in internal crises" (Hoffmann and Kfuri, 2007: 21). The EU also played critical role in the success story of the bloc.

On the other hand, when a regional integration effort contradicts with or undermines the interests of extra-regional great power, the latter may try to hinder it through politico-economic instruments. In this sense, "a hegemonic extra-regional actor can use his payoff capacity (among others) to undermine the will (of regional countries) to integrate, as has been alleged of the United States in dealings with Latin American Free Trade Association (LAFTA)" and, to a certain extent, MERCOSUR in Latin America (Denha, 1969; Haas, 1970: 620; Hoffmann and Kfuri, 2007: 20-21.). Washington did not support MERCOSUR as an institution since the bloc aligned with the EU to compete economically with and geopolitically stand against the US (Hoffmann and Kfuri, 2007: 21).

Extra-regional great power may complicate regional integration due to a number of reasons. Firstly, if the previously supported weaker regional union (e.g., European Economic Community) has become economic rival force (e.g., European Union), then the external power (in this case, the US) would respond negatively, resulting in mixed impacts on the former. Recent economic disputes in US-EU relations are one of the examples of this situation. Secondly, the structural problems of underdeveloped countries within a regional integration scheme create serious issues due to these dependencies on the extra-regional great power. On the one hand, the EU played as an "integration model", major external donor and main trade partner for Southern African Development Community (SADC), Southern African Customs Union (SACU), Economic Community of West African States (ECOWAS), UEMOA and other regional economic communities (REC) in Africa. On the other hand, because of African country's structural problems, the EU has had a deconstructive impact on these RECs, which may lead to their further fragmentation (Marinov, 2013; Muntschick, 2013).

In all these cases, extra-regional powers prioritized their interests, which end up with serious asymmetries in their relations with RECs. For instance, the US supported the integration of European (EEC), Central American (CACM), African (UDEAC, UEMOA) and Asian (ASEAN) RECs as part of its struggle against Soviet Union and for maintaining its hegemonic dominance over these regions. Similarly, France funded UDEAC and UEMOA in order to advance its geostrategic interests in its former colonies. Equally, EU aided SADS, SACU, UEMOA, ECOWAS and MERCOSUR for spreading its regional integration "model" and competing with regional and global rival economic actors, such as US and China.

Nevertheless, scholars like Mattli (1999, 2012: 789), believe that “the presence of a dominant state to be necessary to overcome regional coordination dilemmas and resolve distributional” plus other obstacles of regional integration. As such, the regional power or dominant country that will assume the role of catalyst, paymaster and coordinator in the integration process (like Germany in the EU, the US in NAFTA and CAFTA-DR, South Africa in SADC and Brazil in MERCOSUR) must come out of the region itself. Similarly, Muntschick (2018: 46) argues that due to structural reasons, regional great powers act as hegemonic actors, and play important roles in emergence, design, and effectiveness of regionalism.

However, in the case of Central Asia, it is not possible to talk about an intra-regional dominant power to bring about a successful economic integration. Although Kazakhstan is the most successful country in the region in terms of economic and strategic position, its regional influence (due to its weaker military strength) is not strong. On the other hand, Uzbekistan, though militarily stronger than Kazakhstan, is economically and politically incapable of being a force for regional integration. Consequently, some authors present extra-regional great powers as alternative catalyzers in this process. For instance, Libman and Vinokurov (2011: 486) claim that for a number of reasons regional integration in CA is almost impossible without the involvement of former Soviet republics, primarily Russia. Qoraboyev (2010: 225) argues that there is “the shift from Central Asian regional integration to the Eurasian regional integration” under the leadership of Russia, which may lead to “the emergence of new regional system.” Similarly, other scholars, considering hard, soft power capabilities and proposed initiatives of Russia, China and the US, hint at the possibility and prospects of regional integration or regionalism via major powers in Central Asia (Tang, 2000; Schirm, 2002; Buzan and Wæver, 2003; Wu and Chen, 2004; Starr, 2005a, 2005b; Rumer, Trenin, and Zhao, 2007; Kavalski, 2010; Zhengyuan, 2010, Linn, 2012).

However, exogenous factors are unique in Central Asian case. Regional integration initiatives that we have analyzed above shortly are predominantly indigenous proposals in essence. In other words, these RECs established from within, then developed, survived, stalled, hindered or complicated as a result of the support, opposition or mixed reaction of extra-regional major powers. On the contrary, regional integration in CA is proposed by extra-regional great powers. It is an outside-in regionalism. For this reason we offer to call it as *Great Power Regionalism* in which main initiators and driving forces of regional integration are not regional dominant catalyst states within the region or non-state actors, but extra-regional great powers.² This is a new phenomenon in regionalism in the

2 We intend to develop a theoretical framework around this concept to explain particular aspects of great power-imposed extra-regional integration processes in Central Asia thoroughly in another article. This will be a new conceptual framework in regionalism literature. However, we should mention that similar or a near expression of the concept of “*Great Power Regionalism*” has been used by several authors in different ways and forms. For instance, Rosman applies a phrase of “*Great-Power Regionalism*” to evaluate regionalism in Northeast Asia. Similarly, Baogang refers to different regionalism initiatives in Asia as “*Great Power-Led Regionalism*”. Zhengyuan uses the phrase of “*Great Power-Sponsored Regionalism*” in his comparative analysis of various approaches to regionalism in Central Asia. However, these authors did not give a specific conceptual meaning or provide an explanation for those phrases. See: Rozman, G. (2004). *Northeast Asia’s stunted regionalism: Bilateral distrust in the shadow of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, p.34; Baogang, H. (2017). *Contested ideas of regionalism in Asia*, New York: Routledge, p.17; Zhengyuan, X. (2010). In the shadow of great powers: A comparative study of various approaches to regionalism in Central Asia. *Connections*, 9(4), p.37.

sense that such an extra-regional integration processes have not been registered in any other parts of the world since the beginning of the study of regional integration. That is why existing theories may be insufficient, and further research is necessary in order to develop new theoretical framework. As mentioned, the main objective of this paper is to analyze the role and influence of great powers on regional integration processes. For that matter EAEU, BRI and NSR are comparatively analyzed.

2. RUSSIAN EURASIAN ECONOMIC UNION PROJECT

After decades of humiliation and subordination to other great powers like the US in international arena, President Putin needed to formulate a new defensive and offensive power bloc in and around Russia. That bloc could restore Russia's power and hegemony in the region and also enable a firm stand against Western political-economic expansion, terrorist movements in the South and the rise of China from the East. Thus, Putin initiated his grand project, the EAEU, in October, 2011. Putin's article, "A New Integration Project for Eurasia: A Future That is Born Today," proposed a regional integration model for Russia, Kazakhstan, Belarus and other former-Soviet republics.³

Putin proposed a new vision of regional economic and security cooperation of the Eurasian countries. He also proposed the creation of new political-economic bloc, known as the Eurasian Union which, in his view, would enable its member states to "become leaders of global growth and civilized progress, and to attain success and prosperity" (Putin, 2011).

Putin noted that the new Union would be built on the experiences of previous integration projects in post-Soviet space. According to Putin, EAEU is not about "recreating the Soviet Union in one form or another, but "proposal" to initiate "a powerful supranational union", which can become one of the power "poles" of the world and play a key role of "an effective link" between Europe and Asia. Secondly, Putin stated that EAEU will serve "as a center for further integration process" of former Soviet republics. Thus, he reiterates that EAEU is "an open project" and other countries can freely join in it, making independent decision according to the needs and "long-term national interest" (Putin, 2011). Putin's proposal could be described as "second integrative response" to the EU and the US-led western military-political-economic alliance since Russia's previous quests for cooperation and economic integration with the latter were rejected or failed categorically.⁴

Kazakhstan and Belarus welcomed Putin's EAEU project. On 18 November 2011, the presidents of the Russia, Kazakhstan and Belarus signed the treaties establishing a commission supervising the economic integration of the three post-Soviet countries (Novikova, 2011). Thus, within the territory of EurAsEC (2000) and Customs Union (CU) (2010), the Single Economic Space was established on 1 January 2012. Based on the treaties,

---

3 Initially Putin proposed it as Eurasian Union but during the negotiations, the project was renamed as Eurasian Economic Union. One has to note that Putin is not a sole "inventor" of creation of EAEU. The idea of creation of single economic community on the basis of post-Soviet states are taken from the proposal of forming "Eurasian Union" offered by the President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev in 1994.

4 "Second integrative response", according to Mattli (1999: 14), occurs "if an outsider is rejected, or knows it is likely to be rejected if it were to apply, or is unwilling to accept the terms of membership in a given group." In this case an outsider (Russia) may form its own counter-union against or in response to the threatening rival union (EU or US-led NATO).

the Eurasian Economic Union was formally created on 1 January 2015 between Russia, Belarus and Kazakhstan. In 2015 Armenia and Kyrgyzstan joined the Union. While Tajikistan is still considering joining the EAEU, Turkmenistan remains neutral. During pre-membership negotiations with Belarus, Kazakhstan, Armenia and Kyrgyzstan, Moscow employed economic, military, political and even cultural instruments (e.g., military bases, security and economic assistance, diaspora, labor migration, cultural cooperation and Russian media-dominated information space) to exert influence on the applicants.

Uzbekistan, during Karimov's rule, strongly rejected Putin's project as official Tashkent did not want "to turn back the history" to old Soviet dictatorship or to be "entrapped" into political-military unions that can deprive the country from independent decision making power (Trilling, 2011). Even Nazarbayev ("an inventor of the idea of Eurasian Union), who wholeheartedly welcomed and supported Putin's EAEU project, has lately, especially after the crisis in Ukraine and annexation of Crimea by Russia, followed the former Uzbek president Karimov's suit and became critical of and expressed concerns about Putin's attempts to give the EAEU more "political attributes." He said that "EAEU should be only about an economic union; any political attributes must be excluded from the project" (BBC Uzbek, 2013). Kazakhstan and Belarus also rejected the idea of creating "Supranational Eurasian Parliament" initiative, hesitating to give up their sovereignty to a supranational body, which would deprive their political elite of bargaining power and enable Russia to take full control of political and decision-making process (Tengri News, 2013).

In contrast with its establishing Treaty and Putin's proposal, EAEU could not be a rule-based Union since its creation in 2015. It has been a kind of individual deal-based or "power-based rather than rule-based" regional integration organization (Dragneva and Wolczuk, 2017: 7). For example, weak EAEU institutions could not reinforce existing dispute-resolution mechanisms and related binding rules during economic disputes between its members: Russia-Belarus, Russia-Kazakhstan and Kazakhstan-Kyrgyzstan. Instead, power politics and bilateral deals made by state leaders played determining role in the dispute-resolution negotiations (Roberts and Moshes, 2016). On the other hand, "Russia has also refused to be constrained" by the Union institutions and did not abide by rules for several occasions (Dragneva and Wolczuk, 2017: 2). Lack of commitment to deep economic integration, weak institutional structure, Russia's dominant position and ongoing economic crises slowed down the further integration and expansion of the EAEU in the post-Soviet space, including CA.

However, some security factors, in this case the security situation in Afghanistan, may benefit Russia in the realization of EAEU project. For example, Kyrgyz and Tajik armies, despite Russian military presence and assistance⁵, are still very weak to stand against possible threats coming from Afghanistan (Lukin, 2007 May 21; Sputnik, 2013). Both countries are the members of Collective Security Treaty Organization (CSTO), but CSTO's effectiveness in combating against radical militants yet remains to be seen. Overall, Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan and Kyrgyzstan are not in a position to effectively

5 Russia has military air base in Manas, Kyrgyzstan and made a deal with Kyrgyz government to deliver military aid-the arms worth up to 1.4 billion dollars and Tajikistan have 201-Russian division with up to 7000 soldiers on its soil.

provide security and stability for the region. Turkmenistan considers itself as “neutral” country and assumes that its “status of neutrality” will protect it from threats of radical militants. However, in case of more acute threats, Turkmenistan has no choice other than relying on Russian help. Thus, the Central Asian secular governments feel threatened by the growing influence of radical insurgents from Afghanistan, and may easily prefer Russia as a guarantee of regional stability.

For Putin, EAEU project is a way to prevent or, at least, decrease growing Chinese influence in CA. Russia still controls the majority of CA’s energy and other export routes, but its relative economic dominance in the region is fading. Even the presence of huge number of Central Asian migrants in Russia could not provide necessary options for Moscow to influence the increasing “friendship” between China and CA countries directly. In this regards, the EAEU project reflects Russia’s plans to counter the growing Chinese and American presence in CA.

3. CHINESE SILK ROAD ECONOMIC BELT PROJECT

Silk Road Economic Belt (SREB) was first initiated in Kazakhstan in 2013 by the visiting Chinese President, Xi Jinping. The project has two lines, one is land-based Silk Road Economic Belt and the other is seagoing “21st Century Maritime Silk Road.”⁶ The project officially intends to rejuvenate the ancient Silk Road and boost the economic cooperation between Asia, Europe and Africa. Land-based component of the project starts from China and will go through Central Asian, Caucasus, Middle East, Turkey, Russia, and ends in Europe. Oceangoing line of the project even extends to Africa before reaching Europe. Later on these two sections were merged and branded as “Belt and Road Initiative” (BRI).⁷ However, this paper examines Central Asian section of BRI, the SERB.

The SREB in particular, BRI in general is multitrillion dollar project that “consists of connecting new and existing networks of roads, railways, tunnels, bridges, oil and gas pipelines, optical networks, industrial parks, logistical centers and seaports, rearranging the traditional relationships between the production centers, markets and sources of raw materials” of vast Eurasian-African region and beyond (Eszterhai, 2017; Swanström and Nyrén, 2017: 1). In other words, China is building, reconstructing, connecting, and rearranging the whole economic infrastructure and trade flow of the Asia, Europe and Africa. For that reason, some researches labeled BRI as “Chinese Marshal Plan”, comparing it with US Marshal Plan that restored war-torn Europe and helped to build post-war world order under the leadership of the US (Shen and Chan, 2018).

6 This Chinese grand strategy is being developed carefully and gradually, taking into account the delicate and critical geopolitical balances and developments around the world. For that matter, the official name of the project was merged and changed as “One Belt, One Road”, later on as “Belt and Road Initiative” or just “Belt and Road”. China is also intentionally “forbidden to translate the (Chinese) phrase 一带一路 (*chāngyì*) in Chinese official document into other languages as “strategy”, “program”, “project” or “agenda”. Instead, the phrase is translated as “initiative”. By doing so, Chinese government intends to present “Belt and Road” as geopolitics-free, joint efforts-based initiative rather than a grand geopolitical strategy. See for more details: Stec, G. (2018, February). China’s Belt and Road Initiative is neither a strategy, nor a vision. It is a process. *European Institute for Asian Studies*. Retrieved from http://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/03/EU_Asia_at_a_Glance_Stec_BRI_2018-1.pdf (Accessed: 2018, September 12).

7 BRI encompasses more than 65 countries, “if fully realized, would bring together over 70% of the world’s population, which accounts for about 55% of global GDP and has about 75% of discovered energy reserves” (He, 2015; Wolff, 2016; Svetlicinii, 2018).

Cheng (2015: 285-286) distinguishes three characteristics of land-based SREB: “A network for Eurasian countries to cooperate with and benefit each other”; “it will not be a formal system arrangement like EU or EAEU for foreseeable future”; “it is not a geopolitical plan dominated solely by China”, it requires the joint efforts of Eurasian countries.

Based on the will of participating countries, SREB includes all forms of economic, social and cultural cooperation. Its goal is to create “Five links” among participating countries, which “refer to linkages in policies, infrastructure, trade, finance and people” (The Fung Business Intelligence Centre, 2015: 6). It is claimed that it would exclude politics and value-driven issues. Unlike the Russian and American initiatives, the Chinese project doesn’t dictate the rules of integration. It has no coercive instruments and is based solely on mutual economic cooperation. It is supposed to be an open process for all interested countries. In fact, China seems to be determined to keep the US and Japan out of the project. Officially, the project will be built on “five principles of peaceful co-existence: mutual respect for each other’s sovereignty and territorial integrity, mutual non-aggression, mutual non-interference in each other’s internal affairs, equality and mutual benefit, and peaceful coexistence” (Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., 2015: 6). According to Xinhua (2014), China is going to build a world of “win-win” based on “mutual respect and mutual trust.”

In the light of SREB project China is swiftly enhancing its economic and diplomatic relations with CA. Because of Chinese massive credits, investment (in energy and infrastructure for hundreds of projects) and trade agreements, one can argue that CA “became the economic backyard” of China.

China is jointly financing and building road and railroad connection from its western border to Central Asia. In 2014 China announced that it would create \$40 billion fund to materialize the SREB project (Page, 2014). Besides, with the opening of Central Asia-China gas pipeline in 2009 and starting of gas export from Turkmenistan and Uzbekistan to China a new phase began in the history of the region. The pipeline can export up to 40 billion cubic meters of Turkmen and Uzbek (currently 10 billion cubic meters) gas to China every year. In 2011 China agreed to build the pipeline’s third strand allowing Uzbekistan exporting around 18 billion cubic meters of gas to China by 2014 and increasing it to about 25 billion in 2016. Turkmenistan has already become China’s largest foreign supplier of natural gas as China started exploiting world’s second-biggest gas field, Galkynysh. It will help triple Chinese imports from the country (Xinhua, 2013; China National Petroleum Corporation, 2014).

By 2010, China surpassed Russia as Kazakhstan’s top economic partner with the overall trade turnover of \$20 billion. China’s total trade volume with CA reached nearly \$50 billion by 2013. In 2013, China announced that it will invest \$30 billion in Kazakhstan that includes a stake in Kashagan, the world’s largest oil discovery in recent decades. China also promised \$64 billion infrastructure investment for CA. Currently China is carrying out \$26 billion worth of infrastructure projects in Kazakhstan. China has secured several agreements with Uzbek government worth up to \$15 billion in oil, gas and uranium deals. It also provided a \$3 billion financial aid package for Kyrgyzstan. Finally, China and Uzbekistan signed more than 100 agreements worth of \$23 billion in 2017 (Sarsenbaeva, 2013; Standish, 2014; He, 2015; Muzalevsky, 2016; Xidirov, 2017).

In sum, China managed to strengthen its energy, economic and diplomatic ties with Central Asian republics, namely via the multibillion dollar credits, investments, construction of several oil and gas pipelines, railroads and highways (Voloshin, 2012; Sarsenbaeva, 2013). China also promised \$50 billion to its Asian Infrastructure Investment Bank for which 57 countries (including all CA countries, except Turkmenistan) applied to join as founding shareholders (Economist, 2015; Huang, 2015).

China has also established economic and political linkage between its BRI and EAEU. In 2015, Russia and China issued a joint statement on “integrating the integration” projects. The following cooperation areas were determined between EAEU and BRI: “(1) trade and investment facilitation; (2) joint investment projects; (3) enhancing infrastructure connectivity; (4) free trade agreement between the EAEU and China in a long-term perspective³⁸; (5) promotion of SMEs; (6) facilitation of payments in national currencies; (7) cooperation within the Asian Infrastructure Investment Bank, Silk Road Fund, SCO Interbank Consortium; (8) global trade and investment governance.” (Svetlicinii, 2018: 15)

There are numbers of risks that may challenge Chinese SREB project in CA. Deterioration of regional security, sudden state of emergency, economic crisis, and shift from authoritarianism to democracy, mismanagement and misconduct on the side of Chinese firms and growing anti-Chinese sentiments among others may obstruct further expansion of Chinese influence (Swanström and Nyrén, 2017).

Analyzing Beijing’s attitude towards some of the BRI countries, US Department of Defense (US DoD) highlighted that China might have strategic hidden goals behind BRI. US DoD report alleged that China is using BRI to develop strong economic relations with other countries, shape their interests in harmony with its own, and “deter confrontation or criticism of China’s approach to sensitive issues.” The report predicts that “some countries participating in the BRI can develop economic dependence on China’s capital” (US Department of Defense, 2018: 111). Sequentially, the report says, China may use this economic advantage to reach its geostrategic interests.⁸ Overall China’s behavior with regard to debtor countries may also affect the intended outcome of BRI.

These claims are backed up by some serious cases on the ground. For instance, as Sri Lanka could not “service a \$8 billion loan at 6 percent interest that was used to finance the construction of the Hambantota Port”, it had to hand over the port and “15,000 acres of land around it for 99 years” to China as “a debt-for-equity swap” in 2017 (Hurley, Morris and Portelance, 2018: 20; Abi-Habib, 2018). Similar agreements were made with economically struggling Greece’s Piraeus and Australia’s Darwin ports (US Department of Defense, 2018: 50). Concerned that economic overdependence on China could turn into a new form of colonialism, Malaysia’s new Prime Minister, Mahathir Muham-

---

⁸ The report also stresses that “some BRI investments could create potential military advantages for China” in accessing “selected foreign ports and pre-position necessary logistical support to sustain” its maritime forces in order “to protect Chinese growing interests” in and around the Indian Ocean, the Mediterranean, the Atlantic Ocean and beyond.

mad, halted \$22 billion worth of China-financed projects in his country (Beech, 2018).⁹ The case of Sri Lanka and Malaysia highlighted the misconduct on the side of Chinese government that it allegedly used bribery and other illegal methods to win deals in foreign countries for its hidden agenda.

Similarly, the weakest and poorest countries of CA, Tajikistan and Kyrgyzstan, faced with Chinese debt distress after receiving too much loans. By the end of 2016, Kyrgyz debt to China reached \$1.5 billion, 40% of the country's total external debt. Kyrgyzstan was also indebted \$4.5 billion to China within BRI project investments at that time which is equal to nearly 71% of its total external debt. Tajikistan's debt to China amounted for \$1.2 billion, 53 percent of its total external debt. Additionally, its "BRI lending pipeline" debt was \$2.5 billion or almost 80% of its overall external debt in 2016. Both countries are two of the eight most vulnerably countries assessed "by the IMF and World Bank to have a "high risk" to the debt distress of BRI." China allegedly offered to cancel an undisclosed sum of Tajikistan's debt in return for nearly 1,158 square kilometers of disputed borderland in 2011. Tajik government stated that it only provided 5.5 percent of the land that China demanded in exchange for its debt. (Hurley, Morris and Portelance, 2018: 11, 19, 20, 28; Fernholz, 2018). Chinese government also approached to Kyrgyz authorities in a bid to acquire strategic energy and infrastructure deals using its alluring economic tools.

Because of Chinese loans and credits, all CA countries are supporting China's position on bilateral, regional, multilateral and global level. For instance, CA countries are backing up Beijing's "One-China" policy, land claims and international disputes, such as its claim on Taiwan and South China Sea. Neither CA governments nor their mainstream media mention or criticize China's repressive policies and human rights violations against Uighurs and Tibetans in the western parts of the country. On the contrary, CA countries are firmly supporting China's double standard fight against so-called "three evil forces", namely terrorism, separatism and extremism. State-media in CA always praises the Chinese model of development and frequently broadcasts Chinese serials especially at prime time (Berkofsky, 2012; Voloshin, 2017; UzA, 2017; Xinhua, 2017; Chen and Fazilov, 2018; Hashimova, 2018).

Some argue that China is deliberately giving out such high amount of loans and credits to especially those weak countries that are unable to pay back, in order to achieve its strategic goals. This tricky tactic is being called as "Chinese debt-trap diplomacy" (The Economist, 2018; Diwakar, 2018; Parker and Chefitz, 2018). One of the famous China experts Pomfret (2018) even described "China's debt traps around the world" as "a trademark of its imperialist ambitions." Beijing's grand strategy is also assessed as "China's search for new world order" in light of declining US supremacy (Hodzi and Chen, 2017).

For China, the economic expansion into CA (including its billions of dollars loans to the countries in this region) is the key to impede growing US and Russian influence in the re-

9 It is alleged that former Prime Minister Najib Razak, to save indebted economy and remain in power, signed multibillion-dollar unnecessary agreements that are against the interests of his country with Chinese companies in exchange for bribe and political support from Beijing. China is also accused of using Malaysia's economic difficulties as an opportunity to strengthen its position in the Malacca Strait, which links the South China Sea to the Indian Ocean and has strategic importance in international trade.

gion. Moreover, the regional governments also seem to prefer to maintain strong economic ties with China, as the latter does not get involved into human rights and democracy-related disputes with CA countries. Thus, promised benefits of Russian and American initiatives will unlikely encourage CA countries to turn their back to vast economic and trade opportunities coming from China. China's entrance into the oil and gas markets of CA region will likely make the relationship between the former and the latter closer. This relationship will also bring another dimension into the security and development of China. With the security situation worsening in Afghanistan and, to some extent, alongside China's south-western borders, Beijing's main priorities will be to secure oil and gas pipelines, access more resources and eliminate threats to its economic interests in and around the region by engaging with CA countries.

4. AMERICAN NEW SILK ROAD PROJECT

The US's "New Silk Road" project was initiated in 2011. However, it is not a new plan. Even before the invasion of Afghanistan in 2001, the US was working on and offering some regional integration guidance to the CA region. In 1999, the US announced "Silk Road Strategy Act" (SRSA) and one of its goals was to "contribute for the regional economic integration" in CA (Silk Road Strategy Act, 1999). Later on, the increasing Russian and Chinese influence in CA and new security situation in Afghanistan created a need for US government to develop a new regional approach and clear long-term foreign-security policy goals for post-war Afghanistan and for whole region. Thus, the US government adopted "Greater Central Asia Project" (GCAP) in 2005. GCAP was first proposed by the Chairman of Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, S. Frederick Starr, and the US government accepted the concept. According to Starr, GCAP would create a regional framework for Central Asian states and Afghanistan, in which the US should take the main lead (Starr, 2005a). In addition, Starr (2005a:17) notes that through the GCAP partnership, the US would become "a midwife for the birth of this new region." Through the GCAP, the US intended to become the main "provider" and "promoter" of peace, security, economic cooperation and regional integration in CA.

It should be noted that the GCAP project gives main importance to Afghanistan as the key player of the Greater Central Asia. According to the project, "systematic development of regional trade and continental transport" will help Afghanistan and its neighbors to escape from dependence on Russia and China, to deliver their agricultural products and mineral resources to world markets, to create millions of new jobs, "to move from the economic periphery to the very center" of a new Greater Central Asia. Thus, it will increase "economic progress and social stability" of Afghanistan and other CA countries and "remove" Afghan threat "once and for all" (Starr, 2005a:14).

The US's New Silk Road (NSR) project is an updated and extended version of GCAP and a kind of counter move to Russia's EAEU project and China's economic expansion in CA (see Table 1 below). Former US Secretary of State Hillary Clinton openly criticized Putin's proposal as "a move to re-Sovietize the region" and vowed to "try to figure out effective ways to slow down or prevent" its actualization (Clover, 2012). Besides, taking into account the realities of post-NATO Afghanistan and Central Asia, the NSR project emphasizes on economic and security cooperation using existing and proposed US-backed mechanisms and projects, such as Central Asia Regional Economic Cooperation

(CAREC), Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan and India gas pipeline (TAPI), and Central Asia-South Asia Electricity Transmission and Trade Project (CASA-1000) (Standish, 2014). NSR project intends to “integrate Afghanistan to the economies of Central and South Asia to promote prosperity and stability across the region. The initiative focuses specifically on building a regional energy market, facilitating trade and transport, easing customs and border procedures, and promoting people-to-people ties, especially among businesspersons and entrepreneurs” under the leadership of USA (Bills, 2014).

Interestingly, like the GCAP, New Silk Road project assumes to bring huge benefit, “based on local sovereignties rather than conquest or domination”, not only for the Greater Central Asia, but also for Russia and China as Afghanistan becomes a “window to the sea” for CA. It is expected that NSR will help Russia to develop “vast and economically struggling parts of Russian Siberia and the Urals”, and benefit China’s effort to foster security and economic growth in Xinjiang Uyghur Autonomous Region (Starr, 2005a: 14; Weitz, 2015).

In sum, unlike Russia and China, the US did not persistently push for the realization of its project. Considering its souring international image, especially in CA and Afghanistan, Washington preferred to facilitate and indirectly promote NSR related projects from behind.

Table 1. The Three Major Extra-Regional Integration Projects in Central Asia

	Eurasian Economic Union (Russia)	New Silk Road (USA)	Silk Road Economic Belt (China)
Time of the latest version	2011	2011	2013
Predicted implementation	2015	2014 (currently put on hold)	n/a (continuing)
Starting point	1995 - CU Protocol; 2000 - EurAsEC; 2010 - CU; 2012 - SES; 2015 - EAEU	1999 - SRSA; 2005 - GCAP; 2011 - NSR	1994 - Silk Road proposal; 2013 - SREB
Official goals	“To upgrade, raise the competitiveness of and cooperation between the national economies, and to promote stable development in order to raise the living standards of the nations of the Member States.”; To enable its Member States to “become leaders of global growth and civilized progress, and to attain success and prosperity.”	To “integrate Afghanistan to the economies of Central and South Asia to promote prosperity and stability across the region; To build a regional energy market, facilitate trade and transport, ease customs and border procedures, and promote people-to-people ties, especially among businesspersons.”	To create “Five links”, among the participating countries, which “refer to linkages in policies, infrastructure, trade, finance and people”; “To build a network for Eurasian countries to cooperate with and benefit each other.”

Perceived strategic objectives	To form new defensive and offensive power bloc in and around Russia which is expected to enable Moscow not only to restore its great power status and hegemony in the region, but also to stand firmly against Western political-economic expansion, terrorist movements in the South and the rise of China from the East.	To contain Russia, Iran and China; reshape Central and South Asian geopolitical and geo-economic landscape; maintain hegemony as much as possible.	To hinder US and Russian influence in CA; Secure and maintain oil and gas pipelines and eliminate the threats to its economic interests in the region by engaging with CA; Maintain the support of CA countries in its struggle against “three evil forces” of terrorism, extremism and separatism in Xinjiang Uyghur region.
Policy instruments	Military bases, security and economic instruments; CSTO; EDB; Diaspora, Labor migration; Cultural cooperation; Russian dominated information space.	Foreign aid, NATO’s partnership programs, CAREC, TAPI gas pipeline and CASA-1000 electricity project.	Financial aid, investment and credit; The Asian Infrastructure Investment Bank; SCO; Pipelines; Rail and road network; Cultural cooperation.
Format	Formal system arrangement (membership is required). State-led, deal-based integration.	Project-based intergovernmental integration system.	Informal network, based on bilateral and multilateral joint efforts.
Accessibility	Open to all former Soviet and other Eurasian countries (except the US, Western Europe, and possibly China).	Open to all Central Asian and South Asian countries. Officially “welcomes” Russian and Chinese cooperation.	Open to all CA and Eurasian countries (except the US, Japan and possibly South Korea).

Source: Revised and developed by the author based on Cheng’s (2015) template.

However, it seems the case that Russia’s “carrot and stick” policies, China’s value-free economic supports and indirect pressure may have made CA states more interested in EAEU and SREB than in NSR (see Table 2).

Table 2. Reaction of Central Asian Countries to Those Extra-Regional Integration Projects

	EAEU (Russia)	NSR (USA)	SREB (China)
Kazakhstan	Full member, Initially positive, lately suspicious, especially after the crisis in Ukraine and Russian annexation of Crimea	Partly cooperative (CAREC)	Positive and cooperative on mutually beneficial issues
Uzbekistan	Initially negative and critical, however, it cooperates with EAEU within free-trade zone of CIS and other platforms	Partly cooperative (CAREC), partly negative and critical (CASA-1000), finally, fully cooperative	Positive and cooperative on mutually beneficial issues
Turkmenistan	Formally neutral (actually feels threatened)	Neutral, partly cooperative (CAREC,TAPI)	Positive and cooperative on mutually beneficial issues
Kyrgyzstan	Initially unclear, lately positive and now full member.	Positive and actively cooperative (CAREC, CASA-1000)	Positive and cooperative on mutually beneficial issues
Tajikistan	Undecided (evaluating cons and pros of possible membership)	Positive and actively cooperative (CAREC, CASA-1000)	Positive and cooperative on mutually beneficial issues

Additionally, lack of clear strategy, financial allocation and political will on the side of US government slowed down the progress on the implementation of NSR projects. Finally, since Trump assumed the Presidency in the US he neglected NSR like other Obama legacies. Nevertheless, work on some of the NSR projects, such as TAPI and CASA-1000 are in progress while others are stagnated or suspended for unknown period of time. Whether Trump administration will revitalize NSR as part of its struggle against growing Russian and Chinese influence in Central Asia and South Asia or abandon it completely is a question that needs to be answered.

CONCLUSION

Despite being rich in natural resources and agricultural products including gas, oil, precious metals, cotton, wheat among others, CA countries are geographically denied direct access to world markets through relatively cheap waterways. In search for the solution of the Soviet-made and natural (geographic) impediments on the way to economic development and better future, CA republics participated in post-Soviet integration projects. They even attempted a regional integration within CA through the formation

of Central Asian Union, Central Asian Economic Union, Central Asian Cooperation Organization and Central Asian Economic Community.

However, for the variety of reasons both post-Soviet and regional level integration initiatives have proved ineffective practically. In other words, despite having common history, culture, similar language, political and economic structures CA countries continuously failed to make several attempts toward regional integration successful. Nevertheless, large numbers of scholarly community and even some political leaders like Nursultan Nazarbayev still believe that “there is no alternative to regional integration in Central Asia.” It is widely accepted that without regional integration and cooperation in CA, critical national and regional level issues like poverty, unemployment, uncontrolled mass labor migration, border and water disputes, growing nationalism and re-emerging security threats from Afghanistan cannot be tackled by a single country.

As indigenous regional integration initiatives failed to materialize, exogenous attempts to regional integration are on the rise in CA. In this sense, there is a new trend of regional integration via extra-regional great powers in the region. At present, Russia, China and the US are competing for influence over CA as the major outside players. Furthermore, those powers have been developing various “extra regional integration projects” for the last decades. We call this process *Great Power Regionalism*. The concept of *Great Power Regionalism* explains Russian, Chinese and American extra-regional integration initiatives in Central Asia. This concept may also be applied to shed some new light on similar *Great Power Regionalism* initiatives in different regions of the world. *Great Power Regionalism* implies that the great powers may resort to regionalism in order to increase their power, protect their interests, expand their sphere of influence and achieve other strategic goals in a rapidly globalizing and changing world. Thus, the *Great Power Regionalism* refers to the situation in which great power-imposed regionalism is used as a geopolitical means of influence by major powers. In this case, regional integration or regionalism is “a means to an end, not an end in itself.” An example of a *Great Power Regionalism* strategy is EAEU, which is being used to institutionalize Russian presence and geopolitical influence in post-Soviet space.

In this regard, this paper also attempts to figure out what is the role and influence of great powers on regional integration processes. In these three projects, namely Chinese Silk Road Economic Belt, Russian Eurasian Economic Union and American New Silk Road project, one can see that great powers pursue different approach to regional integration. One can also observe the varying degree of influence of each major power on the regional integration in every approach. Sequentially, there is a regional reaction against the great power and its integration project, which may change the expected outcome as well as test the viability of these integration models.

In this respect, there are different, in some point, complicated responses from CA to China, Russia and the United States (see Table 2 above). While welcoming and participating in some components of above-mentioned projects, Central Asian countries are rejecting and trying to stay away from harmful “political” aspects of these integration models. For instance, Uzbekistan, during Karimov’s rule, firmly rejected Russian EAEU and US-backed CASA-1000 that is one component of NSR. On the other hand, official Tashkent joined in some CAREC projects and a free-trade zone of Russia-led Commonwealth of Independent States. Tajikistan and Kyrgyzstan actively supported US-backed

CASA-1000 project, on the contrary, Uzbekistan and Turkmenistan firmly stranded against it. With the beginning of post-Karimov era, Uzbekistan reviewed its previous position on CASA-1000 and decided to cooperate with the project participants. Besides, Tashkent also changed its critical attitude toward both EAEU and US-backed projects in and around Afghanistan positively.

According to the outcome of national and international polls, public opinion is in favor of EAEU in Central Asian countries, except Uzbekistan (Olimova, 2015:13; EDB, 2017:19-20; Alisauskiene, 2017:60). Interestingly, public opinion is similar to that of government's throughout CA. Considering socio-political realities of CA, we assume that respondents may have considered their government's position first for the fear of possible reprisal or pressure and voted for the concerned projects accordingly.

However, according to Eurasian Development Bank survey public opinion in Uzbekistan was in support of Uzbekistan's possible membership to EAEU, contrary to the official position of Uzbek government (EDB, 2016:7). However, this support was declining year by year, especially after the annexation of Crimea by Russia in 2014. In a recent survey, most of the Uzbek respondents opposed possible membership of their country to the organization.¹⁰

On the other hand, Russia, China and US has also been criticizing each other's projects. Washington openly criticized EAEU as recreation of USSR and offered its NSR as rule-based regional cooperation and integration model. Two years after the official announcement of Russian and American project, China came up with its "politics and value free" initiative, namely SREB (BRI). In 2015, after Ukrainian crisis, isolated and economically depressed Russia decided to integrate EAEU with Chinese BRI in predetermined narrow economic domains. Afterward US also showed some interest in cooperation with Chinese BRI project in Afghanistan. All of these approaches could be evaluated as provisional tactic moves that would not affect the core strategic principles and visions of concerned projects.

Analyzing those three projects one could assume two major impacts of the great powers on regional integration and raise several important questions. First of all, does the major power bring regional actors together while promoting regional integration? Secondly, does it try to integrate itself into the region? What are the implications of the economic-military asymmetry for the region in question in the process of regional integration via major powers? In all cases the result seems to be as follows. Great power attempts to integrate the region into itself through asymmetrical methods and different means. These means may be political-military tools, economic factors or socio-cultural elements. All may coexist in one instrument of influence. In other words, first, great powers generally employ asymmetrical methods while trying to integrate the concerned region. These asymmetrical methods usually put the requests, the expectations and the objectives of the region as a secondary goal. Instead, the designs, plans and ambitions of the great powers are placed first.

10 We conducted online survey among the citizen of Uzbekistan at home and Uzbeks abroad in April 6 - June 30, 2018. More than six hundred people between the age of 16 and 72 with at least eight different professional, educational and social backgrounds, from all regions of Uzbekistan participated in the online survey. In contrast to Russia's EAEU, most of the Uzbek respondents supported China's SREB project. Supporters and opposers were almost in equal numbers in the case of the US' NSR project.

Secondly, regional integration via extra regional great powers undermines the sovereignty and national security of the state. Especially, if there are deep political, economic, ideological and cultural differences between great power and the region, the independence and core national interests of the countries of the region will be undermined. Thirdly, it seems that major powers are reluctant to see truly regional integration within the region. That's why they use an old method - "divide and control" from time to time, even though they pretend to be supporting and promoting regional integration.

On the other hand, foreign policy-making paradigm of a great power, its position in international and regional system and the attitude of the region toward that great power may affect the outcome. Differences between Chinese, Russian and American approaches with regard to regional integration and divergent perceptions of these forces in CA will lead us to the verification or falsification of above-mentioned arguments in the future research.

However, at this stage the preliminary literature review and argumentation brings us to the following conclusion. There is no universally applicable, uniform model of regional integration formula promoted by the great powers. Three great powers' regional integration approaches are different from each other, but they all approach to a region asymmetrically. They prioritize their own interest and could discard regional actors' expectations. Additionally, these three projects are developed by, biased towards preserving the influence of great powers, and lack viable framework to bring both global and regional players into the path of lasting cooperation.

While the main motives of Russia, China, and United States in their promotion of regional integration projects in the CA may be based on their own geopolitical and/or economic interests (to integrate the region into itself, reap the economic benefits or make the region a strategic ally), one cannot rule out the socioeconomic benefits that the region may rip off one day if one or more of these projects become successful. However, the political cost of regional integration via extra-regional great powers seems to be higher than the pledged socioeconomic benefits it would bring.

REFERENCES:

- Abi-Habib, M. (2018, June 25). How China got Sri Lanka to cough up a port. *The New York Times*, Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/06/25/world/asia/china-sri-lanka-port.html> (Accessed: 2018, September 13).
- Adams, J. S. (1998). The dynamics of integration Russia and near abroad. *The Journal of Post-Soviet Democratization*, 6(1), 50-64.
- Alagappa, M. (1989, June). US-ASEAN security relations: challenges and prospects. *Contemporary Southeast Asia*, 11(1), 1-39.
- Alisauksiene, R. (2017). Public opinion survey residents of Kyrgyzstan, *International Republican Institute*, February 15-March 2, 60. Retrieved from <http://siar-consult.com/wp-content/uploads/2017/04/Kyrgyzstan-Poll-Winter-2017-Public.pdf> (Accessed: 2018, September 15).
- Ataman, M. (ed). (2018, Fall). The Struggle over Central Asia: Chinese-Russian Rivalry and Turkey's Comeback. *Special edition of Insight Turkey*, 20(4), Retrieved from <https://www.insightturkey.com/issues/2018/20/4> (Accessed: 2019, January 3).
- Atik, S. (2014). Regional economic integrations in the Post-Soviet Eurasia: an analysis on causes of inefficiency. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 109, 1326-1335.
- Balassa, B. (1961). *The theory of economic integration*. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin.
- Baogang, H. (2017). *Contested ideas of regionalism in Asia*, New York: Routledge.
- Bartlett, D. L. (2001). Economic development in newly independent states: the case of regionalism. *The European Journal of Development Research*, 13, 135-153.
- BBC Uzbek, (2013, December 24). *Nazarbayev Avrosiyo iqtisodiy ittifoqini siyosiy lashtirishga qarshi chiqdi* [Nazarbayev stands against the politicization of Eurasian economic union]. Retrieved from http://www.bbc.co.uk/uzbek/central_asia/2013/12/131224_cy_nazarbayev_union.shtml. (Accessed: 2015, April 24).
- Beech, H. (2018, August 20). "We cannot afford this": Malaysia pushes back against China's vision. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/08/20/world/asia/china-malaysia.html> (Accessed: 2018, September 15).
- Beloff, M. (1963). *The United States and the unity of Europe*, London: Vintage Books ; Beugel, E. (1966). *From Marshall Plan to Atlantic partnership: European integration as a concern of American policy*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Berkofsky, A. (2012, July). China's strategic involvement in Central Asia: strategies, results and obstacles. *ISPI*, 128. Retrieved from https://www.ispionline.it/it/documents/Analysis_128_2012.pdf (Accessed: 2018, September 13).
- Bhagwati, J. (1993). Regionalism and multilateralism: an overview. In Melo. D. J. and Panagariya A. (Eds.), *New dimensions in regional integration* (pp. 22–51), Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilal, S. (2013). External influences on regional integration in West Africa: the role of third parties", in Sohn R. and Oppong, A. K. (Eds.), *Regional Trade and Monetary Integration in West Africa and Europe* (pp.33-55). Bonn: WAI-ZEI Paper 6.
- Bills, N. (2014). Powering a New Silk Road: helping connect supply with demand in South and Central Asia. *USAID Frontlines Magazine*, November-December edition. Retrieved from <https://2012-2017.usaid.gov/news-information/frontlines/afghanistan/powering-new-silk-road-helping-connect-supply-demand-south> (Accessed: 2018, September 05).
- Blank, S. (2012). Whither the new great game in Central Asia? *Journal of Eurasian Studies*, 3(2), pp.147-160.
- Bobokulov, I. (2006). Central Asia: is there an alternative to regional integration. *Central Asian Survey*, 25, 75-91.
- Breslin, Sh. at al. (2002). *New regionalisms in the global political economy*, London: Routledge.
- Buzan, B. and Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Callahan, W. A. (2016). China's "Asia Dream": the Belt Road Initiative and the new regional order. *Asian Journal of Comparative Politics*, 1(3), pp. 226–243.
- Chen, X. and Fazilov, F. (2018). Re-centering Central Asia: China's "New Great Game" in the old Eurasian heartland. *Palgrave Communications*, 4(71). DOI: 10.1057/s41599-018-0125-5
- Cheng, Y. (2015). The Eurasian moment in global politics: a comparative analysis of great power strategies for regional integration. In P. Dutkiewicz and R. Sakwa (eds.), *Eurasian integration - the view from within* (pp.274-290). London and New York: Routledge.

- China National Petroleum Corporation. (2014). Flow of natural gas from Central Asia. Retrieved from <http://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml> (Accessed: 2018, September 15).
- Clover, Ch. (2012, December 7). Clinton vows to thwart new Soviet Union. *The Financial Times*. Retrieved from <https://www.ft.com/content/a5b15b14-3fcf-11e2-9f71-00144feabdc0> (Accessed: 2018, September 6).
- Cochrane, J. D. (1964). United States attitudes toward Central American economic integration. *Inter-American Economic Affairs*, 18, 73-91.
- Cochrane, J. D. and Sloan, J. W. (1973). LAFTA and the CACM: a comparative analysis of integration in Latin America. *The Journal of Developing Areas*, 8(1), 13-38.
- Cooley, A. and Spruyt, H. (2009). *Contracting states: sovereign transfers in international relations*, Princeton: Princeton University Press.
- Costea, A. and Langenhove, V. L. (2007). EU's foreign policy identity: from "new regionalism" to third generation regionalism? In Bain, J. and Holland, M. (Eds.), *European Union identity* (pp.86-104). Baden: Nomos.
- Denha, R. E. (1969). The Role of the U.S. as an external actor in the integration of Latin America. *Journal of Common Market Studies*, 7(3), 199-216.
- Deutsch, K. et al. (1957). Political community and the North Atlantic area. In Brent F. N. and Stubb, A. (eds.), 2003. *The European Union: readings on the theory and practice of European integration* (pp.115-138). Third edition. Palgrave Macmillan.
- Diwakar, A. (2018, August 10). China's debt-trap diplomacy along the Belt and Road. *The Wire*. Retrieved from <https://thewire.in/world/china-debt-trap-diplomacy-bri> (Accessed: 2018, September 13).
- Dragneva R. and Wolczuk, K. (eds). (2013) *Eurasian economic integration: law, policy and politics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Dragneva, R. and Wolczuk, K. (2017, May). The Eurasian Economic Union - deals, rules and the exercise of power. *Chatham House*. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-05-02-eurasian-economic-union-dragneva-wolczuk.pdf> (Accessed: 2018, September 11).
- Dutkiewicz, P. and Sakwa, R. (eds). (2015). *Eurasian integration: the view from within*. London and New York: Routledge.
- Economist, (2015, April 11). *Where all Silk Roads lead*. Retrieved from <http://www.economist.com/news/china/21648039-through-fog-hazy-slogans-contours-chinas-vision-asia-emerge-where-all-silk-roads> (Accessed: 2018, September 5).
- EDB. (2016). EDB integration barometer-2016, *EDB Centre for Integration Studies*, Saint Petersburg, 7. Retrieved from https://eabr.org/upload/iblock/9f5/edb_centre_2016_integration_barometer_presentation_eng_1_.pdf (Accessed: 2018, September 15).
- EDB. (2017). EDB integration barometer-2017, *EDB Centre for Integration Studies*, Saint Petersburg, 19-20. Retrieved from https://eabr.org/upload/iblock/3ef/EDB-Centre_2017_Report-46_EDB-Integration-Barometer_ENG_2.pdf (Accessed: 2018, September 15).
- El-Agraa, A. M. (1999) *Regional Integration: Experience, Theory and Measurement*, London: Palgrave Macmillan.
- Fawcett, L. and Hurrell, A. (1995). *Regionalism in world politics: regional organization and international order*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferguson R. J. (2018). *China's Eurasian dilemmas: Roads and risks for a sustainable global power*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Fernholz, T. (2018, March 7). Eight countries in danger of falling into China's "debt trap". *Quartz*. Retrieved from <https://qz.com/1223768/> (Accessed: 2018, September 13).
- Fung Business Intelligence Centre, (2015, May). *The Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road*. Retrieved from <https://www.fbicgroup.com/sites/default/files/The%20Silk%20Road%20Economic%20Belt%20and%2021st%20Century%20Maritime%20Silk%20Road%20MAY%202015.pdf> (Accessed: 2018, September 6).
- Geyikdagi, N. V. (2005). Regional integration in Central Asia, *Journal of Asia Pacific Business*, 6(4), 61-74.
- Haas, E. (1970). The Study of regional integration: reflections on the Joy and Anguish of pretheorizing. *International Organization*, 24(4), 607-646.
- Haas, E., (1958). *The uniting of Europe: political, social, and economic forces 1950-1957*. Second edition. Stanford: Stanford University Press.
- Hashimova, U. (2018, August 13). Why Central Asia is betting on China's Belt and Road. *The Diplomat*. Retrieved from <https://thediplomat.com/2018/08/why-central-asia-is-betting-on-chinas-belt-and-road/> (Accessed: 2018, September 13).

- He, A. (2015, March 31). Silk Road connects China to the world. *China Daily USA*. Retrieved from http://usa.chinadaily.com.cn/us/2015-03/31/content_19965235.htm. (Accessed: 2018, September 12).
- Hettne, B. (1993). Neo-mercantilism: the pursuit of regionness. *Cooperation and Conflict*, 28(3), 211-232.
- Hettne, B. (2005). Beyond the “new” regionalism”, *New Political Economy*, 10(4), 543-571.
- Hettne, B., Inotai, A. and Sunkel, O. (Eds). (1999). *Globalism and the new regionalism*. Basingstoke: Macmillan.
- Hodzi, O. and Chen, Y. (2017, October). The great rejuvenation? China's search for a new “global order. *Institute for Security and Development Policy*. Retrieved from <http://isd.p.eur.nl/content/uploads/2016/11/2017-asia-paper-hodzi-chen-the-great-rejuvenation.pdf> (Accessed: 2018, September 13).
- Hoffmann, A. and Kfuri, R. (2007). The role of external actors upon regional integration: the US, the EU and Hoffmann, S. (1966). Obstinate or obsolete? The fate of the nation-state and the case of Western Europe. *Daedalus*, 95 (3), 862-915.
- Huang Y. (2016). Understanding China's Belt & Road Initiative: Motivation, framework and assessment. *China Economic Review*, 40, pp.314-321.
- Huang, C. (2015). 57 nations approved as founder members of China-led AIIB, *South China Morning Post*. Retrieved from <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1766970/sweden-israel-poland-and-south-africa-last-join-aiib> (Accessed: 2018, September 6).
- Hurley, J., Morris, S. and Portelance, G. (2018, March). Examining the debt implications of the Belt and Road Initiative from a policy perspective. *CGD Policy Paper*, 121. Retrieved from <https://www.cgdev.org/sites/default/files/examining-debt-implications-belt-and-road-initiative-policy-perspective.pdf> (Accessed: 2018, September 13).
- Hurrell, A. (1995). Explaining the resurgence of regionalism in world politics. *Review of International Studies*, 21(4), 331-358.
- International Crisis Group, (2017). Central Asia's Silk Road Rivalries. *Europe and Central Asia Report*, 245.
- Irnozardov, F. and Salmanov, Z. (2011). Regional Integration in Central Asia: Measuring the Perceptions of Economic Actors in Uzbekistan and Kazakhstan. Norwegian Institute of International Affairs (NUPI), *Regional Competence-Building for Think-Tanks in the South Caucasus and Central Asia Project Report*. Retrieved from Salmanov's personal profile at Academia.edu (Accessed: 2018, September 6).
- Ivakhnyuk, I. (2006, June 28). *Migration in the CIS region: common problems and mutual benefits*. International Symposium on International Migration and Development. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, Turin, Italy. Retrieved from https://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P10_SYMP_ivakhniouk.pdf (Accessed: 2018, September 6)
- Jacob, P. E. and Teune, H. (1964). The integrative process: guidelines for analysis of the bases of political community. In Jacob, P. E. and James, V. T. (eds.), *The integration of political communities* (pp.1-45). Philadelphia: Lippincott.
- Kabananiye, A. (2011). *Regional integration and sustainable growth in sub-Saharan Africa: a case study of the East Africa Community* (Doctoral dissertation). Retrieved from Northumbria University Northumbria Research Link <http://nrl.northumbria.ac.uk/2115/> (Accessed: 2018, September 6).
- Kaczmarek, M. (2017). Non-western visions of regionalism: China's New Silk Road and Russia's Eurasian Economic Union. *International Affairs*, 93(6), pp.1357-1376. doi: 10.1093/ia/iix182
- Kavalski, E. (ed). (2010). *The new Central Asia: the regional impacts of international actors*. Singapore: New Scientific Publishing.
- Kim, Y. and Blank, S. (2013). Same Bed, Different Dreams: China's 'peaceful rise' and Sino-Russian rivalry in Central Asia. *Journal of Contemporary China*, 22(83), pp.773-790.
- Laruelle, M. (ed). (2018). *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*. Washington, D.C.: The George Washington University.
- Laruelle, M. et al. (2010). *China and India in Central Asia: A New "Great Game"?*. New York: Palgrave Macmillan.
- Libman, A. (2009). Regionalization in Central Asia. In Vinokurov E. (Ed.), *Eurasian integration yearbook 2009* (pp.95-114). Almaty: EDB.
- Libman, A. and Vinokurov, E. (2011). Is it really different? Patterns of regionalization in the Post-Soviet Central Asia. *Post-Communist Economies*, 23 (4), 469-492.
- Libman, A.M. (2006). The role of economic integration and disintegration in the post-Soviet space: A quantitative analysis. *Studies on Russian Economic Development*, 17(5), 498-507.
- Lindberg, L. N. (1963). *The Political dynamics of European economic integration*. Stanford: Stanford University Press.

- Linn, J. (2012). Central Asian regional integration and cooperation: reality or mirage? In Vinokurov E. (Ed.), *Eurasian integration yearbook 2012* (pp.96-117). Almaty: EDB.
- Lombaerde, P. and Söderbaum, F. (2013). Reading the intellectual history of regionalism. In Philippe De Lombaerde and Fredrik Söderbaum (Eds.), *Regionalism: four-volume set* (pp. xvii-xlvi). London: SAGE Publications.
- Lukin, Mikhail. (2007, May 21). Vse Rossiyskiye bazy [All Russian military bases]. *Kommersant*. Retrieved from <http://www.kommersant.ru/doc/766827> (Accessed: 2018, September 6).
- Machlup, F. (1977). *A history of thought on economic integration*. New York: Columbia University Press.
- Marinov, E. (2013). Impact of the European Union on regional integration in Africa. In *Financial and monetary economics – EFM 2013* (pp.229-239). Centre for Financial and Monetary Research at the Romanian Academy.
- Mattli, W. (1999). *The logic of regional integration: Europe and beyond*. United States: University Press Durham.
- Mattli, W. (2012). Comparative regional integration: theoretical developments. In Jones, E., Menon, A. and Weatherill, S. (Eds.), *The Oxford handbook of the European Union* (pp.777-792). Oxford: Oxford University Press.
- MERCOSUR. *The European Consortium for Political Research (ECPR)*, 20-21.
- Metcalfe, L. K. (1997). The (re) emergence of regional economic integration in the former Soviet Union. *Political Research Quarterly*, 50(3), 529-549.
- Ministry of Foreign Affairs of P.R.C. (2015, March 28). *Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road*. Retrieved from http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1249618.shtml (Accessed: 2018, September 6).
- Moravcsik, A. (1993). Preferences and power in the European Community: a liberal intergovernmental approach, *Journal of Common Market Studies*, 31(4), 473-523.
- Moravcsik, A. (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. NY: Cornell University Press.
- Muntschick, J. (2018). *The Southern African Development Community (SADC) and the European Union (EU): regionalism and external influence*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Muntschick, J. (2013). Explaining the influence of extra-regional actors on regional economic integration in Southern Africa: the EU's interfering impact on SADC and SACU", In Lorenz-Carl, U. and Remppe, M. (Eds.), *Mapping agency: comparing regionalisms in Africa* (pp.77-95). First Edition, London: Routledge.
- Muzalevsky, R. (2016, April 27). China's long march into Central Asia. *Stratfor*. Retrieved from <https://worldview.stratfor.com/article/chinas-long-march-central-asia> (Accessed: 2018, September 12).
- Mytelka, L. K. (1973). Foreign aid and regional integration: the UDEAC case", *Journal of Common Market Studies*, 12(2), 138-158. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1973.tb00693.x> (Accessed: 2018, September 15)
- Novikova, A. (2011, November 17). Yevraziyskiye komissary poluchat status federal'nykh ministrov [The Eurasian commissioners will receive the status of federal ministers]. *Izvestiya*. Retrieved from <http://izvestia.ru/news/507125> (Accessed: 2018, September 6).
- Nye, J. S. (1968). Comparative regional integration: concept and measurement. *International Organization*, 22 (4), 855-880.
- Olimova, S. (2015, March 17). Tajikistan's prospects of joining the Eurasian Economic Union. *Russian Analytical Digest*, 165, 13. Retrieved from <https://doi.org/10.3929/ethz-a-010421380> (Accessed: 2018, September 15).
- Page, J. (2014). China to contribute \$40 billion to Silk Road Fund, *The Wall Street Journal*. Retrieved from <http://www.wsj.com/articles/china-to-contribute-40-billion-to-silk-road-fund-1415454995> (Accessed: 2018, September 6).
- Parker, S. and Chefitz, G. (2018, May). Debtbook diplomacy: China's strategic leveraging of its newfound economic influence and the consequences for U.S. foreign policy. *Belfer Center for Science and International Affairs*. Retrieved from <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/Debtbook%20Diplomacy%20PDF.pdf> (Accessed: 2018, September 13).
- Plummer, M. G. (2017). US-ASEAN relations in a changing global context. In Echle, Ch., Sarmah M. and Kliem F. (Eds.), *ASEAN at 50: a look at its external relations* (pp.139-151). Singapore: Konrad Adenauer Stiftung Ltd.
- Pomfret, J. (2018, August 27). China's debt traps around the world are a trademark of its imperialist ambitions. *Washington Post*. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/08/27/chinas-debt-traps-around-the-world-are-a-trademark-of-its-imperialist-ambitions/?noredirect=on&utm_term=.5951d736b438 (Accessed: 2018, September 13).

- Puchala, D. (1971). Of blind men, elephants and international integration. *Journal of Common Market Studies*, 10 (3), 267-284.
- Putin, V. V. (2011, October 3). Novyy integratsionnyy proyekt dlya Yevrazii - budushcheye, kotoroye rozhdayetnya segodnya [A New integration project for Eurasia: a future that is born today]. *Izvestiya*. Retrieved from <http://www.izvestia.ru/news/502761> (Accessed: 2018, September 6).
- Qoraboyev, I. (2010). From Central Asian regional integration to Eurasian integration space? Changing dynamics of the Post-Soviet regionalism. In Vinokurov E. (Ed.), *Eurasian integration yearbook 2010* (pp.206-232). Almaty: EDB.
- Rakhimov, M. (2010). Internal and external dynamics of regional cooperation in Central Asia. *Journal of Eurasian Studies*, 1, 95-101.
- Roberts, S.P. and Moshes, A. (2016). The Eurasian Economic Union: a case of reproductive integration? *Post-Soviet Affairs*, 32(6), 542-565.
- Rozman, G. (2004). *Northeast Asia's stunted regionalism: Bilateral distrust in the shadow of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rumer, E., Trenin, D. and Zhao, H. (2007). *Central Asia: views from Washington*, Moscow and Beijing. Armonk and London: ME Sharpe.
- Sarsenbaeva, M. (2013, April 25). Foreign economic cooperation between Kazakhstan and China: Priorities. *Eurasian Economic Club of Scientists Association*. Retrieved from <http://group-global.org/ru/node/4450> (Accessed: 2018, September 6).
- Shaw, T., Grant, A. J. and Cornelissen, S. (2011). *The Ashgate research companion to regionalisms*. Farnham: Ashgate.
- Shen, S. and Chan, W. (2018, March 27). A comparative study of the Belt and Road Initiative and the Marshall Plan. *Palgrave Communications*, 4(32). DOI: 10.1057/s41599-018-0077-9
- Silk Road Strategy Act of 1999, US Congress. No. 247. 106th Congress. 1st Session. H. R. 1152 (1999, August 3). Retrieved from <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-106hr1152pcs/pdf/BILLS-106hr1152pcs.pdf> (Accessed: 2018, September 6).
- Söderbaum, F. (2016). Old, new, and comparative regionalism: the history and scholarly development of the field. In Börzel, T. and Risse, T. (Eds.), *The Oxford handbook of comparative regionalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Sputnik, (2013, October 7). *Russian Army Base Deal with Tajikistan Key to Regional Security*. Retrieved from <https://sptnkne.ws/j3MR> (Accessed: 2018, September 6).
- Standish, R. (2014, September 29). The United States' Silk Road to Nowhere. *Foreign Policy*. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/2014/09/29/the-united-states-silk-road-to-nowhere-2/> (Accessed: 2018, September 6).
- Starr, S. F. (2005a). *A Greater Central Asia partnership for Afghanistan and its neighbors, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program*. Silk Road Papers. Washington D.C.
- Starr, S. F. (2005b). A Partnership for Central Asia. *Foreign Affairs*, 84(4). Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2005-07-01/partnership-central-asia> (Accessed: 2018, September 6).
- Stec, G. (2018, February). China's Belt and Road Initiative is neither a strategy, nor a vision. It is a process. *European Institute for Asian Studies*. Retrieved from http://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/03/EU_Asia_at_a_Glance_Stec_BRI_2018-1.pdf (Accessed: 2018, September 12).
- Svetlicinii, A. (2018). China's Belt and Road Initiative and the Eurasian Economic Union: "integrating the integrations". *Public Administration Issues*, pp.7-20. DOI: 10.17323/1999-5431-2018-0-5-7-20.
- Swanström, N. and Nyrén, P. (2017, January 4). China's march west: pitfalls and challenges in Greater Central Asia. Institute for Security and Development Policy, 195. Retrieved from <http://isdsp.eu/content/uploads/2017/01/No.195.pdf> (Accessed: 2018, September 13).
- Tang, S. (2000). Economic integration in Central Asia: the Russian and Chinese relationship. *Asian Survey*, 40 (2), 360-376.
- Tengri News, (2013, October 2). *Lukashenko ne vidit neobkhodimosti v yedinoy valyute i politicheskoy nadstroyke v YEES [Lukashenko sees no need for a single currency and political superstructure in the EAEU]*. Retrieved from <http://tengrinews.kz/sng/lukashenko-vidit-neobkhodimosti-edinoy-valyute-politicheskoy-nadstroyke-ees-242805/> (Accessed: 2018, September 6).
- The Economist. (2018, September 6). The perils of China's "debt-trap diplomacy". Retrieved from <https://www.economist.com/asia/2018/09/08/the-perils-of-chinas-debt-trap-diplomacy> (Accessed: 2018, September 13).
- Tong, G. Ch. (2000, September 7). ASEAN-US relations: challenges. *Asia Society*. Retrieved from <https://asiasociety.org/asean-us-relations-challenges> (Accessed: 2018, September 10).

- Trilling, D. (2011, December 9). Uzbekistan's Karimov lashes out at Putin's Union, *EurasiaNet*. Retrieved from <https://www.eurasianet.org/uzbekistans-karimov-lashes-out-at-putins-union> (Accessed: 2018, September 6).
- US Department of Defense. (2018). Annual report to Congress: military and security developments involving the People's Republic of China, Report. p.i. Retrieved from <https://media.defense.gov/2018/Aug/16/2001955282/-1/-1/1/2018-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT.PDF> (Accessed: 2018, September 15).
- UzA. (2017, May 18). O'zbekiston Respublikasi va Xitoy Xalq Respublikasining har tomonlama strategik sheriklik munosabatlarini yanada chuqurlashtirish to'g'risida qo'shma bayonoti [Joint statement of the Republic of Uzbekistan and the People's Republic of China on further deepening of strategic partnership]. Retrieved from http://uza.uz/uz/politics/o-zbekiston-respublikasi-va-xitoy-xalq-respublikasining-har--18-05-2017?month=6&year=2017&spphrase_id=2344930&ELEMENT_CODE=o-zbekiston-respublikasi-va-xitoy-xalq-respublikasining-har--18-05-2017&SECTION_CODE=politics&bxajaxid=7a95025902f2110f0a021324d87641cf (Accessed: 2018, September 13).
- Valovaya, T. (2012). Eurasian economic integration: origins, patterns, and outlooks. In Vinokurov E. (Ed.), *Eurasian integration yearbook 2012* (pp.42-61). Almaty: EDB.
- Voloshin, G. (2012, September 24). Russia's Eurasian Union: A Bid for Hegemony?, *Geopolitical Monitor*. Retrieved from <http://www.geopoliticalmonitor.com/russias-eurasian-union-a-bid-for-hegemony-4730>. (Accessed: 2018, September 6).
- Voloshin, G. (2017, May 24). Central Asia ready to follow China's lead despite Russian ties. *Eurasia Daily Monitor*, 14(71). Retrieved from <https://jamestown.org/program/central-asia-ready-follow-chinas-lead-despite-russian-ties/> (Accessed: 2018, September 13).
- Wang, H. (2018). Divergence, convergence or crossvergence of Chinese and US approaches to regional integration: Evolving trajectories and their implications. *Tsinghua China Law Review*, 10(2), pp.149-185.
- Weitz, R. (2015, March 4). U.S. New Silk Road Initiative Needs Urgent Renewal, *CACI Analyst*. Retrieved from <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13155-us-new-silk-road-initiative-needs-urgent-renewal.html> (Accessed: 2018, September 6).
- Wirminghaus, N. (2012). Ephemeral regionalism: the proliferation of (failed) regional integration initiatives in Post-Soviet Eurasia. In Börzel T. A., Goltermann, L., Lohaus, M. and Striebinger K. (Eds.), *Roads to regionalism. genesis, design, and effects of regional organizations* (pp. 25-44). Ashgate.
- Wishnick, E. (2009). Russia, China, and the United States in Central Asia: Prospects for Great Power Competition and Cooperation in the Shadow of the Georgian Crisis. *Strategic Studies Institute*. Retrieved from <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/PUB907.pdf> (Accessed: 2019, September 3).
- Wolff, L. Ch. (2016). China's "Belt and Road" Initiative – an introduction. In Wolff L. Ch. and Xi, Ch. (Eds.), *Legal dimensions of China's Belt and Road Initiative* (pp.1-31). Wolters Kluwer.
- Wu, H. L. and Chen, C. H. (2004). The prospects for regional economic integration between China and the five Central Asian countries, *Europe-Asia Studies*, 56 (7), 1059-1080.
- Xidirov, Q. (2017, May 17). O'zbekiston-Xitoy hamkorligi yangi bosqichga chiqmoqda [Uzbek-Chinese cooperation is rising to a new level]. *Xalq So'zi*. Retrieved from <http://old.xs.uz/index.php/homepage/sijosat/item/10179-zbekiston-khitoy-amkorligi-yangi-bos-ichga-chi-mo-da> (Accessed: 2018, September 13).
- Xinhua. (2013, October 16). *China-Central Asia trade accelerates*. Retrieved from <http://english.people.com.cn/business/8427374.html> (Accessed: 2018, September 6).
- Xinhua. (2014). *How can the world be win-win? China is answering the question*. Retrieved from http://news.xinhuanet.com/world/2014-05/08/c_1110604423.htm (Accessed: 2018, September 6).
- Xinhua. (2017, September 1). China, Tajikistan agree to forge comprehensive strategic partnership. Retrieved from http://www.xinhuanet.com/english/2017-09/01/c_136572054.htm (Accessed: 2018, September 13).
- Ye, M. (2015). China and competing cooperation in Asia-Pacific: TPP, RCEP, and the New Silk Road. *Asian Security*, 11(3), pp. 206-224.
- Zhengyuan, X. (2010). In the shadow of great powers: a comparative study of various approaches to regionalism in Central Asia. *Connections*, 9(4), 37-52.

İç ve Dış Müşteriler Açısından Kabin Hizmetleri Kalite Algısını Ölçmeye Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma*

Akın AKPUR**©

Burhanettin ZENGİN***

Öz

Havayolu taşımacılığı, turizmin temelini oluşturan en önemli dinamiklerinden biridir. Sivil hava taşımacılığının 1950'lerden itibaren gösterdiği gelişme ile uzak mesafelere hızlı, güvenli ve ekonomik ulaşım sağlanmıştır. Küreselleşme ve liberalleşme ile birlikte dünyada birçok özel havayolu işletmesi piyasaya girerek havayolu taşımacılığında yoğun rekabet ortamını oluşturmuştur. Rekabetin en önemli araçlarından biri yüksek hizmet kalitesidir. Çalışmanın amacı; yolcu ve kabin ekiplerinin hizmet kalitesi algıları ölçülmeye çalışılarak, iç ve dış müşterilerin kabin hizmetlerine ilişkin kalite algılarını ortaya çıkarmaktır. Bu araştırma Türkiye'nin ilk ve en büyük düşük maliyetli (low-cost) özel bir havayolu işletmesinin yolcu ve kabin ekipleri ile yapılmıştır. Bu çalışma, nicel bir araştırma olarak tasarlanmış olup veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile 456'sı yolcu 264'ü kabin ekibi olmak üzere toplam 720 anketten veriler elde edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS istatistiksel analiz programından yararlanılmıştır. Faktör analizi, frekans analizi, korelasyon analizi, Kruskal Wallis Testi, Mann Whitney U testi, bağımsız iki değişkenli t testi ve tek yönlü Anova testi kullanılarak bulgular analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre kabin ekiplerinin, hizmet kalitesini yolculara göre daha yüksek algıladıkları, yolcuların eğitim düzeylerinin hizmet kalitesi algısını etkilemediği fakat kabin ekiplerinin eğitim düzeyleri ile hizmet kalitesi algıları arasında anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Kalitesi, Servis, Havayolu, Kabin Memuru.

A Comparative Study to Measure Cabin Services Quality Perception of Internal and External Customers

Abstract

Air transport is one of the most important dynamics of tourism. Since development of civil air transportation since the 1950s, fast, safe and economical transportation has been achieved at long distances. With globalization and liberalization, many private airline companies in the world have join the market and created an intense competition environment in airline transportation. One of the most important tools of competition is high service quality. The aim of the study is to determine the quality perceptions of the cabin crew (internal customers) and passengers (external customers) regarding

* Bu çalışma Düzce Üniversitesi tarafından düzenlenen 17. Geleneksel Turizm Sempozyumunda sunulmuş ve bildiri kitabında bildiriden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Bölümü, aakpur@gmail.com

*** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, bzengin@sakarya.edu.tr

© Sorumlu Yazar

cabin services by trying to measure the quality of service perceptions. The survey was carried out by passenger and cabin crews of Turkey's first and largest low-cost private airline company. This study was designed as quantitative research and the survey technique was used as a data collection tool. The data were obtained from 720 surveys, 456 of which were passenger, 264 of which were cabin crew with convenient sampling method from non-random sampling methods. Statistical analysis was performed using SPSS statistical analysis program. In the analysis, factor analysis, frequency analysis, correlation analysis, Kruskal Wallis test, Mann Whitney U test, independent t-test and one-way ANOVA test were used. According to the results of the study, the perceived service quality of the cabin crews is higher than the service quality perception of the passengers. It is concluded that although the level of education of passengers did not affect their perception of service quality, there is significance difference between the level of cabin crew education and their perception of service quality.

Keywords: Service Quality, Servperf, Airline, Cabin Attendant.

GİRİŞ

Jet motorlu uçakların faaliyete geçmesinden sonra havayolu taşımacılığındaki büyüme-ye bağlı olarak dünyada havayolu ulaşımını tercih eden kişi sayısı artmış ve 2016 yılı itibarı ile sivil havayolu taşımacılığı 3,8 milyar kişinin seyahat ettiği dev bir sektör haline gelmiştir (WEB1).

Türkiye'de liberalleşme ile birlikte faaliyet gösteren özel havayolu işletmelerinin sayısı artmış buna bağlı olarak yoğun bir rekabet dönemine girilmiştir (Göktepe, 2007: 213). Havayolu işletmeleri rakiplerine karşı ayakta kalabilmek için mevcut müşterilerini elde tutmalı ve yenilerini kazanmalıdır. Bu da ancak müşterilere yüksek hizmet kalitesi sunarak sağlanabilir. Hizmet kalitesi müşteri bağlılığını hem doğrudan hem de dolaylı olarak pozitif yönlü etkilemektedir (Usta ve Memiş, 2009: 87).

Havayolu taşımacılığında hizmet veren personel (kontuar personeli, kabin görevlileri vb.) ve sunulan fiziksel kanıtlar (koltukların konforu, sunulan yiyecek ve içecekler) hizmet kalitesi algısında önemli etkiye sahiptir. Bir havayolu işletmesinde, yolcular ile en çok iletişim içerisinde olan iş görenler, genellikle havayolu reklamlarında güler yüzlülükleri ve misafirperverlikleri vurgulanan kabin ekipleridir (WEB2), (WEB3), (WEB4).

Çalışmanın ileriki bölümlerinde hizmet ve hizmet kalitesi kavramları üzerinde durulacak, araştırmaya konu olan düşük maliyetli havayolu iş modeli açıklanmaya çalışılarak, araştırmanın bir bölümünü ilgilendiren kabin ekipleri hakkında bilgiler yer alacaklardır. Yolcu ve kabin ekiplerinin karşılaştırmalı analizlerine yer verilecek ve sonuç bölümünde elde edilen bulgular yorumlanacaktır.

Çalışmada yolcularla en fazla vakit geçiren havayolu personeli olan kabin görevlileri ile yolcuların kabin hizmetleri kalite algılarının karşılaştırılması değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Literatürde dış müşteriler ile yapılan çok sayıda hizmet kalitesi ile ilgili çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte az sayıda da iç müşteriler ile yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı hizmet kalitesinin kabin içi hizmetlere indirgeyerek düşük maliyetli bir havayolu işletmesinin hizmet kalitesi performansının iç ve dış müşteriler açısından değerlendirmesidir.

1. HİZMET KAVRAMI VE TANIMI

İnsan ihtiyaçlarının hepsi elle tutulur, gözle görülür cinsten değildir. Turizm, tedavi, saç kesimi birer hizmet olarak kabul edilir (Aktepe, 2016: 20). Bununla beraber ürün içeri-
sindeki ağırlıkları farklı olmakla birlikte fiziksel ürünlerin içinde hizmetler, hizmetlerin
içerisinde fiziksel ürünler yer alabilmektedir (Süer, 2014; 194). Hizmet sunumu, ürün
öğelerinin bir araya getirilme ve müşteriye teslim edilme süreci olarak kavramsallaştırı-
lılabılır (Page, 2016: 318). Hizmet; bireylerin ya da bireylerden oluşan grupların, gerek-
sinimlerini gidermek amacıyla, belirli bir fiyattan satışa sunulan ve herhangi bir malın
mülkiyetine sahip olmayı gerektirmeyen, yarar ve doyum sağlayan, soyut faaliyetlerdir
(Zengin ve Erdal, 2000: 44). Başka bir tanıma göre hizmet; birey veya örgüt tarafından
başka birey veya örgütlere yarar sağlayan faaliyetlerdir (Altan ve Atan, 2004: 19). Süer
(2014: 200)'e göre hizmet; tüketicilerin ihtiyaçlarını gideren, fiziksel bir ürüne bağlı ola-
rak veya bağlı olmadan yapılan işletme faaliyetleridir.

Tanımlar incelendiğinde, hizmet kavramının soyutluk özelliğine değinilmiştir. Ayrıca hiz-
metlerin hizmeti alana bir fayda sağlaması gerekmektedir. Bununla birlikte hizmet alan
ve hizmet verenden (tekel veya çoğul) oluşan iki tarafın da olması gerekmektedir. Süer
(2014: 200), hizmetlerin fiziksel bir ürüne bağlı olarak veya bağlı olmadan yapılabilece-
ğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, "hizmet; birey veya örgütün başka birey veya örgüt
yararına yaptığı, fiziksel ürünler ile birlikte veya bağımsız olarak sunulan ve muhatabına
doyum sağlayan ticari veya ticari olmayan faaliyetlerdir olarak tanımlanabilir."

Hizmetleri, fiziksel ürünlerden farklı kılan bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlar; soyutluk,
heterojenlik, eşzamanlılık, stok edilemezliktir (Altunışık ve Karataş, 2015: 546).

Soyutluk: Hizmetlerin duyu organları ile algılanması zordur. Fiziksel ürünlerdeki gibi hiz-
metler, tadılamaz, koklanamaz, işitilemez ve görülemezler. Hizmetler ancak deneyim
ile algılanabilir. Örneğin uçak ile yapılacak bir yolculuktan önce seyahatin ne derece
tatminkâr ve güvenli olacağına dair somut bir garanti yoktur (Altunışık, 2009: 29).

Heterojenlik: Hizmetler; hizmeti kimin yaptığı, kimin aldığı, yeri ve zamanına göre farklı-
lık gösterir. Alınan hizmet bu değişkenlere bağlı olarak bir dahaki sefere daha farklı alına-
caktır. Bu sebeple hizmetler değişken yani heterojendir (Kotler, 2014: 41).

Eşzamanlılık: Fiziksel ürünler üretilir ve depolanır. Daha sonraki aşamada aracı kuruluş-
lar ile dağıtımı gerçekleşir ve sonunda satılır. Hizmetlerde ise üretim ve tüketim aynı
anda gerçekleşmektedir. Yani birbirlerinden ayıramazlar (Süer, 2014: 200).

Stok Edilemezlik: Hizmetler daha sonra kullanılmak üzere stoklanamazlar. Gün içerisinde
boş kalan restoran masalarının, boş uçak koltuklarının veya satılmayan sinema bileti
veya kayak parkurunun daha sonra satılmak üzere stoklanması mümkün değildir (Altun-
ışık, 2009: 32).

Hizmetleri fiziksel ürünlerden ayıran özellikler incelendiğinde soyutluk özelliği ve insan
doğasına bağlı olarak standartlaşmanın zorlukları öncelikle göze çarpmaktadır. Üretim
ve tüketimin eşzamanlı gerçekleşmesi sebebiyle yapılan hataları telafi etmek oldukça
zor olabilmektedir. Bununla birlikte, stok edilemezlik özelliğinden dolayı geri döndürüle-
meyen gelir kayıpları oluşabilmektedir.

2. HİZMET KALİTESİ KAVRAMI VE TANIMI

Hizmet kalitesini iyi kavrayabilmek için memnuniyet, kalite ve değer kavramlarını iyi anlamak gereklidir. Bu kavramlar hizmeti alan kişilerce soyut olarak nitelendirilse de gelecekteki satın alma davranışlarının biçimlenmesinde önemli rol oynamaktadırlar (Rust ve Oliver, 1994: 3). Kalitenin tanımı hem kişiden kişiye hem de durumdan duruma değişebilmektedir (Brown ve diğerleri, 1991: 1). Kalitenin literatürde kesin bir tanımı olmamakla birlikte, bakış açısına göre ise bazı tanımlamalara yer verilmektedir. Ürün tabanlı yaklaşıma göre kalite, bir ürünün özelliklerinin miktarından ve ürünün içeriğinden anlaşılmaktadır. Üretim tabanlı yaklaşıma göre kalite, bir ürünün uygun üretim özellikleri ve hizmet standartlarında olmasıdır (Zeithaml, 1988: 4). Japon felsefesine göre kalite; müşteriye doğru şeyi, doğru zamanda vermektir (Frayman, 2002: 4). Başka bir tanıma göre müşteri ihtiyaç ve isteklerini karşılama düzeyi veya daha basit tanımıyla hizmetin veya ürünün kullanım amacına uygunluğu olarak tanımlanabilir (Jain, 2001: 1).

Bir ürün tüketici tarafından kaliteli olarak değerlendiriliyorsa o ürün kalitelidir ve bu değerlendirmede her zaman ürünün teknik özellikleri göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu kalitenin tüketici açısından ifade edildiği şeklidir (Schneider ve White, 2004: 10). Hizmet kalitesi değerlendirilirken, müşterilerin kaliteyi değerlendirebileceği birkaç limitli fiziksel kanıt bulunmaktadır (Restoranın mimarisi, bardakların kalitesi vb.). Bu limitli fiziksel kanıtlarla beraber birçok fiziksel olmayan kanıtlar kalite değerlendirmesi içinde yer alır (Parasuraman ve diğerleri, 1985: 42). Genel bir tanım yapmak gerekir ise; hizmet kalitesi, müşteri istek ve ihtiyaçlarının olabilecek en iyi şekilde karşılanması olarak tanımlanabilir (Koçoğlu ve Aksoy, 2012: 2).

Hizmet kalitesi ile ilgili ilk model 1984 yılında Grönross tarafından geliştirilmiş olan hizmet kalitesi modelidir. Grönross'a göre hizmet kalitesinin iki bileşeni teknik ve fonksiyonel kalitedir. Teknik kaliteye, satın alınan hizmetin nihai amacına yöneliktir. Restoranda gelen yemek, uçak ile yapılan yolculuk, otelde yapılan konaklama gibi örnekler verilebilir.

Fonksiyonel kalite ise hizmetin alınış şekli ile ilgilidir. Restoranda yemeği sunarken garsonun davranışları, kılık kıyafetleri, ne ve nasıl konuştukları ile alakalıdır (Grönross, 1984: 38).

Hizmet kalitesiyle ilgili değerlendirmelerde genellikle hizmetlerin soyut özelliğinden dolayı hizmet kalitesinin tanımlanmasında güçlüklerin olduğu konusuna değinilmektedir. Herkes tarafından kabul edilen kesin bir tanımın olmama sebebi ise kalitenin herkes tarafından farklı algılanması olabilir. Tüketicilerin temel ihtiyaçları benzer olsa da ürünün veya hizmetin detaylarında farklı beklentiler içerisinde olabilmektedirler. Bu bağlamda, sunulan ürün ve hizmetlerin, tüketicilerin temel ihtiyaçlarını giderebilme becerisiyle birlikte, tüketicilerin özellikli beklentilerini karşılayabilme yetisinin kalite algısında belirleyici olduğu söylenebilir. Parasuraman ve diğerleri, (1985), hizmet kalitesini 10 boyutta değerlendirmektedir. Bu boyutlar;

Güvenilirlik: Hizmetin belirlenen zamanda yapılması, doğru faturalandırma ve kayıtların doğru tutulmasını ifade etmektedir.

Sorumluluk: Çalışanların hizmet verirken gönüllülükleri ve süratli şekilde çalışmalarını şeklinde değerlendirilmektedir.

Yetkinlik: Çalışanların hizmet verdikleri alana olan hâkimiyeti ve ürün bilgisini ifade etmektedir.

Nezakət: Çalışanların hizmet verdikleri sırada müşterilere gösterdikleri saygı, ilgi ve samimiyeti ifade etmektedir.

Erişilebilirlik: Hizmetlere ve hizmet verenlere kolay ulaşılabilirliği ifade etmektedir.

İletişim: Müşterilerin anlayabilecekleri dilden konuşmayı ve onları dinlemeyi ifade etmektedir.

Kredibilite: Müşterilerin marka üzerindeki olumlu izlenimlerini ifade etmektedir.

Güvenlik: Fiziksel sağlığı, finansal güveni ve kişisel bilgilerin saklı kalmasını ifade eder.

Müşteriyi Anlamak: Müşteri istek ve ihtiyaçlarını anlamak için gerekli çabayı göstermeyi ifade etmektedir.

Somutluk: Hizmet sunulurken kullanılan fiziksel araçlardaki kaliteyi ifade eder.

Hizmet kalitesini değerlendirdiğine inanılan bu 10 boyut Parasuraman ve diğerleri, (1988) tarafından fiziksel özellikler, güvenilirlik, sorumluluk, güven ve empati olarak 5 boyuta indirgenmiştir. Parasuraman ve arkadaşlarına göre hizmet kalitesi, beklenti ile algılanan kalite arasındaki fark ölçülerek bulunabilmektedir ve bu farklara boşluk adı verilen skorlar verilmektedir. Algı skoru beklenti skorundan çıkarıldığında çıkan skor pozitif olarak ne kadar yüksekse, müşteri beklentilerinin karşılandığı ve hizmet kalite algısının yüksek olduğu sonucuna varılır. Eğer sonuç negatif ise, müşteri beklentileri karşılanamamaktadır şeklinde yorumlanmaktadır ve bu modele Servqual adı verilmiştir.

Cronin ve Taylor, (1992: 64) ise hizmet kalitesi algısının beklenti ile ölçülmesinin doğru olmayacağını, önemli olanın ve ölçülmesi gerekenin performans olduğunu öne sürerek Servqual ölçeği ile aynı soru ve boyutlardan oluşan fakat beklenti ölçmeyen, sadece müşteri algılarını dikkate alan performans odaklı Servperf ölçeğini geliştirmişlerdir. Servperf ölçeğinin temel prensibi, katılımcıların performans skorlarını verirken, beklentilerini göz önünde bulundurmalarıdır.

3. HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI VE DÜŞÜK MALİYETLİ HAVAYOLLARI

Sivil havacılık faaliyetleri, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır (Ömürbek ve Kınay, 2013: 343). Son yıllarda küreselleşmenin etkisiyle beraber iş ve turistik amaçlı yapılan seyahatlerin sayısı artmış ve yolcuların demografik özellikleri değişmiştir (Okumuş ve Asil, 2007: 7). Bu değişimle beraber yolcular genellikle daha üst düzeyde hizmet kalitesi beklentisi içerisine girmişlerdir. Havayolları, işletme masraflarını düşürmek ile birlikte müşteri istek ve ihtiyaçlarını da dikkate almak zorunda kalmışlardır (Page, 2016: 166). 2017 Yılı itibarıyla dünyada uluslararası seyahatlere katılan insan sayısı 1,2 milyarı aşmış bulunmaktadır. Gelecekte de bu artışın sürmesi söz konusudur. İnsanların uluslararası seyahatlerinde her geçen gün artan oranda havayollarını kullanmaları, havayolu taşımacılığının turizm açısından gelecekte de önemini koruyacağını göstermektedir (Zengin vd., 2017: 25). Turistik taşımacılıkta sezona bağlı olarak genellikle kiralık (charter) uçaklar ile düşük maliyetli (low-cost) sefer düzenleyen havayolu firmaları tercih edilmektedir.

Düşük maliyetli havayolları ise geleneksel havayollarından farklı bir model sunarlar. Temel amaç operasyon maliyetlerini en düşük seviyeye çekerek, mümkün olan en düşük fiyattan bilet satmak, böylelikle rekabet gücü ve kar elde etmektir. Düşük maliyetli havayollarının genel bir tanımı olmamakla beraber sundukları hizmetler farklılık gösterebilir.

mektedir (Gillen ve Morisson, 2003: 16; Gillen ve Lall, 2004: 48; Chiou ve diğerleri 2010: 228; Belobaba ve diğerleri, 2016: 140), South West Havayolları'nın önderliğini yaptığı düşük maliyetli havayolu modelini Ryan Air bir adım daha öne taşıyarak uçakta sunulan ikramları ücretli olarak müşterilerine sunmuş, sadakat programı, aracı seyahat acenteleri gibi ek maliyet getirecek uygulamalardan kaçınmıştır (Gillen ve Lall, 2004: 47). Düşük maliyetli havayolları genellikle ikincil havalimanlarına operasyonlar gerçekleştirir ve teşvikler geliştirerek pazarı hareketlendirirler (Page, 2016: 169).

Türkiye'ye düşük maliyetli havayolu taşımacılığı ilk olarak 2005 yılında Pegasus Havayolları tarafından başlatılan bir iş modeli olup, günümüzde Onur Havayolları, Sun Express ve Anadolu Jet diğer düşük maliyetli havayolu işletmeleri olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

4. KABİN EKİBİ KAVRAMI

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM)'nin tanımına göre; "yolcu taşımacılığı yapan hava araçlarında gerekli emniyet ve güvenlik önlemlerinin uygulanmasından ve yolcu konforundan sorumlu görevliler "kabin memuru" ya da "kabin görevlisi" olarak tanımlanmaktadır (WEB5). Kabin ekipleri ile ilgili tanımlar genelde emniyet ile ilgilidir. Akademik yazında ise genellikle hizmet görevleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Çalıştıkları havayolu işletmesi düşük maliyetli bir havayolu olsa da kabin ekiplerinin birinci öncelikleri uçuş emniyetinin sağlanmasıdır (Rhoden ve diğerleri, 2008: 538). Uçuş emniyetinden sonraki görevleri, işletme izlenceleri çerçevesinde en üst düzeyde yolcu konforunun sağlanması olduğu söylenebilir. Türkiye'de kabin memuru olabilmek için mevzuata göre aranan asgari gereklilikler aşağıda yer almaktadır (WEB6):

- En az 18 yaşında olmak
- Sağlık yönünden görevini yerine getirmeye uygun olduğunun kontrol edilmesi amacıyla genel müdürlük tarafından yetkilendirilmiş bir sağlık kuruluşunun düzenli aralıklarla muayenesinden veya değerlendirmesinden geçmiş olmak,
- İşletme el kitabı içerisinde belirtilen usullere uygun olarak görevlerini yerine getirebilecek yeterlilikte olmak (Boy, kilo, psikolojik test vb.),
- Yurt içi veya yurt dışında asgari 10 yıllık eğitim veren lise veya benzeri okul mezunu olmak,
- İngilizce bilmek. (Detaylar havayolu işletmesinin iç prosedürü ile belirlenir).

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı; iç ve dış müşterilerin hizmet kalitesi algıları ölçülmeye çalışılarak, kabin ekibi ve yolcuların kabin hizmetlerine ilişkin kalite algılarını karşılaştırmalı olarak ortaya ortaya çıkarmaktır. Böylelikle iç ve dış müşterilerin söz konusu işletme için sunulan kabin içi hizmetler bağlamında olası algı farklılıkları çalışma kapsamında ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Çalışma düşük maliyetli bir havayolu işletmesinde kabin hizmetlerine yönelik hizmet kalitesini işgören ve yolcular açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye çalışan ilk çalışmadır. Böylelikle hem işletmenin hizmet kalitesi performansı hem de işgören ve yolcular arasındaki algı farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

5.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kısıtları

Bu çalışma, nicel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak anket tekniğinden, verilerin analizinde ise SPSS istatistiksel analiz programından yararlanılmıştır. Paket programda güvenilirlik analizi, faktör analizi, frekans analizi, Kruskal Wallis testi, Mann Whitney U testi, bağımsız iki değişkenli t testi, tek yönlü Anova testleri uygulanmış ve elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Araştırma Türkiye’de faaliyet gösteren düşük maliyetli tek bir havayolunun yolcuları ve kabin ekipleri ile yapılmıştır. Bu sebeple diğer faaliyette bulunan düşük maliyetli ve geleneksel havayolları için genelleme yapılamamaktadır. Yolcu anketlerinde katılımcılara hangi havayolunu tercih ettikleri sorulmuş ve X havayolu işletmesini, tercih edenlerin verileri çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Bununla birlikte yolcular için yapılan araştırma sadece Türk yolcular ile yapılmıştır. Bu sebeple diğer milliyetlerden yolcuların hizmet kalitesi algısı ile ilgili bir sonuç bu çalışmadan çıkarılamamaktadır. Ayrıca kabin ekipleri ile yapılan çalışmada kullanılan örneklem sayısı 264’tür. Coşkun ve diğerlerine (2015: 137) göre %5 belirlilik düzeyinde 1400 kişilik bir evrende 302 katılımcının verileri gerekmektedir. Bu anlamda araştırmanın kabin ekipleri ile yapılan bölümünün evreni temsil gücü düşük olabilir.

5.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini X havayolu işletmesi ile uçuş tecrübesi yaşamış yolcular ve bu işletmede çalışan kabin personeli oluşturmaktadır. X havayolu 2016 yılında iç ve dış hatlarda 24,14 milyon yolcu taşımıştır. Bunun 15,29 milyonu iç hatlarda 8,59 milyonu dış hat uçuşlarında taşınmıştır. Fakat bu sayıya çoğul uçuşlar dahildir. Yani bir kişinin birden çok kez yaptığı uçuşlar farklı yolcu hizmet almış gibi sayılmıştır. Uçuş gerçekleştiren münferit yolcu sayısına ilişkin bir bilgi elde edilmemiştir. Ayrıca bu yolcularının kaçının Türk olduğu da tespit edilememiştir. Bu sebeple araştırmanın evreni kesin olarak tespit edilememektedir. Bundan dolayı yolcular için %95 güvenilirlik düzeyinde 384 veri istatistiksel olarak geçerliliği sağlamaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 130). Araştırmanın yapıldığı dönemde işletmede 1400 kabin personeli bulunmaktadır. Anketler yolcular için online ve basılı olarak 02 Mart-19 Nisan 2017 tarihleri arasında dağıtılmış ve sonuçlar kabul edilmiştir. Online anketler için sosyal medya ve forum siteleri kullanılmıştır. Kısaca yolcu anketleri için kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri birlikte kullanılarak veriler elde edilmiştir. Sonuç olarak online 415 anketten ve basılı 64 anketten geri dönüş sağlanmıştır. 23 anket eksik ve hatalı veriler nedeniyle değerlendirilmeden çıkarılmış ve nihai olarak analizler için 456 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Kabin ekiplerinin anketleri ise; basılı olarak 01 Ocak- 10 Mart tarihleri arasında ekiplerin bekleme odasında ve uçuş görevleri sırasında doldurtulmuştur. Örneklem oluşturmada kolayda örnekleme tekniği seçilmiştir. Online anketler aynı tarihlerde kabin ekiplerinin e-mail adreslerine gönderilmiştir. Online olarak 62, basılı olarak 202 anket elde edilmiş ve elde edilen 264 anketin tamamı kullanılmıştır. Kabin memurları/amirleri için elde edilen örneklem sayısı evrenin %18,85’ini oluşturmaktadır.

5.4. Anket Formunun Dizaynı

Havayolu işletmelerinde yapılan hizmet kalitesi ölçüm çalışmalarında Servperf ölçeğinin yeterliliğine yönelik çalışmalar bulunmuştur (Yıldız ve Erdil 2013: 89; Jain ve diğer-

leri, 2004: 34; Bülbül ve Demirer, 2008: 194) anket formu 22 maddeden oluşmaktadır. Parasuraman ve diğerleri, (1988) tarafından geliştirilen Servqual hizmet kalitesi ölçeği ile aynı önermeleri kullanan, Cronin ve Taylor (1992) performans odaklı Servperf ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır. Yani ölçekte sadece algı sorularına yer verilmektedir. Beklenti soruları ölçüğe dahil edilmemiştir. Ölçeğin Türkçe önermeleri daha önce Servqual/Servperf ölçeği ile çalışma yapılmış makalelerden alınmış ve kabin içi hizmetlere uyarlanarak anket tasarlanmıştır. Hizmet kalitesinin boyutları, boyutları ölçtüğü düşünülen soru adedi ve önermelerin alındığı yayınlar aşağıda belirtilmiştir.

Madde 1, 2, 3, 4 : Fiziksel özellikler (Yıldız ve Erdil, 2013: 93)

Madde 5, 6, 7, 8, 9 : Güven (Okumuş ve Asil, 2007: 164)

Madde 10, 11, 12, 13 : Heveslilik (Okumuş ve Asil, 2007: 164)

Madde 14, 15, 16, 17 : Güvenilirlik (Pekkaya ve Akıllı, 2013: 85)

Madde 18, 19, 20, 21, 22 : Empati (İbik, 2006: 72)

Ölçek, Parasuraman ve diğerleri, (1988), Pekkaya ve Akıllı, (2013: 90) ve Jain ve diğerlerinin, (2004: 35) çalışmalarında sunduğu öneriler esas alınarak 7'li Likert ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada (Parasuraman, Zeithmal, & Berry, 1988, s. 38) ve (Cronin & Taylor, 1992, s. 65)'deki ile aynı ölçek kullanılarak "1" kesinlikle katılmıyorum ve "7" kesinlikle katılıyorum ifadesi ile seçenekler anlamlandırılmış, 2,3,4,5,6 seçeneklerine ise herhangi bir ifade ataması yapılmamıştır. Servperf/Servqual orijinal ölçekte ağırlıklandırma kullanılmıştır. Fakat bu çalışmada online anketlerde çok sayıda hatalı veri girişi (boyutlara verilen rakamsal değerlerinin toplamının 100 etmemesi veya buraya farklı ifadeler yazılması) nedeniyle ağırlıklandırma yapılamamıştır. Ağırlıksız olarak kullanıldığında bu ölçek aritmetik ortalamaların alınması ile performans skorları elde edilmektedir (Koçoğlu & Aksoy, 2012, s. 13), (Pekkaya & Akıllı, 2013, s. 84). Araştırmada kullanılan anketin önermeleri aşağıda gösterilmiştir. İç müşterilere çalıştığım havayolu, dış müşterilere tercih ettiğim havayolu kelimeleri ile başlayan aşağıdaki önermeler aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Anket Formunda Yer Alan Önermeler

1. Modern görünümlü uçaklara sahiptir.
2. Fiziksel araçları çekicidir. (Kabin içi, dergi)
3. Kabin ekipleri temiz ve düzgün görünüşlüdür.
4. Uçuş esnasında sunduğu ikram malzemeleri kalitelidir.
5. Hizmetleri taahhüt ettiği zamanda yerine getirir.
6. Hizmetleri taahhüt ettiği şekilde yerine getirir.
7. Güvenilir bir havayoludur.
8. Yolcu ve hizmet kayıtlarını düzgün bir şekilde tutar.
9. Yolcularına hatasız hizmet sunmak için sürekli çalışır.
10. Kabin ekipleri yolcu hizmetlerini hızlı bir şekilde karşılamaktadır.
11. Kabin ekipleri yolcu sorularına tatmin edici cevaplar verirler.
12. Kabin ekipleri yolculara yardım etme konusunda isteklidir.

13. Kabin ekipleri hiçbir zaman yolcuların isteklerini yerine getiremeyecek kadar meşgul değildir.
14. Yolcular kabin ekiplerine güvenir.
15. Yolcular kabin ekipleriyle yapılan ödeme işlemlerinde kendilerini güvende hissederler.
16. Kabin ekipleri yolculara karşı naziktir.
17. Kabin ekipleri yolcuların sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir.
18. Kabin ekipleri yolcuların kişisel ihtiyaçlarını anlar.
19. Kabin ekipleri yolculara bireysel ilgi gösterir.
20. Kabin ekipleri yolcuların menfaatlerini kendi menfaatleri gibi düşünür.
21. Kabin ekipleri servise başlama zamanını yolcuların ihtiyaçlarına göre ayarlamaktadır.
22. Kabin ekipleri yolcuların kişisel isteklerine karşı anlayışlıdır.
18. Kabin ekipleri yolcuların kişisel ihtiyaçlarını anlar.
19. Kabin ekipleri yolculara bireysel ilgi gösterir.
20. Kabin ekipleri yolcuların menfaatlerini kendi menfaatleri gibi düşünür.
21. Kabin ekipleri servise başlama zamanını yolcuların ihtiyaçlarına göre ayarlamaktadır.
22. Kabin ekipleri yolcuların kişisel isteklerine karşı anlayışlıdır.

Araştırmanın Hipotezleri

H1: Kabin ekipleri ile yolcuların hizmet kalitesi algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H2: Yolcuların hizmet kalitesi algıları eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir

H3: Kabin ekiplerinin hizmet kalitesi algıları eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

5.5. Araştırma Bulguları ve Yorumlanması

5.5.1. Hizmet Kalitesinin Boyutlarına Göre Cronbach's Alpha Değerleri

Kabin ekibi ölçeğinin Cronbach's Alpha iç tutarlılık sayısı 0,940, yolcu ölçeğinin Cronbach's Alpha iç tutarlılık sayısı 0,938'dir. Hizmet kalitesinin alt boyutlarına göre Cronbach's Alpha değerleri, kabin ekibi için Tablo 2, yolcular için Tablo 3'de verilmiştir. Ölçeğin içsel tutarlılığının ölçülmesinde en çok kullanılan yöntemlerden biri Cronbach's Alpha sayısıdır ve bu sayının sosyal bilimlerde en az 0,70 olması tercih edilir (Coşkun ve diğerleri, 2015: 125). Buna göre her iki ölçeğin de yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Hizmet Kalitesinin Boyutlarına Göre Cronbach's Alpha Değerleri (Ekip)

Hizmet Kalitesi Boyutları	Cronbach's Alpha Değeri
Fiziksel Özellikler	0,701
Güven	0,879
Heveslilik	0,766
Güvenilirlik	0,801
Empati	0,874

Tablo 3: Hizmet Kalitesinin Boyutlarına Göre Cronbach's Alpha Değerleri (Yolcu)

Hizmet Kalitesi Boyutları	Cronbach's Alpha Değeri
Fiziksel Özellikler	0,719
Güven	0,877
Heveslilik	0,875
Güvenilirlik	0,870
Empati	0,863

5.5.2 Faktör Analizi Sonuçları (Yolcular)

Aşağıda tabloda kullanılan ölçeğe ilişkin faktör analizi yer almaktadır. Yapılan analizde KMO değeri 0,937, Barlett Test değeri ise 6279,668 bulunmuştur. KMO değeri 0,90 ile 1,00 arasında bulunması faktör analizi için örneklem yeterliliğinin çok iyi olduğu anlamına gelmektedir (Alpar, 2017: 268). KMO değeri ve Barlett Testi'nin anlamlı çıkması ölçeğin faktör analizi için uygun olduğu anlamına gelmektedir. Faktörler arası korelasyonun varlığından dolayı rotasyon için Direct Oblimin yöntemi kullanılmıştır. Analiz yapılırken faktör analizi kullanılan kalite ölçeğinin her ne kadar farklı boyutları olsa da faktörler arasında yüksek korelasyonun olması ve faktörlerdeki alt boyutların katılımcılar tarafından farklı faktörlerde algılanabilmesi sebebiyle Parasuraman ve diğerlerinin, (1991) ölçeği geliştirirken yaptığı faktör analizi ile benzer sonuçlar ortaya çıkmış ve bazı maddelerin farklı boyutlarda yer almasına neden olmuştur. Katılımcılar, "kabin ekipleri temiz ve düzgün görünüşlüdür" önermesi heveslilik boyutu altında düşünmüş olsalar da bunun fiziksel bir özellik olduğu gerçeği ile bu soruya müdahale edilmemiştir. İki faktöre dağılan 4. önerme (Uçuş esnasında sunduğu ikram malzemeleri kalitelidir.) ile 18. önerme (Kabin ekipleri yolcuların kişisel ihtiyaçlarını anlar.) veri setinden çıkarılmıştır.

Tablo 4: Dış Müşterileri (yolcular) Verilerine Yönelik Faktör Analizi

Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Fiziksel Özellikler				
S1				0,859
S2				0,811
S3	0,533			0,409
S4		0,501		0,398
Güven				
S5		0,885		
S6		0,804		
S7		0,579		
S8		0,569		
S9		0,752		
Heveslilik				
S10	0,573			

S11	0,544	
S12	0,680	
S13	0,688	
Güvenilirlik		
S14	0,689	
S15	0,715	
S16	0,862	
S17	0,833	
Empati		
S18	0,460	0,505
S19		0,816
S20		0,745
S21		0,761
S22		0,558
N:526, KMO: 0,937		
Bartlett's Sph χ^2 : 6279,668; p: 0,000		
Açıklanan Toplam Varyans: %66,743 Eigenvalue: 1		

Aşağıda tabloda hizmet kalitesi ölçek boyutlarının birbirleri ile korelasyonu görülmektedir. Söz konusu beş boyut birbirleri ile orta ve yüksek düzeyde korelasyona sahiptir. Özellikle heveslilik ve güvenilirlik boyutlarının 0,785 gibi yüksek bir korelasyona sahiptir.

Tablo 5: Hizmet Kalitesi Faktörlerinin Birbirleri ile Korelasyonu (yolcu verileri)

Değişkenler	Fiziksel Özellikler	Güven	Heveslilik	Güvenilirlik	Empati
Fiziksel Özellikler	1				
Güven	0,487*	1			
Heveslilik	0,501*	0,640*	1		
Güvenilirlik	0,442*	0,564*	0,785*	1	
Empati	0,422*	0,517*	0,637*	0,578*	1

* $p < 0,01$

5.5.3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Frekans Analizi (Ekip)

Katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları ve eğitim durumlarını gösteren frekans analizi Tablo 6'da gösterilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu 95 kişiyle ön lisans ve 138 kişiyle lisans mezunlarından oluşmaktadır. Lise mezunu 28 kişi çalışmaya katılım sağlamış olup lisansüstü mezunu sadece 3 kişi bulunmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu 230 kişiyle 35 yaş altı olup, 35 yaş üstü sadece 34 kişi katılım göstermiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Frekans Analizi (Ekip)

		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	154	58,3
	Erkek	110	41,7
Yaş	20-24	63	23,9
	25-29	111	42,0
	30-34	56	21,2
	35 ve üstü	34	12,9
Medeni Durum	Evli	53	20,1
	Bekâr	211	79,9
Eğitim Durumu	Lise	28	10,6
	Ön lisans	95	36,0
	Lisans	138	52,3
	Lisansüstü	3	1,1

5.5.4. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Frekans Analizi (Yolcu)

Çalışmaya X havayolu ile en az bir uçuş tecrübesi yaşamış 456 kişi katılım göstermiştir. Katılımcılar ağırlıklı olarak lise ve lisans mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları, kabin ekiplerine benzer şekilde 35 yaş altı katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların %80,2'si havayolunu kullanarak yılda birden fazla seyahat gerçekleştirmektedir.

Tablo 7: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Frekans Analizi (Yolcu)

		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	103	22,6
	Erkek	353	77,4
Yaş	0-19	49	10,7
	20-24	183	40,1
	25-29	106	23,2
	30-34	67	14,7
	35 ve üstü	51	11,2

Medeni Durum	Evli	117	25,7
	Bekâr	339	74,3
	İlköğretim	4	0,9
Eğitim Durumu	Lise	136	29,8
	Ön lisans	38	8,3
	Lisans	219	48,0
	Lisans Üstü	59	13,0
Gelir Düzeyi	0-1500	154	33,1
	1501-2500	96	20,6
	2501-3500	98	21,1
	3501-4500	49	10,5
	4501 ve üstü	68	14,6
Seyahat Sıklığı	Ayda bir	116	24,9
	Üç ayda bir Altı ayda bir	141	30,3
	Yılda bir	116	24,9
		92	19,8

5.5.5 Kabin Ekiplerinin ve Yolcuların Hizmet Kalitesi Algılarına İlişkin Frekans Analizi

Tabloda kabin ekipleri ve yolculardan oluşan katılımcıların 22 önermeden oluşan ölçeğe verdikleri cevapların ortalamaları karşılaştırılmıştır. Genel olarak kabin ekiplerinin verilen hizmetlere ilişkin kalite algı skorları müşterilerin kalite algılarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Kabin Ekiplerinin ve Yolcuların Hizmet Kalitesi Algılarına İlişkin Frekans Analizi

Soru Önermesi	KABİN EKİPLERİ			YOLCULAR			
	N	Ortalama	Standart Sapma	N	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama farkı
1	264	5,3030	1,27533	456	4,6383	1,48198	0,6647
2	264	4,7045	1,42620	456	4,0329	1,48879	0,6716
3	264	5,3220	1,20776	456	5,3904	1,34125	-0,0684
5	264	4,9167	1,38180	456	4,3268	1,74678	0,5899
6	264	5,0492	1,35988	456	4,7741	1,60476	0,2751
7	264	5,8712	1,17907	456	5,1732	1,45807	0,698
8	264	5,5000	1,35938	456	4,5680	1,53200	0,932
9	264	5,5871	1,28163	456	4,4868	1,54914	1,1003
10	264	5,6364	1,18465	456	4,8575	1,41401	0,7789
11	264	5,2273	1,28809	456	4,8531	1,42440	0,3742

12	264	5,2803	1,37779	456	4,9276	1,44998	0,3527
13	264	4,9621	1,64493	456	4,8421	1,42090	0,120
14	264	5,2992	1,25671	456	5,0154	1,32507	0,2838
15	264	5,6894	1,16758	456	5,0724	1,47105	0,6170
16	264	5,4962	1,21773	456	5,5066	1,35710	-0,0104
17	264	5,2917	1,37127	456	5,2719	1,35896	0,0198
19	264	4,9356	1,52533	456	4,2500	1,52741	0,6856
20	264	4,7273	1,56769	456	3,9561	1,54715	0,7712
21	264	5,6174	1,31727	456	3,9825	1,62255	1,6349
22	264	5,3523	1,33145	456	4,6184	1,46430	0,7339

“Kabin ekipleri temiz ve düzgün görünüşlüdür”, “Kabin ekipleri hiçbir zaman yolcu isteklerini yerine getiremeyecek kadar meşgul değildir”, “kabin ekipleri yolculara karşı naziktir” ve “kabin ekipleri yolcuların sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir” önermelerinde, kabin ekiplerinin ve yolcuların verdiği cevapların ortalama farkları görece olarak en azdır ve istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmamaktadır. En büyük farkları ise “uçuş esnasında sunulan ikram malzemeleri kalitelidir”, “yolculara hatasız hizmet sunmak için sürekli çalışır” ve “kabin ekipleri servise başlama zamanını yolcuların ihtiyaçlarına göre ayarlamaktadır” önermeleri oluşturmaktadır. Diğer önermelerde ise 0,2751 ile 0,932 arasında değişen ortalama farklılıkları tespit edilmiştir.

5.5.6. İç ve Dış Müşteri Verilerine Yönelik Normallik Testleri

Yolcu ve kabin ekiplerinin verilerinin normal dağılıma uygun olup olmadığını anlamak için Shapiro-Wilk testi yapılmış ve bu test sonuçlarına göre veriler normal dağılmadığı görülmektedir. Bu sebeple diğer bir normallik göstergesi olan çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Bu analizler; Tablo 9, Tablo 10, Tablo11 ve Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 9: Normallik Testi (Yolcu Verileri)

Yolcu Verileri	Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Veri Sayısı	Sig.
Fiziksel Özellikler	0,092	456	0,00
Güven	0,079	456	0,00
Heveslilik	0,076	456	0,00
Güvenilirlik	0,082	456	0,00
Empati	0,080	456	0,00

Tablo 10: Normallik Testi (Yolcu Verileri)

Kabin Ekibi Verileri	Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Veri Sayısı	Sig.
Fiziksel Özellikler	0,101	264	0,00
Güven	0,136	264	0,00
Heveslilik	0,075	264	0,00
Güvenilirlik	0,094	264	0,00
Empati	0,079	264	0,00

Tablo 11: Kabin Ekibi Verilerinin Basıklık-Çarpıklık Değerleri

Veri Sayısı	Fiziksel Özellikler		Güven		Heveslilik		Güvenilirlik		Empati	
	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata
Aritmetik Ort.	5,10	0,063	5,38	0,066	5,27	0,065	5,44	0,061	5,15	0,07
Ortanca	5,33		5,60		5,25		5,50		5,25	
Tepe Değer	7		7		7		7		7	
Varyans	1,06		1,16		1,12		0,98		1,41	
Std. Sapma	1,03		1,07		1,06		0,99		1,18	
Çarpıklık	-0,39	0,15	-0,83	0,15	-0,43	0,15	-0,48	0,15	-0,50	0,15
Basıklık	-0,27	0,29	0,15	0,29	-0,70	0,29	0,05	0,29	-0,20	0,29

Kabin ekiplerinin verilerine bakıldığında çarpıklık değerlerinin $\pm 1,00$ aralığında olduğu görülmektedir. Bu durum verilerin normal dağıldığını yani parametrik testler için veriler uygundur denilebilir (Leech ve Diğerleri, 2005: 21).

Tablo 12: Yolcu Verilerinin Basıklık-Çarpıklık Değerleri

Veri Sayısı	Fiziksel Özellikler		Güven		Heveslilik		Güvenilirlik		Empati	
	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata
Aritmetik Ort.	4,68	0,53	4,66	0,60	4,87	0,05	5,21	0,05	4,20	0,59
Ortanca	4,66		4,60		5		5,25		4,25	
Tepe Değer	7		7		7		7		7	
Varyans	1,30		1,67		1,48		1,36		1,61	
Std. Sapma	1,14		1,29		1,21		1,16		1,27	
Çarpıklık	-0,41	0,11	-0,36	0,11	-0,50	0,11	-0,50	0,11	-0,14	0,11
Basıklık	0,23	0,22	-0,81	0,22	0,37	0,22	0,26	0,22	-0,16	0,22

Yine Kabin ekibi verilerine benzer bir şekilde yolcu verilerinin basıklık değeri de $\pm 1,00$ arasında olduğundan bu veriler içinde dağılımın normal olduğu söylenebilir (Leech ve Diğerleri, 2005: 21).

5.5.7. Hizmet Kalitesi Boyutlarına Göre Kabin Ekibi ve Yolcular Arasındaki Algı Farklılıklarını Ölçmeye Yönelik T Testi

Kabin ekipleri ile yolcuların hizmet kalitesi boyutlarını algılamasındaki farklar incelenmiştir. Buna göre hizmet kalitesinin beş boyutunun tamamında kabin ekipleri ile yolcular arasında anlamlılık düzeyinde anlamlı fark olduğu görülmüştür. Boyutlar arası ortalamalarabakıldığında söz konusu beş hizmet kalitesi boyutunun tamamında kabin ekiplerinin algı ortalamalarının yolcu algı ortalamalarından anlamlı derecede yolcu skorlarından daha fazla olduğu görülmektedir. Hizmet kalitesinin tüm boyutlarında, 7'likertölçeğine göre skorlar hem kabin ekipleri hem yolcular tarafından verilen skorlar işletme açısından olumlu olarak değerlendirilebilir. Fakat tüm boyutlarda yolcular, kabin ekiplerine göre daha düşük skorlar vermişlerdir.

Tablo 13: Hizmet Kalitesi Boyutlarına Göre Kabin Ekibi ve Yolcular Arasındaki Algı Farklılıklarını Ölçmeye Yönelik T Testi

		t	df	Sig.(2-tailed)	Sonuç
Fiz. Özellikler	Varyansların eşit olmadığı varsayımı	-4,958	718	0,000	H0= Kabul
Güven	Varyansların eşit olmadığı varsayımı	-7,999	630,736	0,000	H0= Kabul
Heveslilik	Varyansların eşit olduğu varsayımı	-4,523	718	0,000	H0= Kabul
Güvenilirlik	Varyansların eşit olmadığı varsayımı	-2,771	622,668	0,006	H0= Kabul
Empati	Varyansların eşit olduğu varsayımı	-9,	718	0,000	H0= Kabul

Tablo 14: Hizmet Kalitesi Boyutlarına Göre Kabin Ekibi ve Yolcuların Faktör Ortalama Skorları

Faktör	Kabin Ekibi		Yolcular	
	Ortalama	Std. Sapma	Ortalama	Std. Sapma
Fiziksel Özellikler	5,1098	1,031	4,6871	1,141
Güven	5,3848	1,078	4,6658	1,294
Heveslilik	5,2765	1,060	4,8701	1,216
Güvenilirlik	5,4441	0,993	5,2166	1,169
Empati	5,1581	1,189	4,2018	1,271

5.5.8. Kabin Ekiplerinin ve Yolcuların Eğitim Durumlarına Göre Hizmet Kalitesi Algıları

Aşağıda kabin ekiplerinin ve yolcuların eğitim düzeylerinin hizmet kalitesi algısı üzerin-

deki etkileri incelenmiştir. Kabin ekiplerinin eğitim ile ilgili verileri incelendiğinde lise mezunu sayısının 28 olduğu görülmüştür. Parametrik testlerin varsayımlarının karşılanabilmesi için genel olarak 30 ve üstü veri gereklidir (Can, 2018: 25). Bu sebeple kabin ekiplerinin verilerinin ölçülmesinde Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Ayrıca kabin ekibi verilerinde lisansüstü eğitimi olan sadece 3 kişinin olmasından dolayı analizlerde bu gruba yer verilmemiştir.

Tablo 15: Kabin Ekiplerinin Eğitim Düzeyleri ile Hizmet Kalitesi Boyutları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Kruskal- Wallis Test Sonuçları

	Eğitim (Kabin Ekipleri)	Kabin Ekipleri			Kruskal Wallis Testi			İkili Karşılaştırmaları
		N	Ortalama	ss	Sıra Ort.	Ki Kare	p	
Fiziksel Özellikler	Lise	28	5,33	0,92	148,38	7,12	0,28*	Ön lisans Lisans
	Ön lisans	95	5,24	1,07	142,76			
	Lisans	138	4,97	1,01	119,38			
Güven	Lise	28	5,67	0,71	145,30	8,42	0,15*	Ön lisans Lisans
	Ön lisans	95	5,62	0,92	145,33			
	Lisans	138	5,16	1,18	118,23			
Heveslilik	Lise	28	5,55	1,00	149,70	12,75	0,02*	Ön lisans Lisans
	Ön lisans	95	5,51	1,00	148,31			
	Lisans	138	5,04	1,07	115,29			
Güvenilirlik	Lise	28	5,70	0,72	150,95	12,73	0,02*	Ön lisans Lisans
	Ön lisans	95	5,66	0,97	147,87			
	Lisans	138	5,22	1,01	115,34			
Empati	Lise	28	5,55	0,74	155,54	16,12	0,00*	Ön lisans Lisans
	Ön lisans	95	5,45	1,09	149,32			
	Lisans	138	4,88	1,22	113,41			

Yapılan Kruskal Wallis testi sonucunda kabin ekiplerinin eğitim düzeyleri ile hizmet kalitesi algıları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Bu farkın hangi boyutlarında olduğu görmek için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen veriler aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 16: Kabin Ekiplerinin Eğitim Düzeyleri ile Hizmet Kalitesi Boyutları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Eğitim	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	Z	P
Fiziksel Özellikler	Ön Lisans	95	129,13	12267	5402	-2,290	0,02*
	Lisans	138	108,65	14993			
Güven	Ön Lisans	95	131,38	12481	5188	-2,709	0,00*
	Lisans	138	107,10	14779			

Heveslilik	Ön Lisans	95	134,45	12772	4897	-3,289	0,00*
	Lisans	138	104,99	14488			
Güvenilirlik	Ön Lisans	95	133,87	12718	4952	-3,183	0,00*
	Lisans	138	105,38	14543			
Empati	Ön Lisans	95	135,55	12877	4792	-3,495	0,00*
	Lisans	138	104,23	14383			

* $p < 0,05$

Yapılan test sonucunda ön lisans ve lisans mezunlarının hizmet kalitesi algıları arasında anlamlı fark olduğu görülmektedir. Yolcular için ise lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu katılımcıların hizmet kalitesi algılarını gösteren tek yönlü Anova testi kullanılmıştır.

Tablo 17: Yolcuların Eğitim Düzeyleri ile Hizmet Kalitesi Boyutları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Tek Yönlü Anova Testi

		Kareler Toplamı	df	Kareler Toplamı Karesi	F	p
B1	Gruplar Arası	9,072	5	1,504	1,157	0,330
	Grup İçi Toplam	584,625	450	1,300		
		593,707	455			
B2	Gruplar Arası	10,114	5	2,023	1,210	0,303
	Grup İçi Toplam	751,992	450	1,671		
		762,106	455			
B3	Gruplar Arası	11,324	5	2,265	1,539	0,176
	Grup İçi Toplam	662,289	450	1,472		
		673,614	455			
B4	Gruplar Arası	6,386	5	1,277	0,932	0,460
	Grup İçi Toplam	616,416	450	1,370		
		622,802	455			
B5	Gruplar Arası	9,748	5	2,412	1,500	0,188
	Grup İçi Toplam	666,869	450	1,608		
		676,617	455			

Analiz sonuçlarına göre 0,05 anlamlılık düzeyinde yolcuların eğitim düzeyleri ile kalite algıları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sivil hava taşımacılığı, 1950’li yıllardan itibaren gösterdiği gelişme ile turizm endüstrisinin bugünkü halini almasında önemli rol oynamıştır. Küreselleşme ve liberalleşme ile birçok ülkede devlet ve özel havayolları birbirleri ile ve diğer ülkelerin havayolu işletmeleri ile yoğun rekabet içerisine girmişlerdir. Sadece düşük fiyat ile rekabet etmek mümkün olmadığından, müşterilere yüksek hizmet kalitesi sunumu işletmenin rekabet gücüne önemli katkısı bulunmaktadır.

Araştırmanın sonuçlarına göre yolcu ve kabin ekipleri “kabin ekipleri temiz ve düzgün görünümlüdür”, “kabin ekipleri hiçbir zaman yolcu isteklerini yerine getiremeyecek kadar

meşgul değildir”, “kabin ekipleri yolculara karşı naziktir” ve “kabin ekipleri yolcuların sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptir” önermelerine verdikleri cevaplar arasında anlamlı fark görülmemiştir. Önermelere tek tek bakıldığında, kabin ekiplerinin temiz ve düzgün görünüşlü olması önermesine yolcuların verdiği cevap ortalaması 5,3904, kabin ekiplerinin ise 5,3220’dir. Kabin ekiplerinin belli dönemlerde üniformalarının yenilenmesi ve uçuşlarına gitmeden önce kontrol edilmeleri hem yolcuların hem kabin ekibinin yüksek sayılabilecek bu değerlerde hemfikir olmasına neden olmuş olabilir. Diğer önermeler ise kabin ekiplerinin etkili ve sürekli bir eğitim süreci içerisinde olmalarından kaynaklanabilir.

Araştırmada Hatipoğlu ve Işık, (2015: 307)’ın çalışmasına benzer şekilde yolcuların hizmet kalitesi algısı ile eğitim durumları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Fakat kabin ekiplerinin eğitim durumları ile hizmet kalitesi algıları arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür. Fakat bu fark sadece ön lisans ve lisans mezunları arasında çıktığından, normal dağılım gösteren örneklem grupları ile tekrar çalışma yapılması faydalı olabilir.

Uçuş esnasında sunulan ikram malzemeleri kalitelidir”, “yolculara hatasız hizmet sunmak için sürekli çalışır” ve “kabin ekipleri servise başlama zamanını yolcuların ihtiyaçlarına göre ayarlamaktadır” önermeleri hem görece en düşük ortalamaya sahip önermeler hem de yolcular ile kabin ekipleri arasındaki farkın en çok olduğu önermelerdir. Kabin ekiplerinin hizmetlerini işletme tarafından belirlenen standartlara göre yapmakta ve servis sırasında olası yolcu taleplerine göre trolleylerini (servis arabası) hazırlamaktadır. Ayrıca araştırma yapılan işletme belli dönemlerde hizmetlerde ve menülerde değişikliğe gitmektedir. Fakat araştırma sonuçlarına göre yolcuların bu uygulamaları yeterli görmediği söylenebilir. Sunulan yiyeceklerin kalitesi yolcular tarafından başarılı olarak değerlendirilmemiştir. Sunulan ikram malzemeleri değerlendirildiğinde menülerin dünyaca kabul görmüş markalardan oluştuğu görülmektedir. Fiyat ile kalite algısı arasındaki ilişki düşünüldüğünde bu durumun sebebi fiyat- kalite dengesinin yolcuların beklentisinin uzağında olduğu söylenebilir. Bu bağlamda firmalara bu dengenin kurulması ve sürdürülmesi önerilebilir.

Araştırma yapılan işletmenin kabin hizmetlerinin, yolcular tarafından genel olarak kaliteli algılandığı söylenebilir. Fakat sunulan ikram malzemelerindeki fiyat-kalite dengesinin daha tatmin edici düzeyde sağlanması kalite algısının yükselmesini sağlayabilir ve müşteri memnuniyetini artırabilir. Fiyat ve kalite algısı müşteri tercihlerini önemli oranda etkileyebilmektedir. Bu sebeple havayolu işletmeleri bu hususa da dikkat etmelidir.

Çalışmanın sonuçlarına göre hizmet kalite değerlendirmesini sadece iş gören üzerinde yapmak kalite algı skorlarının beklenenden fazla çıkmasına neden olmaktadır. Bu sonuç Chen ve Chang, (2005: 83) yaptığı çalışmayla benzerlik göstermektedir. Bu sebeple sadece iş gören ile yapılacak hizmet kalitesini ölçmeye yönelik araştırmalar yanıltıcı sonuçlar verebilir.

Araştırma sadece düşük maliyetli tek bir havayolu işletmesi üzerinde yapılmıştır. Farklı düşük maliyetli havayollarının birlikte değerlendirilmesi ile yapılacak daha kapsamlı çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma sadece düşük maliyetli tek bir havayolu işletmesi üzerinde yapılmıştır. Farklı düşük maliyetli havayollarının birlikte değerlendirilmesi ile yapılacak daha kapsamlı çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTEPE, E. (2016). *Genel İşletme* (6. b.). Ankara: Nobel Yayınları.
- ALPAR, R. (2017). Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler (5. Baskı b.). Ankara: Detay Yayınları.
- ALTAN, Ş. ve Atan, M. (2004). Bankacılık sektöründe toplam hizmet kalitesinin SERVQUAL analizi ile ölçümü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 17-32.
- ALTUNİŞİK, R. (2009). Turizm İşletmelerinde Pazarlamanın Temelleri ve İki Farklı Pencereden Pazarlama Yönetimi: Üretici ve Tüketici Bakışı. İçinde C. Avcı Kurt, Ş. Demirkol, ve B. Zengin (Editörler), *Turizm İşletmelerinin Pazarlamasında 7P ve 7C* (ss. 7-47). İstanbul: Değişim Yayınları.
- ALTUNİŞİK, R. ve Karataş, A. (2015). Turizm İşletmeleri ve Pazarlama Stratejileri. İçinde B. Zengin, ve Ş. Demirkol (Editörler), *Turizm İşletmeleri* (3. b., s. 543-563). İstanbul: Değişim Yayınları.
- BELOBABA, P., Odoni, A. ve Barnhart, C. (2016). *The Global Airline Industry* (2. b.). Chichester: John Wiley ve Sons, Ltd.
- BROWN, S. W., Gummesson, E., Edvardsson, B. ve Gustavsson, B. (1991). *Service Quality: Multidisciplinary and Multinational Perspectives*. Lexington: Lexington Books.
- BÜLBÜL, H. ve Demirer, Ö. (2008). Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri Servqual ve Servperf'ın Karşılaştırılması Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*(20), 181-198.
- CAN, A. (2018). SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi (6. b.). Ankara: Pegem Akademi.
- CHEN, F.-Y. ve Chang, Y.-H. (2005). Examining Airline Service Quality From A Process Perspective. *Journal of Air Transport Management*, 11(2), 79-87.
- CHIOU, Y.-C. ve Chen, Y.H. (2010). Factors Influencing The Intentions of Passengers Regarding Full Service and Low Cost Carriers: A note. *Journal of Air Transport Management*, 16(4), 79-87.
- ÇOŞKUN, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (8. Baskı b.). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- CRONIN, J. ve Taylor, S. A. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. *Journal of Marketing*, 55-68.
- FRAYMAN, M. A. (2002). Quality and Process Improvement. NY: Cengage Learning.
- GILLEN, D. ve Morrison, W. (2003). Bundling, Integration and The Delivered Price of Air Travel: Are Low cost Carriers Full Service Competitors? *Journal of Air Transport Management*, 9(1), 15-23.
- GILLEN, D. ve Lall, A. (2004). Competitive Advantage of Low-Cost Carriers: Some Implications for Airports. *Journal of Air Transport Management*, 10(1), 41-50.
- GÖKTEPE, H. (2007). Hava Taşımacılığı Sektöründe Rekabet Hukuku Kurallarının Uygulanması. *Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 213-240.
- GRÖNROSS, C. (1984). A Service Quality Model and Its Marketing Implications. *European Journal of Marketing*, 18(4), 36-44.
- GÜRBÜZ, S. ve Şahin, F. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz (4. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HATİPOĞLU, S. ve Işık, E. S. (2015). Hava yolu Ulaşımında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi: İç Hatlarda Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 293-312.
- İBİK, Ö. A. (2006). Rekabet Ortamında Hizmet Kalitesinin Önemi ve Bir Hava yolu İşletmesinde Hizmet Kalitesinin Gerçekleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- JAIN, J. P. (2001). Quality Control and Total Quality Management. New Delhi: McGraw-Hill Education.
- JAIN, S. K. ve Gupta, G. (2004). Measuring Service Quality: Servqual vs. Servper Scales. *Vikalpa*, 29(2), 25-38.
- KOÇOĞLU, C. M. ve Aksoy, R. (2012). Hizmet Kalitesinin Servper Yöntemi ile Ölçülmesi: Otobüs İşletmeleri Üzerinde Bir Uygulama. *Akademik Bakış Dergisi*(29), 1-25.
- KOTLER, P. R. (2014). *Marketing for Hospitality and Tourism* (6. b.). Edinburgh Gate: Pearson.
- LEECH, N. L., Barrett, K. C. ve Morgan, G. A. (2005). SPSS for Intermediate Statistics: Use and Interpretation (2. b.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- OKUMUŞ, A. ve Asil, H. (2007). Hava yolu Taşımacılığında Yerli ve Yabancı Yolcuların Memnuniyet Düzeylerine Göre Beklentilerinin İncelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), 152-175.
- ÖMÜRBEK, V. ve Kınay, B. (2013). Hava yolu Taşımacılığı Sektöründe TOPSIS Yöntemiyle Finansal Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 343-363.

- PAGE, S. J. (2016). *Turizm İşletmeciliği* (5. b.). Ankara: Nobel.
- PARASURAMAN, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. B. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *The Journal of Marketing*, 41-50.
- PARASURAMAN, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). Servqual: A Multi Item Scale for Measuring Consumer Perception of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64(11), 12-37.
- PEKKAYA, M. ve Akıllı, F. (2013). Hava yolu Hizmet Kalitesinin SERVPERF-SERVQUAL Ölçeği ile Değerlendirmesi ve İstatistiksel Analizi. *ALBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(9), 75- 96.
- RHODEN, S., Ralston, R. ve Nelson, E. M. (2008). Cabin Crew Training to Control Disruptive Airline Passenger Behavior: A Cause of Tourism Concern? *Tourism Management*, 29, 538-547.
- RUST, R. T. ve Oliver, R. L. (1994). Service Quality: Insights and Managerial Implications from the Frontier. R. T. Rust ve R. L. Oliver içinde, *Service Quality: New Directions in Theory and Practice* (s.1-20). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- SCHNEIDER, B. ve White, S. S. (2004). Service Quality; Research Perspectives. Thousand Oaks: Sage Publications Ltd.
- SÜER, İ. (2014). *Pazarlama İlkeleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- USTA, R. ve Memiş, S. (2009). Hizmet Kalitesi ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişki Üzerine Müşteri Tatmininin Aracılık Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(4), 87-108.
- YILDIZ, O. ve Erdil, T. S. (2013). Türkiye Hava yolu Taşımacılığı Sektöründe Hizmet Kalitesinin Karşılaştırılmalı Ölçülmesi. *Öneri Dergisi*, 10(39), 89-100.
- ZEITHAML, V. A. (1988). Consumer Perceptions of Price, Quality, and Value: A Means-End Model and Synthesis of Evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22.
- ZENGİN, E. ve Erdal, A. (2000). Hizmet Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi. *Journal of Qafqaz University*, 3(1), 43-56.
- ZENGİN, B., Şengel, Ü., Yılmaz, A., (2017) "Uluslararası Seyahat İşletmeciliğine Giriş", Uluslararası Seyahat İşletmeciliği Kitabı içinde 1. Bölüm, Ed.: B. Zengin, M. Sarışık, C. Avcıkurt, DETAY Yayıncılık, Ankara, Türkiye.
- WEB-1, <http://www.iata.org/publications/Documents/iata-annual-review-2017.pdf> (ET: 22 .01 .2018)
- WEB-2, <http://www.milliyet.com.tr/youtube-da-en-cok-izlenen-reklam/ekonomi/detay/2068988/default.htm> adresinden alındı (ET:22.01.2018).
- WEB-3, <http://www.fifa.com/marketinghighlights/brazil2013/commercial-affiliates/fifapartners/emirates/index.html> (ET:22.01.2018)
- WEB-4, <http://www.advertisingarchives.co.uk/detail/87514587/1/Magazine-Advert/British-Airways/1980s>(ET: 22.
- WEB-5, <http://web.shgm.gov.tr/tr/havacilik-personeli/2138-kabin-memuru> (ET:23.01.2018)01.2018)
- WEB-6, <http://web.shgm.gov.tr/tr/havacilik-personeli/2138-kabin-memuru> (ET:23.01.2018)

19. Yüzyılda Choson Krallığı'nın Yönetim Anlayışında Meydana Gelen Değişim ve Dış İlişkilerin Başlangıcı¹

Müge Kübra OĞUZ*

Öz

Choson Krallığı kuruluşundan itibaren yönetim sisteminde Neo-Konfüçyanist ideolojiyi benimsemiştir. Bu kapsamda dış ilişkilerini Çin ve Japonya ile sınırlı bir şekilde tutmuş, diğer devletlerle ilişkiler kurmaktan kaçınarak kendisini izole hale getirmiştir. Ancak 19. yüzyılda Amerika ve Avrupalı devletler dini, siyasi, ekonomik gibi birbirinden farklı amaçlarla Asya'ya yönelmişlerdir. Çin ve Japonya'nın antlaşmalar imzalayarak Batılı devletlerle ilişkiler kurmalarının ardından Choson'un izolasyon politikasında değişim başlamıştır. Kore Yarımadası'na Hristiyanlık dini ve Batılı düşüncelerin girmesi bu değişimi tetiklemiştir. Bu unsurların yarımada girişinin yarattığı iç problemleri fırsat bilen Batılı ülkeler Choson Krallığı ile antlaşmalar imzalamak için çeşitli denemelerde bulunmuşlardır. Batılı devletlerin antlaşma isteklerini reddeden Choson'u uluslararası platforma sokan ülke ise 1876 yılında imzaladığı Kanghwa Antlaşması ile Japonya olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kore Yarımadası, Doğu Asya, Dış İlişkiler, Choson Krallığı.

The Change in the Management Approach of the Kingdom of Choson in the 19th Century and the Beginning of External Relations

Abstract

The Kingdom of Choson has accepted the Neo Confucianist ideology in its management system since its foundation. In this context, it has limited its foreign relations with China and Japan, and it has isolated itself by avoiding relations with other states. However, in the 19th century, America and the European states turned to Asia for different purposes such as religion, politics and economic. Choson's isolation policy has begun to change after China and Japan signed treaties and established relations with Western states. The introduction of Christian religious and Western ideas into the Korean Peninsula has triggered this change. Western countries following internal problems caused by the entry of these elements into the peninsula have made various attempts to sign treaties with the Kingdom of Choson. The Kingdom of Choson, which rejected these attempts by the West, abandoned its policy of isolation in 1876 with the Kanghwa Treaty signed with Japan.

Keywords: Korean Peninsula, East Asia, Foreign Affairs, Kingdom of Choson.

¹ Bu makale, Müge Kübra Oğuz'un Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, 2019 yılında kabul edilen "Choson Krallığı'ndan Dehan İmparatorluğu'na: Kore'nin Dış Politikaları (1876-1910)" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Müge Kübra OĞUZ, mugekubraoguz@gmail.com

GİRİŞ

Kore Yarımadası Doğu Asya'daki stratejik konumu ile tarih boyunca uluslararası politika- da önemini korumuştur. Günümüzde de yarımada bulunan Güney ve Kuzey Kore'nin uluslararası ilişkileri her daim gündemdedir. Ancak Kore Yarımadası'nın tarihine bakıldığında özellikle Choson Krallığı döneminde 19. yüzyıla kadar bir izolasyon politikasının uygulanmış olduğu görülmektedir. Hatta bu izolasyon politikası dolayısıyla Batılı ülkeler tarafından Choson Krallığı "Yalnız Krallık" olarak tanımlanmıştır (Griffis, 1894).

Hem Neo-Konfüçyanist ideolojisi dolayısıyla hem de geleneksel özelliklerini kaybetmeden varlığını sürdürmek amacıyla uyguladığı bu dışa kapalı siyasetinin Choson Krallığı'na olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de olmuştur. Özellikle 19. yüzyıla geldiğinde komşuları olan Çin ve Japonya'da başlayan reform hareketleri ve dış ilişkilerin kurulması ile birlikte gelen modernleşme faaliyetleri Choson Krallığı'nı izolasyon politikasından dolayı çağın gerisinde bırakmıştır.

Bu makale ile 19. yüzyılda Choson Krallığı'nın yönetim anlayışında önemli bir yer tutan dışa kapalı siyasetinde meydana gelen değişimler ve dış ilişkilerin kurulma aşamaları ele alınıyor. Günümüzde de etkisi devam eden uluslararası platforma çıkışı incelenecektir.

Makalenin yazılması için Kore'nin Kraliyet Arşivleri (Choson Wangjo Sillok / 조선 왕조 실록), araştırma eserler, makaleler ve konu ile ilgili yapılan tezlerden yararlanılmıştır.

1. 19. YÜZYILDA CHOSON KRALLIĞI'NIN YÖNETİM MEKANİZMASI

Choson Krallığı, Kore Yarımadası'nda 1392 yılında Neo-Konfüçyanist ideolojiyi temel alarak kurulmuştur. Hem kurumsal hem de toplumsal hiyerarşinin oluşmasında etkin rol oynayan Neo-Konfüçyanizm'in siyasal anlayışına göre tebaanın kralın otoritesine saygı gösterip ona mutlak bağlılık göstermesi gerekmektedir. Krallığın düzgün bir şekilde işleyişi de tebaanın bu sorumluluklarına karşı kral ve yöneticilerinin ülkeyi yönetmek ve yeryüzündeki herkese huzur getirerek karşılıklı bir uyum kurulmasına dair görevlerini yerine getirmelerinden geçmektedir (Bol, 2008 :140).

Choson Krallığı'nın kuruluşundan itibaren Neo-Konfüçyanist anlayışın öğretilmesi adına açılmış olan Konfüçyüs akademileri, Konfüçyüs'ün temel öğretilerini kabul etmekle birlikte vurgu ve yorumda çeşitli konulara yoğunlaşarak birbirinden ayrılmışlardır. Akademilerden mezun olan öğrenciler Gwago (과거) adındaki memuriyet sınavını geçmelerinin ardından devlet kademesinde aldıkları eğitime bağlı bir şekilde görevlerini yerine getirmişlerdir (Kim ve Sarı, 2013:284-286). 17 ve 18. yüzyıllara geldiğinde ise öğrencilerin arasında mensubu oldukları farklı akademilerin değer yargılarını yorumlamalarından kaynaklı siyasi gruplaşmalara kadar uzanan kesin ayrışmalar görülmeye başlanmıştır (Key ve Henderson, 1959). Bu ayrışma mezun oldukları akademilerde aldıkları eğitimlerle farklı siyasi görüşlere sahip öğrencilerin tutumları dolayısıyla yönetim kademesinde Siyasal Gruplaşma Siyaseti (붕당 정치/Bungdang Chongchi) olarak adlandırılan dönemi ve fikir ayrılıklarından dolayı yaşanacak çatışmaları beraberinde getirmiştir (신편 한국사 (Yeni Kore Tarihi), 2002:20).

Bu dönemin bir diğer öne çıkan çatışması ise Kraliyet Aileleri arasında meydana gelmiştir. 1800 yılında 10 yaşındaki Sunjo (1800-1834) tahta çıktığında henüz yaşı küçük olduğu için kraliçe taht naibi olarak seçilmiş ve kraliçenin ailesi de iktidara hâkim hale gelerek yönetimi ele geçirmişlerdir. Kraliyet akrabaları dâhil olmak üzere birkaç seçkin aile grubunun yönetimi ve siyasi düzeni ellerinde tutması, bu dönemin tarihçiler tara-

findan 1800'den 1863'e kadar Sedo Politikası (세도정치/Sedo Chongchi) çerçevesinde adlandırılmasına yol açmıştır (신편 한국사 (Yeni Kore Tarihi), 2002:20). Sedo politikası sadece küçük yaşta tahta çıkan kralların annelerinin taht naibi olduğu bir sistem olmayıp ilerleyen süreçte kralların evlendikleri kraliçenin aile ve akrabalarını da yönetimde söz sahibi yapacak bir sistem olarak gelişim göstermiştir. Dolayısıyla Choson Krallığı'nda kraliyet ailelerinin yönetimdeki hakimiyeti 19. yüzyılda yönetim sistemini etkileyen çatişmalara sahne olmuştur.

Sedo Politikası 1863 yılında Kral Cheolchong'un (1849-1863) ölümünün ardından varis bırakmaması sebebiyle değişime uğramak zorunda kalmış ve bu tarihten sonra Choson yönetim sisteminde farklı bir aşamaya geçilmiştir. Kral Honjong'un (1834-1849) annesi Kraliçe Cho, Kral Cheolchong'dan sonra tahta geçmesini istediği Gojong'u, onu kendisinin yasal varisi olduğunu ilan ederek tahta çıkarmıştır. Ancak Kral Gojong bu şekilde tahta çıkarıldığında henüz 12 yaşındadır ve Choson Krallığı'nın yönetimini onun taht naibi olarak 10 seneliğine babası Hungson Taewongun üstlenmiştir (Kim D. K., 2005: 101).

Bu döneme kadar kraliyet ailelerinin iktidar mücadeleleri dolayısıyla giderek zayıflayan Choson yönetimi, Taewongun'un başa geçmesiyle Sedo Politikasının etkilerinden arındırılmaya başlanarak güçlendirilmeye çalışılmıştır. Kraliyet ailelerinin ve akrabalarının yönetimdeki etkisini kırmak ve daha güçlü bir siyasi düzen oluşturmak isteyen Taewongun bu amaçla siyasi düşüncesine ve bölgesel desteğine bakmaksızın yetenekli bürokratları yönetimde toplamıştır. Ancak uyguladığı katı muhafazakâr ve aşırı milliyetçi politikası oğlu Kral Gojong tahta geldiğinde başlayacak olan dış ilişkilerin gelişim sürecinde büyük problemleri beraberinde getirmiştir (Kim J., 2012:280).

2. CHOSON KRALLIĞI'NIN ASYA POLİTİKASI: ÇİN VE JAPONYA İLE İLİŞKİLERİ

Choson Krallığı'nın yönetim mekanizması gibi dış politikası da kuruluşundan itibaren temel aldığı Neo-Konfüçyanist yaklaşım ile şekillenmiştir. Bu yaklaşıma göre uluslararası ilişkiler bireyler arası ilişkilerin bir yansıması durumunda sayılmaktadır, bu yüzden üst ve alt arasındaki ayrıma dayalı statünün eşitsizliği, bireyler arası ilişkilerde olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de doğal sayılmaktadır. Ancak kuruluş döneminde yarımadadaki uzun Moğol hâkimiyetinin yıkıcı etkileri devam ettiği için Choson Krallığı kurulduğu andan itibaren dış ilişkilerinde sınırlı bir politika izlemiştir. Bu sınırlı politikanın yanında da komşuları olan Çin ve Japonya ile de güvenliğini sağlayacak dengeleyici bir ilişki kurmuştur. Choson yönetiminin Neo-Konfüçyanist yaklaşımı Çin ve Japonya ilişkilerinin düzenlenmesinde ve hatta adlandırılmasında önemli rol oynamıştır.

Konfüçyanist bakışı ile Çin yönetimini tanrıdan gelen yetki verme yetisine sahip olarak kabul ederek uygar bir toplum olarak gören Choson, dünya görüşünde de Çin'i merkeze alarak ona bağımlı bir politika sürmenin krallığın tanrı tarafından kutsanmasında rol oynayacağı düşüncesine sahiptir. Bu yüzden Choson Kralları tahta çıktıklarında Çin imparatorlarına resmî belgeler ve hediyeler gönderip, onlardan unvanlar alarak Çin'i tanrıdan kendi meşruiyetlerini onaylayacakları bir anlamda arabulucu olarak kabul etmişlerdir (Haboush, 1988:1-2). Bu açıdan "Çin ile uyum politikası içinde olarak Konfüçyanist yaklaşımla bu ilişkide Çin'i "büyük abi, koruyucu ülke" olarak kabul ederlerken (Chong ve Kim, 1968:13) bu ilişkiyi de *Sadae* (사대/Büyüğe hizmet et) politikası ile tanımlamışlardır. Choson'un Japonya ile ilişkisi ise Çin'den daha farklı olarak birbirine eşit

“arkadaş” iki ülke olarak tanımlanmaktadır. Bu da kaynaklarda *Kyorin* (고린정책/komşuluk ilişkileri) olarak geçmektedir (Kang, 1997:167-172). Choson’un iki ülke ile kurduğu bu sınırlı ilişkisinde Japonya’ya karşı bir savunma müttefiki olarak Çin’i yanında tutarken, Japon denizcilerin yağmalarından korunmak ve Çin’e karşı pazarlık edebileceği bir pozisyonu oluşturabilmek için de Japonya ile ilişkilerini geliştirmiş olduğu görülür. Bu şekilde dengeyi oluştururken yarımada komşularını da uzak tutmayı başardığı gibi giderek dış dünyaya kapılarını kapatmıştır.

19. yüzyıla kadar kendisini izole hale getirdiği dış politikasına sıkı sıkıya bağlı kalan Choson Krallığı’nda özellikle 1800lerin ortalarından itibaren bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Mançu Hanedanlığı ile ilişkilerinde Çin’in daha önceki dönemlerden farklı olarak Choson Krallığı’nın iç işlerine müdahaleleri ve haraç ödeme ritüellerine daha saldırgan bir şekilde cevap veren politik bir değişim geçirdiği gözlemlenmiştir (Kim K. H., 1980:159-165). Bu dönemde Japonya ile ilişkiler ise 1811’de Tokugawa yönetimine gönderilen son diplomatik heyetin ardından Tsushima Adası’nın *daimyosu* ile sürdürülmektedir. Choson Krallığı’na vergi veren kraldan unvanlar alan *daimyo* aynı zaman Japon şogunluğuna bağlı bir bey gibi hareket etmektedir (Holcombe, 2016:248).

3. KORE YARIMADASI’NA HRİSTİYANLIĞIN GİRİŞİ VE BATILILAR İLE KARŞILAŞMALAR

Choson’un dışa kapalı politikası, Batılı güçlerin Çin ve Japonya ile ilişkilerinin gelişimi sonrasında Choson kraliyet yönetiminde tartışılmaya başlanan bir konu haline gelmiştir. Özellikle yeni yılda, imparatorun ve veliahdının doğum günlerinde olmak üzere yılda 3 kere Çin’e haraç vermeye giden elçiler sayesinde Doğu Asya’daki Batılıların varlığı keşfedilmiş ve onların bu coğrafyaya etkilerinin farkına varılmıştır. Çünkü bu elçiler aracılığıyla, tüccarlar ve misyonerlerin gelişi ile başlayan Batılılarla ilişkilerin Çin’de yarattığı değişim doğrudan gözlemlenmiştir (Shin, 2009:2-3).

Choson’un Batılılarla karşılaşması sadece Çin’e giden elçilerle sınırlı kalmamıştır. Doğu Asya seferlerine başlayan Batılı güçler 17. yüzyıldan itibaren bölgedeki deniz aşırı faaliyetleri esnasında yakalandıkları fırtınalar, tayfunlar yüzünden, tesadüfen Choson kıyılarına gelmişlerdir. Bu kazalar dolayısıyla Batılılarla karşılaşan halk durumu hemen yöneticilere haber vermiş, yöneticiler de her ne kadar dışa kapalı bir politika sürdürüyor olsalar da kazazedelere her zaman yardım ellerini uzatarak kaza yapan gemicilerin bir an önce ülkelerine dönmelerinde yardımcı olmuşlardır (Linschoten, 1974:48,307,361).

Koreliler hem Çin’de hem de kıyılarına vuran gemiler aracılığıyla karşılaştıkları Batılıları “barbar” olarak nitelendirmeyip onların medeniyetlerine ilgi duyarak yaklaşmışlardır. Hatta duydukları bu ilgi Çin’e giden elçileri Katolik kiliselerini ziyaret etmeye itmiştir (Shin, 2006:15-20). Bu dönemde Çin’de bulunan misyonerlerin halk ile iletişimlerini arttırmak adına Çin kültürü ile uyum içinde sundukları Hristiyanlık dini bu ziyaretler esnasında Choson elçilerine ulaşmıştır. Özellikle Çin’den dönerken yanlarında getirdikleri dinî ve teknik bilgiler içeren kitaplar Kore Yarımadası’ndaki aydın kesim tarafından merakla incelenmiştir (Bae, 1984:6). Choson Krallığı’ndaki Neo-Konfüçyanist aydınlar entelektüel seviyelerini geliştirmek adına bu kitapları incelemişler ve “*tek tanrılığı Neo-Konfüçyanizm’in tinsel olmayan konseptine karşı yeni bir nefes*” (Grayson, 2006:7) olarak tanımlamışlardır. Hatta Hristiyanlığı bir dinden ziyade bilim olarak ele alarak Konfüçyüsçü felsefenin tamamlayıcısı olarak kabul etmişlerdir (Kum, 2004:39-40).

Kore’de Hristiyanlık dinine ilginin arttığı dönemde Katolik misyonerlerin Çin kültürüne uyumlu bir şekilde tanıttıkları Hristiyanlığın aslında Hristiyanlığın doğasından uzaklaşmak olduğuna dair misyonerler arasında başlayan tartışma dolayısıyla bazı sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Burada en dikkat çekici konu misyonerlerin Çinli halka Hristiyanlığı tanıtırırken halkın Konfüçyanist bir gelenek olarak atalarına saygı törenlerine de izin vermeleri olmuştur. Papa’ya kadar ulaşan problemin sonucunda, Papa Çin imparatoruna Hristiyanlık dinine geçenlerin atalarına saygı törenleri yapmalarının yasak olduğunu haber vermesi için elçisini göndermiştir. Ancak elçinin gelişi ile bu törenleri yasaklamaya neden olacak her türlü yeni inanışın, toplumsal düzende Çinlilerin ailelerini, milletini terk edecek bir uygulamaya dönüşmesinden rahatsız olan imparator 1721’de tüm misyonerleri ülkesinden çıkararak misyonerlik faaliyetlerine son vermiştir (Bays, 2002:30).

Çin’de tanıştıkları Batı medeniyetinin özellikle gelişmişliğinden etkilenen Koreli aydınlar ise bu yeni kültürü Tongdo Sogi (동도서기/東道西器) olarak bilinen ‘Doğu Ahlakı ile Batı Tekniği’ bakış açısından ele almışlardır. Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul ederek Kore toplumunun Batıya dair fikirlerin kabulü için bu dönemde Silhak aydınlarının yönetimden bir reform talebinde buldukları görülmektedir. Hatta 1779 yılında Silhak aydınları Neo-Konfüçyanist fikirleri, Çin filozofu Wang Yang Min’in idealizmini ve Katolikliğin öğretilerini bir araya getirmek isteyen bir girişimde bulunmuşlardır (Yoon, 2002:170).

Aydınların bazıları ise Batı medeniyeti ve dinî üzerine edindikleri bilgiler aracılığıyla daha da ileri giderek Konfüçyanizm’in yerine Katolik doktrinlere göre yaşam biçimini uygulamaya başlamışlardır. Bunu yapmak için de daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduklarından Choson Krallığı’nda Batılılarla ilişki kurulmasına dair yasaklar olmasına ve yarımada görevliler hariç çıkışın yasak olmasına rağmen Çin’deki misyonerler ile iletişim kurmaya çalışmışlardır. Bu iletişim 1783 yılında Çin’e giden haraç konvoyuna katılma fırsatı elde eden Yi Sung Hun tarafından kurulmuş, Çin’de bulunduğu esnada Katolik kilisesi ile bağlantıya geçen Yi Sung Hun vaftiz olarak 1784’te Kore’ye dönmüştür. Kore’ye döndükten sonraki hedefi ise Katolikliği Kore Yarımadası’nda yaymak olmuştur (Brother Anthony, 2014:175-177).

Ancak Hristiyanlık ve Batılı fikirlerin Kore Yarımadası’nda bu şekilde büyük bir ilgi görmesinden rahatsız olan muhafazakâr kesim, toplumun bölünmesine yol açacağı ve geleneksel düzenin bozulacağı gerekçeleri ile yönetime baskı yapmaya başlamışlardır. Muhafazakâr kesimden Hong Nag An gibi kişiler Çin’de yaşanan misyonerlik faaliyetlerinin kaldırılmasını yakından takip ettikleri için Kral Jeongjo’dan (1776-1800) sadece dinî faaliyetlerin değil tüm yabancı fikirlerin kaldırılmasını talep etmişlerdir. Sonuç olarak Kral Jeongjo tüm Batılı dini ve teknik kitapların imha edilmesi kararına varmıştır (Baker ve Rausch, 2017:69).

Kral Jeongjo’nun emrine rağmen Koreli Katolikler inançlarından vazgeçemedikleri gibi Papa tarafından Çin’e ulaştırılan atalarına saygı törenlerinin kaldırılması kararını da uygulayarak krala karşı bir protesto içerisinde girmişlerdir (Kim J. S., 1995:99-100). Özellikle Konfüçyanizm ve Katoliklik arasında seçim yapmak zorunda bırakıldıkları bu dönemde dini törenlerde kullandıkları atalarına ait tabletleri parçalayarak geri dönülmez bir şekilde isyan etmişlerdir. Ataların tabletlerinin parçalanması olayı Kore’de Chinsan Olayı (진산사건) olarak adlandırılmaktadır. Kral tarafından bu Katolik kesim hain olarak ilan edilmiş (Jeongjo Sillok, 1791:2), bundan sonraki süreçte Katolikler yönetimin baskıları üzerine krala sadık olmak için kralın kendilerini koruma altına almaları şartını sunarak karşı çıkışlarını göstermişlerdir. Bu şart da “devletin halk ve kiliseyi koruma görevini yerine getirmesidir. Ama devlet görevini yerine getirmiyorsa o zaman halk direniş göster-

rebilir, kilise yönetimini kendilerine lider olarak kabul edebilir' şartıdır (Cho, 2010:29). Krala karşı isyan edebilecek ve şart koşacak kadar ileri giden Katolik grubun toplumsal düzenin bozulmasına dair bir işaret olduğu gözden kaçmamıştır. Hem Choson'daki düzeni korumak hem de kralın emirlerinin geçerliliğini arttırmak adına 1791 yılından sonra Çin'e giden elçilere de hiçbir şekilde orada bulunan Batılılar ile iletişime geçmemeleri emredilmiştir (Choi, 2005:88-91).

Choson'da Katoliklerin ilk isyanı olarak görülen Chinsan Olayı, Kore Yarımadası'nda dış kapalı yönetimi savunan muhafazakâr kesimin haklılığını doğrulayacak bir diğer gelişmenin de önünü açmıştır. Gizli bir şekilde inançlarını sürdürmeye devam eden Koreli Katoliklerin Katolikliğe devletten daha bağımlı olduklarını gösteren olay Çin'deki Katolik kilisesinden Kore Yarımadası'na bir rahibin gönderilmesine dair yaptıkları başvuru olmuştur. Rahip Zhou Wenmo 14 Ocak 1793'te Seul'e gizli bir şekilde gelerek burada toplumun üst düzey ailelerinin evlerinde gizlenerek Hristiyanlığın yayılması faaliyetlerinde bulunmuştur. Ancak rahip 1800'de tahta geçen Kral Sunjo'nun naibi olarak tahtta bulunan kraliçe tarafından kurulan baskı sonucu yakalanıp idam cezasına çarptırılmıştır (Baker ve Rausch, 2017:98).

Rahibin idam edilmesi üzerine Kore'deki Katolikler arasında üst düzey ailelerden birinin üyesi olan Hwang Sa Yong, 1801 yılında Pekin'deki piskopos Alexandre de Gouvea'ya bir mektup yazarak Papa ile iletişim kurmalarında aracı olmasını, Choson kraliyetine Çin İmparatoru tarafından Katoliklik konusunda din özgürlüğü sağlaması için göz dağı vermesini istemiştir. Bu mektubun en önemli kısmı ise Hwang'ın Avrupalı devletlerden Koreli Katolikler için ekonomik yardım istemesi ve Kore Yarımadası'na bu yüzden herhangi bir yabancı müdahalesi söz konusu olacaksa kullanılması için yarımada'nın coğrafi ve stratejik bilgilerini eklemesidir (Hwang ve Kim, 2009:170-172). Choson Krallığı'na ihanetin simgesi olan bu mektup henüz yarımada sınırlarından çıkmadan yakalanmıştır. '1801 İpek Mektup Olayı' (황사영백서/黃嗣永帛書) olarak anılan olayın ardından kraliyet yönetimi tarafından Katoliklik ve tüm yabancı yayınlar yasaklanmıştır. Bu kararın ciddiyetini göstermek adına da 1801 yılında Katolikliğe inananlar idam edilerek cezalandırılmış (신유박해/辛酉迫害), Choson hükümeti Hristiyanlara karşı tutumunu giderek sertleştirdiği için Koreli Katolikler durumu Çin'deki misyonerlere ulaştırmak için daha da kararlı hale gelmişlerdir (Adams, 2010:7).

Kore'de Katolikliğin henüz Batılı misyonerler yarımada'ya gelmeden önce Korelilerin özgür iradeleri ile geçiş yaptığı araştırmacılar tarafından kabul görmektedir (Min, 2005:23-30). Ancak bu geçişlerine rağmen Koreli Katolikler pek çok kez Katolik kilisesinin dini yetkisine kavuşmak için Çin'e gitmeye çalışmışlardır, gidemeyenler de mektuplar yoluyla misyonerler ile bağlantıya geçmeye çalışarak misyonerleri açıkça ülkelerine davet etmişlerdir. Bu açıdan özgür irade ile Katolikliği kabul edip bunun yaygınlaştırılması bir başarı olarak görülmesine rağmen bu dönemde Kral Cheolchong'un (1849-1863) konuya gereken önemi göstermediği, bunu bir devlet sorunu düzeyinde ele almadığı için yeni inancın hızla yayıldığını söyleyen araştırmacılar bulunmaktadır (Choi S. B., 1968:27).

Kore Yarımadası'nda Katolikliklere yönelik sert müdahaleler ve cezalandırmaların, Avrupa'da 1. Napolyon tarafından yeniden canlandırılan Katolik misyonerlik organizasyonu olan 'Paris Foreign Missions Society' tarafından duyulması çok gecikmemiştir. 1827 yılında 'Paris Foreign Missions Society'nin yarımada'daki Katoliklerin sorumluluğunu üstlenmesi ile Kore'deki Katolikler için bir umut doğmuştur. Özellikle Hristiyanlara yapılan cezalandırmaların ardından 1831'de Papa XVI. Gregorius Fransız misyonerlere Kore'de bir vekillik kurmaları için emir vermiştir. Çin üzerinden Choson'a doğru yola çı-

kan misyonerler 1836'da başlarında Fransız rahip Joseph Imbert olmak üzere Choson topraklarına girmişlerdir (Kane, 1999:2).

Bu esnada Çin'de Choson yönetimini endişeye sevk eden gelişmeler yaşanmaktadır. Fransa'nın Doğu Asya Politikası çerçevesinde şekillendirdiği rotanın içerisinde Annam ve Siam, devamında da Çin ve Choson Krallığı bulunmaktadır. Hatta bu amaçla gözlemler yapmak üzere bölgeye gönderilen Fransız gemilerin Kore kıyılarında yaptıkları stratejik araştırmalara dair kanıtlar bulunmaktadır (Galaup, 1798:378-192). Çin ise Fransa'nın gündemine Katoliklik mezhebini yayma misyonunu üstlendikten sonra buna eklediği ekonomik nitelikli bir sömürgecilik isteği ile dahil olmuştur. Fransa bu istekleri doğrultusunda Afyon Savaşı'nı takiben 1842 yılında İngiltere'nin imzaladığı Nanking Antlaşması'nın ardından istediği fırsatı elde ederek siyasi ve ekonomik kaos içerisinde olan Çin ile 1844'te Whampoa Antlaşması'nı imzalamıştır. Whampoa Antlaşması ile de Çin'deki Katolik misyonerler hakkında imtiyaz elde etmiştir (Armaoğlu, 2007:401). Ayrıca 1851 yılında Çin'de başlayan Taiping ayaklanması (1851-1864) esnasında 3 Katolik rahibin ölümü İngiltere ve Fransa'yı 1857'de birlikte Canton limanını bombalamaya itmiş, olay 1858'de Tianjin Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Tianjin Antlaşması Çin'in onayından geçmediği için ülke Batılı güçlerin daha sert baskısı ile karşı karşıya kalınca Fransa ve İngiltere Pekin'e girmişlerdir. Yazlık Saray'ın da yakılması üzerine Tianjin'de teklif edilen bütün şartlar 1860 yılında Pekin Antlaşması ile imzalanarak yürürlüğe girmiştir. İşte bu durumun Choson Krallığı üzerindeki etkisi Çin'in Batılılarla mücadelesinde gösterdiği başarısız tutumu nedeniyle yönetimin endişeye düşmesiyle kendisini göstermiştir. Özellikle 1862'de Nanking'e giren İngiltere ve Fransa'nın Çin pazarını dünya ticaretine açmaları sıranın Choson'a geldiğinin resmi olmuştur (Cady, 1954:105-106), (Fairbank, 1965:157-160), (Armaoğlu, 2007:747-48), (Holcombe, 2016:237-240).

Choson Krallığı'nı Çin'deki gelişmelerin ardından yarımada uyguladığı sert Katolik karşıtı politikasında değişime yönelten bir diğer gelişme de Rusya'nın Asya sınırlarının idaresine yönelik tutumunda genişlemeye yönelik bir değişime girmesi olmuştur. Çünkü Rusya Çin'in Afyon Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'ya yenik düşmesini fırsat bilerek 1860 yılında Doğu Denizi kıyısındaki Ussuri bölgesini savaş dahi yapmadan Çin'den alarak Choson Krallığı ile komşu olmuştur (Marshall, 2006:11). Rusya'nın Choson topraklarına komşu oluşu, onun artık Doğu Denizi'nden daha aşağılara inebilecek olma ihtimali Choson içerisindeki sorunları ikinci plana atmıştır. Bu tarihten itibaren hükümet görevlileri Katolikliği saldırıya uğramamak için bir çözüm olarak görürken kendi savunma hatlarının sağlamlaştırılması için Batılı askerî tekniklere ve materyallere ilgi duymaya başlamışlardır. Sınır boyunda oluşan tehlike ile Batılıları cezalandırmaktan ziyade onlardan faydalanmak düşüncesi hâkim olmuştur (Lieven, 2006:561).

Batılı misyonerlerin Kore Yarımadası'na girdikten sonraki süreçte Kral Cheolchong'un yerine 1863 yılında Kral Gojong ve taht naibi olarak babası Taewongun'un yönetime geçtiği sırada Kore'den misyonerlerin gönderdiği raporlarda Koreli Hristiyanların sayısının 20 bini aştığı görülmektedir. 1866 yılında 12 Fransız misyonerin görev aldığı krallıkta Koreli Katoliklerin artık hükümetin baskısını hissetmemelerinden kaynaklı olarak daha da güçlendikleri, başkent sokaklarında Roma Katolik Kilisesi'nin amblemlerini taşıyarak yürüyüşler düzenledikleri bilinmektedir. Hatta rahiplerin sokaklarda açık bir şekilde vaazlar verdiği bu dönemde Kore geleneksel düzeninde bozulma açığa çıkmıştır (Min, 2005:93-100), (Seth, 2011:230).

Aynı yıl Kore Yarımadası'na Rus saldırıları başlamıştır. 1866 yılında Choson'un Hamgyong eyaletine inen Rus gemisi, Tongjoseon-man denilen bölgeye baskın yaparak Choson Krallığı'nı ticaret ve yerleşme hakkı elde etmek üzere antlaşma yapmaya zorlamıştır (Gjong Sillok, 1865:11). Fakat Koreliler 1860 yılında Rusya ile sınır komşusu oldukları andan itibaren Rusya'nın olası saldırılarına karşı hazırlık yapmaktadırlar. Dahası artık Katolik Koreliler Choson hükümetinde yönetimde söz sahibi olan insanlar haline gelmişlerdir ve Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile antlaşma yapılmasına dair isteklerini Taewongun'a sunmuşlardır (Choe, 1972:95). Aşırı muhafazakâr ve milliyetçi karakteri ile bilinen Taewongun bu istek karşısında misyonerlerden birisiyle görüşme talep edince onu iktidarda desteklemekte olan muhafazakâr parti tarafından Katolikliğe gösterdiği müsamaha ile hainlik ile suçlanarak yönetimden çekilmesi konusunda baskı kurulmuştur (Choi S. B., 1968:24). Ancak kendisini destekleyen parti olmaksızın iktidarda kalamayacağını anlayan Taewongun, Çin'e haraç vermek üzere giden elçi heyetinden Yi Hung Min'in sunduğu 'Çinlilerin ülkelerindeki tüm Hristiyanları öldürdüğüne' dair çarpıtılmış raporunu aldıktan sonra Hristiyanlara karşı baskı politikasına geri dönmüştür. 1866 yılından itibaren hükümet Hristiyanlara karşı daha ağır cezalar uygulamıştır. Katolik Koreliler teker teker tespit edilip 6. dereceye varan akrabalarına kadar idam edilerek, evlerinde bulunan tüm dini kitaplar ve materyallerine el konulup imha edilmiştir. Ayrıca çeşitli bölgelerde kurulan askerî kontrol noktaları ile sıkı bir denetim başlatılmıştır (Choi S. B., 1968:20-24).

4. FRANSA VE AMERİKA'NIN KORE YARIMADASI'NDAKİ FAALİYETLERİ

Choson Krallığı'nda Taewongun'un başlattığı sıkı denetim ve idam cezaları içerisinde gizli yollarla Çin'e kaçarak Kore'de yaşananları Fransa'ya bildiren kişi rahip Ridel olmuştur. Çin'e ulaştıktan sonra Tianjin'de bulunan Fransız konsolos Gabriel Deveria, ardından da Fransa'nın Doğu Asya Filosunun komutanı olan Amiral Gustav Roze ile görüşmelerde bulunarak Kore'de Fransız vatandaşlarının Taewongun'un cezalandırma politikası içerisinde öldürüldüğünü bildirmiştir. Amiral Roze, Ridel'den aldığı bilgileri vakit kaybetmeksizin Paris'teki Deniz Kuvvetleri Bakanı ve Kolonilerden sorumlu Chasseloup Laubant'a iletmış ve bir misilleme harekâtı yapılmasını önermiştir (Kane, 1999:5). Ancak bu harekât için gelecek cevabı beklemeden hemen planını yapmaya koyulmuştur. Durumu ilginç kılan ise Çin'de bulunan Fransız elçi Henry Bellonet'in durumdan en son haberi olan kişi olmasıdır. Olayı öğrendikten sonra Fransa Dış İşleri Bakanı Drouin de Lhuys'a durumu bir telgraf ile bildiren Bellonet aynı şekilde Çin İmparatoru ile de durumu paylaşmıştır (Ahvenainen, 1981:30-31).

Bellonet'in, Amiral Roze'un hemen harekete geçme isteğini desteklemesine neden olan olay ise Fransa'nın Çin'deki üstünlüğünü yavaş yavaş kaybettiğini gösteren, Çin'in çeşitli bölgelerinde Fransız rahiplerin öldürülmelerine dair gelen haberler olmuştur. Fransız elçi ve Amiral, Choson'a düzenleyecekleri harekât ile Çin'deki kontrolü de tekrar ele alabileceklerine dair planları ile henüz Fransa'dan haber gelmeden kendi inisiyatifleri doğrultusunda harekete geçmeye karar vermişlerdir. Ancak bu esnada elçi Bellonet'in Çin Dış İşleri Bürosu Tsungli Yamen'e yaptığı bildirim Amiral Roze'un planlarını Bellonet olmadan hızlandırarak harekete geçirmekle sonuçlandırmıştır (Choi S. W., 1986:207-210). Çünkü Çin'in Choson ile ilişkisi bilindiği için Bellonet'in Çin'e bu sefer için yaptığı bildirimini Choson'a ulaşabilir ve Koreliler Fransa'ya karşı bir savunma hazırlığı içerisine girebilirlerdi. Bu açıdan harekât tarihini dahi elçiye bildirmeden Choson'a yola çıkan Amiral üç savaş gemisi ile 25 Eylül'de Choson'un başkentine gelmiştir. Önemli bir ayrıntı da

bu savaş gemilerinin başkentteki Korelilerin gördüğü ilk Batılı gemiler olmasıdır (Gojong Sillok, 1866:1).

Choson başkentinde Korelilerin hazırladıkları savunma barajı ile karşı karşıya gelen Amiral, burada bir keşif gezisi gerçekleştirdikten sonra stratejik öneminin farkına vardığı Kanghwa Adası kıyılarından Çin'e geri dönmüştür. 11 Ekim'de "*Korelilere gözdağı vermek*" amacıyla tekrar yola çıkarak bu kez Kanghwa Adası'nı kuşatmış, ancak yanında ekibi ve yeterli malzemesi olmadığı için sadece 70 kişilik bir birliği karaya çıkarmıştır. Burada Korelilerin savunması karşısında 30 Fransız askeri öldürülmüştür. Koreliler karşı atağa geçemedikleri için kesin bir zafere ulaşma şansını kaybetse de Amiral Roze Choson Krallığı sınırlarında kalan son iki misyonerin de başarılı bir şekilde Çin'e geçtiklerini öğrendiğinde 12 Kasım'da operasyonu sona erdirerek oradan ayrılmıştır. Bu suretle Fransa'nın Çin'de tekrar Katolikler üzerinde hakimiyet kurma politikası başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Kane, 1999:8), (Lee, 1962:26-32).

1866 yılı Koreliler için sadece Fransa ile karşı karşıya geldikleri yıl olmakla kalmamış aynı zamanda Kore Yarımadası'nın Amerika'nın Doğu Asya politikası dahilinde yer alması sonucu Amerika ile de karşılaştığı yıl olmuştur. Amerika'nın 1784'ten itibaren başlayan Doğu Asya politikasının öncelikli hedefi, ticari olarak bir yayılma sahası olarak bölge devletleri ile ilişkiler kurmaktır. Buradan hareketle de Çin ve Japonya gibi hâkim uluslar üzerinde kapitalist amaçlarla sömürgecilik faaliyetlerinden ziyade onların toprak bütünlüğünü tehdit etmeden ekonomik ilişkiler kurma planları ile hareket etmiştir (Murray, 2011:45-47).

Bu kapsamda Amerika, bölgede ticari ilişkiler kurmak için Doğu Asya temsilcisi olarak görevlendirdiği Edmund Roberts'ın raporları doğrultusunda 1834 yılından itibaren bölgedeki ülkeler hakkında değerlendirmeler yapmaya başlamıştır. Bu raporlarında Roberts Japonya'nın öncelikli olarak ticarete açılması gerektiğini, Japonya'nın ardından da Kore ile kurulacak ticari ilişkilerin Amerika için bölgesel bir avantaj sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca 1845 yılında Kore ile ticari ilişkilerin kurulması adına Kongre üyesi Zodoc Patt'in bir komisyon kurma önerisi olmuşsa da bu teklif kabul edilmemiştir (Cook, 1982:11).

Amerika'nın ticari ilişkileri geliştirmek adına değerlendirmelerinin sürdüğü bu dönemde Choson Krallığı ile ilk etkileşimi bir deniz kazası aracılığıyla meydana gelmiştir. 1855 yılında Two Brothers isimli geminin bir deniz kazası sonucu Kore Yarımadası'nın Kangwon bölgesindeki Wonsan şehrine demirlemesi söz konusu olmuştur. Kazadan kurtulan dört Amerikalı gemici raporlarında Korelilerin yardımları ile ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra Yalu nehrini geçerek temsilciliklerine ulaştıklarını belirtmişlerdir (Swisher, 1952:239). Korelilerin Amerikalılarla ikinci karşılaşmaları ise 1866 yılında Kuzey Pyongan eyaleti yakınlarında Surprise isimli geminin batma tehlikesi yaşayarak Kore Yarımadası kıyılarına vurması ile gerçekleşmiştir. Fakat 1866 tarihi dikkate alındığında bu dönem Choson Krallığı içerisinde Batılılar aracılığıyla gelen Hristiyanlık dininin yönetim tarafından yasaklandığı bir dönem olması dolayısıyla bir kaza sonucu gelmiş olsalar da kıyılarına vuran bu Batılı insanlar önce bölgedeki yöneticiler, ardından da başkentte sorgulanmışlardır. Bu sorgulamalar bittikten sonra Korelilerin bu dönemde deniz kazalarıyla ülkelerinin kıyılarına gelen kazazedelere rutin bir şekilde uyguladığı insanî yardımları ile (Hahm, 1984:24-25) yine Çin'deki temsilciliklerine geçişlerinde yardımcı oldukları görülmektedir (Cable, 1938:4).

Söz konusu deniz kazalarının ardından gemicilerin Koreliler hakkında yazdığı raporlar ve ticaret konusunda bölgedeki temsilcilerinden gelen raporlar ile birlikte Amerika'nın

Choson Krallığı ile ilişkilerini geliştirmek adına girişimde bulunan kişi Amerikan Dış İşleri Bakanı William Seward olmuştur. Seward'ın yayılmacı politikası doğrultusunda 1866 yılında General Sherman isimli ticaret gemisi ticari ilişkiler kurmak amacıyla Kore Yarımadası'na gönderilmiştir (Oh, 1933:99-100). Bu gemi Çin'den yola çıktığında mürettebatın yanında 1863 yılında Choson Krallığı'na gelmiş ve Çin'de bulunduğu sırada Korelilerle misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda Katolik mezhebini yaymak için Korece öğrenmiş olan Rahip Thomas da bulunmaktadır (Neff, 2012:165-166). General Sherman gemisi Choson Krallığı'na geldiğinde Amerika'nın ticaret anlaşmasına dair istekleri için iletişimi Rahip Thomas sağlamıştır. Ancak Rahip Thomas bir İngiliz olduğu için 1866 yılında bu gemi ile yaşanan temasların yer aldığı Choson Krallığı Arşivleri belgelerinde General Sherman bir İngiliz gemisi olarak kayıtlara geçmiştir (Gojong Sillok, 1866:3).

Yapılan görüşmelerde Amerikalılar Koreliler tarafından ticaret isteklerine olumsuz cevap verilmesine rağmen, karşılarında duracak herhangi bir güç olmadıkları düşüncesiyle yarımadanın içlerine doğru seyirlerine devam etmişlerdir. Bu seyirleri esnasında Koreliler tarafından sürekli gözetim altında tutulan geminin silahlarla yüklü olduğu ve gerçek amaçlarının ticarî faaliyetler olmadığı anlaşılmıştır (Cable, 1938:19). Bu ilerleyişleri karşısında Koreli yetkililer yabancı bir geminin kendi sularında ilerlemesinin yasalarına aykırı olduğunu Amerikalılara bildirmişlerse de geminin ilerlediği rotada karaya oturma ihtimali olduğunu hesapladıkları için bir süre daha savunma pozisyonunda beklemişlerdir. Taedong Nehri'nde ilerleyen gemi kısa bir süre sonra Korelilerin bekledikleri üzere karaya oturmuş ve Pyongyang Valisi Park Kyusu askerî komutanı Yi Hyon-ik'i soruşturma yapmak üzere General Sherman gemisine göndermiştir. Fakat komutan Yi Hyon-ik'in gemiye çıkması ile Amerikalılar tarafından alıkonulması bir olmuştur. Bunun üzerine Kore halkı silahla dolu olduğunu bildikleri bu Batılı gemide bir de komutanlarının alıkonulmasını öğrenince galeyan içerisinde gemiye saldırıya geçmiş ve gemiyi ateşe vermiştir (Mr. Williams to The Foreign Office, 1866:416-417).

Olayın ardından 1867 yılında General Sherman'ın akıbetini soruşturmak üzere Çin'de bulunan Amerikan yetkililer Çin hükümetine başvurmuşlardır. Fakat Çin hükümeti zaten olay hakkındaki detaylara daha olay olduğu anda Kore yönetimi tarafından kendilerine bilgilendirme yapıldığı için hakimdir (Gojong Sillok, 1866:2). Bu yüzden de Amerika ile Kore arasındaki olayda tarafsız bir şekilde hareket etmek üzere Çinli yetkililer Kore'nin kendi sorumluluklarında olmadığını, aralarındaki ilişkinin törensel bir mayette olduğunu Amerikalı yetkili Burlingame'e bildirmişlerdir. Ayrıca Çin hükümeti bu konu hakkında Koreli yetkililerle ilgili görüşmenin ancak bir sonraki haraç konvoyu geldiğinde yapılabileceğini iletmiştir. Çinli yetkililerden aldığı cevaplar doğrultusunda daha fazla beklemek istemeyen Burlingame, General Sherman gemisi hakkında bilgi edinmesi için Shufeldt komutasındaki Wachusett gemisini Kore Yarımadası'na göndermiştir. Ocak 1867'de General Sherman ile aynı güzergahta ilerleyen Wachusett gemisi bu rotada yaşadığı karmaşa nedeniyle Taedong Nehri yerine Haeju'ya demirlemek zorunda kalmış, Shufeldt burada herhangi bir yetkili ile görüşmeden, sadece yetkililere iletmek üzere bir mektup bırakarak Çin'e geri dönmüştür (Mr. Williams to Prince Kung, 1868:545-546).

Amerikalı yetkililerin Kore faaliyetleri, gönderdikleri gemiler Çin'de yaşayan diğer Amerikalı diplomatlar ve misyonerler tarafından sürekli gözlemlenmiştir. Bu kişiler içerisinde Amerikan elçiliği eski çalışanlarından Jenkins ve Alman maceraperest Oppert, 1854 yılından itibaren Amerika'nın Japonya ile Amiral Perry aracılığıyla kurmuş olduğu ticari

ilişkinin de farkında olarak Kore'yi ticarete açmak için bireysel olarak harekete geçme kararı almışlardır. İkilinin planına Oppert'in daha önce 1866 ve 1867'de Kore'nin ticarete açılması için yaptığı başarısız girişimlerinin ardından Çin'e döndüğünde tanıştığı Rahip Feron da katılmıştır. Rahip Feron Taewongun'un Koreli Katoliklere uyguladığı sert baskı politikası ve cezalandırmaları esnasında Çin'e kaçabilen rahiplerden biridir. Rahip Feron'a göre Kore'yi ticarete açmak Taewongun'un yabancı karşıtı politikasını ortadan kaldırmaktan geçtiği için onu bu politikayı değiştirmeye ve kaldırmaya zorlamak gerekmektedir. Bu doğrultuda Feron, Taewongun'un babası Namyeon (남연균)'un Toksan bölgesinde Kayadong'da bulunan mezarına giderek, orada bulunan değerli eşyaları ve mümkün olursa kemikleri kaçırmak planını ortaya sürmüştür. Kaçırılan bu eşyalar Taewongun Choson'u ticarete ve Hristiyanlığa açtığı takdirde geri iade edilecektir (Oppert, 1880:300. Griffs bu planın Taewongun'dan para isteme niyeti içerdiğini de belirtir (Griffis, 1894:392-395). Plan doğrultusunda 1868 yılı nisan ayında yola çıkan heyet Asan koyundan yarımadaaya ayak basmış, fakat planın aksine mezarın yerinin uzak ve mezarın da çok iyi bir şekilde korunması sebebi ile başarısızlıkla geri dönmüştür (Oppert, 1880:305-321).

Hem Amerikalı yetkililer hem de bireysel olarak başarısızlıkla sonuçlanan denemelerin ardından Amerika'nın Kore'yi ticarete açma girişimleri 1870'li yıllardan itibaren Amerikan Dış İşleri Bakanı Hamilton Fish'in kontrolünde ilerlemiştir. 1870 baharında Fish, bu dönemde Çin'de bulunan eski Amerikan kongre üyesi ve iş adamı olan P.F. Low ile görüşmelerde bulunarak onu, Kore ile hem batık gemiler problemi hem de ticari niteliklere sahip bir antlaşma imzalaması konusunda görevlendirmiştir. Amerika'nın Asya Filo Komutanı Amiral John Rodgers ve P.F. Low'u bu görev için tercih etmesinde Fish'in amacı Choson Krallığı karşısında Amerika'nın gücünü göstermektir (Griffis, 1894:403).

Low, Dış İşleri Bakanı Fish tarafından Kore konusunda görevlendirildikten sonra Choson'a gitmeden önce bu görevini Çin Dış İşleri Bürosu Tsungli Yamen'e bildirip, Kore ziyaretinden önce Choson'un bu konuda bilgilendirilmesini ısrarlı bir şekilde istemiştir. Amerika'nın Çin dış işlerine daha önce de yaptığı başvurular karşısında Çin tarafsızlığını korumaya çalışmış olmasına rağmen bu kez Amerika'nın ısrarlı bir baskısı söz konusu olduğu için Çinli yetkililer Low'un Choson ile kuracağı iletişim hakkında Choson'u bilgilendirmişlerdir (Choe, 1972:124). Choson'a Amerika'nın kendileriyle iletişime geçeceklerine dair haber geldiğinde Taewongun yabancılara karşı net bir kapallılık politikasında kesin kararlı olduğu için buna herhangi bir cevap vermemiştir. Ancak Amerikalıların Japonya'daki faaliyetleri hakkında gelen bilgiler doğrultusunda başkenti korumak adına Kanghwa Adası'ndaki savunma sistemlerini güçlendirmek üzere komutan O Choe Yon'u görevlendirilmiştir (Choe, 1972:127-128). Çinli yetkililer bu süreçte Amerika'nın ısrarlı bir şekilde Kore'ye yönelmesini takipte olarak, Choson yönetiminin Amerikalılara karşı duruş sergilemesi halinde tıpkı Amerika'nın Japonya'da yaptığı gibi Kore Yarımadası'nda da bir çatışmaya gireceğine dair ön görüşlerde bulunmaktadırlar (Chang, 2003:1341).

Colorado, Palos, Alaska, Benicia ve Monacacy gemileriyle 1871 Mayıs ayında Gyeonggi eyaletinde bulunan Namyang körfezine yanaşan Amiral Rodgers ve Low, öncelikli olarak buldukları bölgenin valisi Shin Chol-gu ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Ancak daha yüksek rütbeli yetkililer ile görüşmekte ısrarcı olarak buraya gelişi niyetlerini Shin Chol-gu ile paylaşmamışlardır. Bu bölgede herhangi bir yetkili ile görüşemeyeceklerini anladıklarında da 30 Mayıs tarihinde Chakyakdo'ya hareket etmişlerdir. Bu bölgede görüştükları Koreli yetkililer Amiral Rodgers ve Low'a Choson yönetiminin yabancı bir

devletle antlaşma yapmaktan yana olmadığını bildirmişler, sonuçsuz kalan görüşmelerin ardından Amerikan heyeti niyetlerinin ciddiliğini Korelilere göstermek adına gemilerinde bulunan askerlerini Kanghwa Adası'na çıkarmışlardır (Macdonald, 1959:54). Amerikalılar gelmeden önce zaten savunma sistemlerini güçlendirmiş durumunda olan Koreliler, Amerikan askerleri adaya ayak bastığı anda onları bombardıman ateşi ile karşılaşmışlardır. Bu ateş karşısında hiçbir şekilde karşılık vermeden geri çekilmenin Kore'nin Batılılara karşı üstünlük kurduklarına dair bir algı geliştireceklerinin bilincinde olan Amerikalılar, bu doğrultuda öncelikli olarak kendilerini haklı çıkarmak için dostane bir şekilde yanaşan gemilerine Korelilerin açtıkları ateş yüzünden Kore hükümetinden bir özür beklediklerini dile getirmişlerdir. Ancak Koreliler dostane ilişkiler kurmak adına gelen gemilerin silah yüklü bir şekilde sınır bölgelerine gelerek Choson'un yabancılarla ilişki kurmak istemediklerini diplomatik bir şekilde bildirmelerine rağmen Amerikalıların bunu yok sayarak ilerlemeye devam etmeleri üzerine özür dilemeyeceklerini iletmışlerdir (Griffis, 1894:411).

Korelilerden beklenen özür gelmediği için Amiral Rodgers ve Low, 10 Haziran'da Kanghwa Adası'nda Choson askerlerine karşı saldırı emri vermiş ve Amerikalıların modern silahları karşısında savunma güçleri yetersiz kalan Korelileri Kwangson Kalesi'ne kadar geri çekilmeye zorlamışlardır. 200'ün üzerinde Korelinin karşısında sadece 3 Amerikalının hayatını kaybettiği çatışmanın ardından iki ülke arasında antlaşma yapma ihtimalinin olmadığını kabul eden Low, 3 Temmuz 1871'de gemilerin geri çekilmesi doğrultusunda karar almıştır (Cable, 1938:195-196).

Taewongun Çin hükümetine Amerika ile yaşanan çatışmanın Koreliler için bir onur mücadelesi olduğunu bildiren bir mektup yazarak detaylar hakkında Çin'i bilgilendirmiştir. Bu mektubunda olayın detaylarına yer verirken Batılı ülkelerin Doğulu ülkeler karşısında kendi medeniyetlerini överken Doğuluları uygarlıktan yoksun olarak gördüklerini yansıtan tavırlarını vurgulaması dikkat çekicidir (Chang, 2003:1360). Sonuç olarak önce Fransa ardından da Amerika ile yaşanan bu gelişmeler Taewongun'un yabancılara karşı duruşunun haklı olduğunu Koreli yöneticilere kanıtladığı ve bu duruşunu daha da sert bir şekilde savunması gerektiğine dair bir güç aldığı zafer niteliğinde olmuştur.

5. JAPONYA İLE İMZALANAN KANGHWA ANTLAŞMASI VE DIŞ İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI

Taewongun'un izolasyon politikasının güç kazandığı ve kendisine karşı olan gruplara karşı söz sahibi olduğu bu dönem Kore yönetiminde Kral Gojong'un tahta çıkması ile bir değişim yaşanmasına sahne olmuştur. Taewongun'un 10 senelik yönetiminin ardından 1874 yılında Kral Gojong tahta geçtiğinde Taewongun'un politikalarının Choson'u yalnızlaştırarak ve dünyadaki gelişmelerden, modernizasyon politikalarından uzak tutarak zayıflatığına dair görüşleri olan gruplar artık seslerini çıkarır hale gelmişlerdir. Özellikle Choson'u hem milli hem de güçlü bir devlet haline getirmek adına dış ilişkilerin başlaması konusunda açık kapı politikasına geçiş destekleyen Silhak aydınları, Kral Gojong'un etrafında toplanarak görüşlerini krala kabul ettirmeye çalışmışlardır (Eckert vd., 1991:199-200).

Bu süreçte Japonya 1854 yılında Amerika ile imzaladığı anlaşma ile Batılılarla ilişkilere başlamıştır. Bu tarihten itibaren diğer ülkelerle de geçtiği iletişim sonunda, tek taraflı olarak Batı güçlerine konsolosluk aracılığıyla yargı yetkisi verdiği, Japonya'nın tarifelerini sabit tuttuğu, dolayısıyla tarifelerini özerklikten yoksun bıraktığı için "eşit olmayan" an-

laşmalar imzalamıştır (Pyle, 1969:99-117). 1868 yılında da Japonya'da Tokugawa Şogunluğu sona erip İmparator Meiji ile birlikte bir restorasyon dönemi başlamıştır. Bu tarihten itibaren Japonya'nın Choson Krallığı ile olan ilişkilerini yeniden düzenleme isteğiyle iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir.

Özellikle Batılıların Kore ile ticari ilişkiler kurmak adına giriştikleri faaliyetleri yakından takip eden Meiji hükümeti 1869'da Japon Dış İşleri Bürosu kurulduktan sonra izlediği anakara ve Pasifik'e yönelik çift yönlü politikası dahilinde Çin ile ilişkilerine büyük önem vermiştir. Çünkü Çin'in Batılılar ile ilişkilerinde herhangi bir bozulma meydana geldiği takdirde bunun bir sonraki adımı Kore ve Japonya olacaktır. Bu tehlike karşısında özellikle Çin ile Kore'nin ilişkisi kapsamında özenli bir politika uygularken Choson Krallığı'na kuzey bölgesinden komşu olan Rusya'nın herhangi bir karışıklık olması durumunda güneye inme niyetini her zaman göz önünde bulundurmuştur (Nish, 2002:17-18).

Ancak Meiji hükümetinin kurulmasından sonra Japon bürokratlar Kore Yarımadası'na dair farklı görüşleri sebebi ile karşı karşıya gelmişlerdir. Japonya'nın anakaraya ulaşması adına Choson'u işgal etmenin gerekliliğini savunan askeri kökenli bürokratlar, öncelikli olarak Batı teknikleri ile Japonya'nın kalkındırılmasına odaklanmak isteyen sivil kökenli bürokratlar ve bürokraside partililik düşüncesine karşı olarak genişleme politikasını savunup halkın desteğini kazanmak isteyen radikal bürokratlar şeklinde üç gruba ayrılan farklı bakış açıları ile Japonya'da Kore sorununun şekillendirilmesinde etkin rol oynamışlardır (McGovern, 1920:60-61).

Bu doğrultuda ilk adım Choson ile Japonya arasında kurulan ilişkilerin Meiji hükümeti kurulduktan sonra artık Tsushima adası *daimyosu* ile devam edemeyeceği için Choson yönetimine Meiji hükümetinin kurulduğunu ve artık ilişkilerin diplomatik bir şekilde ilerlemesi gerektiğine bir haber verilmesi ile atılmıştır. Hükümet öncelikle '*Choson ile olan tüm ilişkilerin imparatorluk emirlerine göre hareket edilmesi*' konusunda Tsushima *daimyosunu* uyarılmış ardından da 1868 Haziran ayında bundan sonra tüm dış ilişkilerin Osaka'da bulunan Dış İşleri Bürosu'na aktarılması konusunda karar almıştır. Bu şekilde Choson ile kurduğu iletişim ve ticaret ağı Tsushima *daimyosunun* tekelden çıkmıştır. Ayrıca durumun Choson Krallığı'na bildirilmesi için de Tsushima *daimyosu* So görevlendirilmiştir (Conroy, 1960:23).

Meiji hükümetinin kurulduğunu ve imparator yönetimine geri döndüğünü, şimdiye dek kurulan ilişkilerin artık hükümetin kontrolünde ve dış işleri bürosu tarafından idare edileceğine dair bilgiler Tsushima *daimyosu* So tarafından Busan'da Dongnae olarak adlandırılan Japon bölgesinden sorumlu An Tong Jun'a bildirmiştir. Ancak yapılan pek çok görüşme An Tong Jun'un Japonya'daki yeni imparator ve yeni düzen ile Choson Krallığı'nın bir ilişki kurma niyetinde olmadığını bildirerek geri çevirmesi ile Japonya açısından olumsuz bir şekilde sonuçlanmıştır. So, Choson ile yaptığı görüşmelerin olumsuz bir şekilde sonuçlandığına dair raporu Meiji hükümetine sunarken bu raporuna Choson'un bu ilişkileri ancak zor kullanıldığı takdirde kabul edebileceğine dair yorumunu da eklemiştir. Bu süreçte de Meiji hükümeti dış işleri Choson ile ilişkilerin şimdiye kadar kötüleşmesinin nedenlerinin araştırılması ve Tsushima ile ilişkilerin tamamen kesilmesi, ayrıca Çin ve Kore'nin ilişkilerinin ne durumda olduğunu araştırması adına hem Busan'a hem de Tsushima'ya Sada Hakubo liderliğinde Moriyama Sigeru ve Saito Ei'den oluşan bir araştırma heyeti göndermeye karar vermiştir. Heyetin yaptığı araştırmalar 1870 yılında Çin'in Tianjin Antlaşması'nı imzalayarak bir itibar kaybına uğraması dolayısıyla

Choson'un ilişkilerine karışamayacak bir durumda olduğu için Choson'a elçi göndermek için uygun bir zaman olduğuna dair bir rapor ile sonuçlanmıştır (Conroy, 1960:24-25).

Araştırma heyetinin Choson üzerindeki gözlemlerine dair raporunun Meiji hükümetine ulaşmasının ardından bundan sonra Kore'ye dair konular *Seikanron* etrafında şekillenmiştir. *Seikanron*, Konfüçyüsçülük söylemleri ile ele alındığında, Japonya'nın 'kendisini aşağılayıcı bir tavır takındığı için Kore'yi işgal ederek; '*Seikan*', cezalandırıp cezalandırması üzerine oluşan tartışmadır; '*Ron*'. 'Kore'yi elde etme tartışması' olarak değerlendirilen *Seikanron*, en yetenekli devlet adamlarının Meiji hükümetinden istifalarına yol açarak bir anlamda erken Meiji yönetimini bölen bir tartışma olmuştur (Jansen, 1989:744).

Seikanron tartışmasında sivil bürokratların temsilcilerinden olan Kido Takayoshi'nin politikası Kore'ye karşı güçlü bir duruş sergilemek adına önceliğin Japonya'nın gümrük tarifeleri, endüstri ve teknolojik alanlardaki gelişmelerini sağlamaya verilmesi üzerine şekillenmektedir. Ancak bu esnada Meiji hükümetinin Dış İşleri Bürosu'nun yönetimini üstlenen Okuma ve Iwakura daha temkinli bir politikadan yanadılar (Kim K. H., 1980:125). Özellikle savaş yanlısı bir tavır içerisinde olan ve üst düzey bir yetkili olan Kido'nun Choson yönetimi ile doğrudan iletişime geçmesinin riskleri üzerinde durarak, Choson'a yüksek rütbeli bir temsilci heyetinden ziyade öncelikli olarak daha düşük rütbeli bir temsilci heyeti gönderilmesi taraftarıydılar. Bu önerileri Japon Danıştay görevindeki Daijo-kan'da onaylanınca Yoshioka Koki'nin liderliğini üstlendiği heyet Tsushima'dan tercüman Urase Yutaka ile birlikte Busan'a gönderilmiştir (Jansen, 1989:745). Heyet Busan'a vardığında burada görevli olan An Tong Jun ile görüşmek için beş ay bekletilmiş, görüşme ancak 17 Mayıs 1871'de sağlanmıştır. Bu görüşmede Choson yönetimi heyete, 'Muhteşem Çin'e bağımlı olduklarından Çin imparatoru ile Japon imparatorunu aynı seviyede tutamayacakları için bundan sonra Japonya'dan gelecek elçi heyetleri ile bu ilişkilerin değişmeyeceğini belirtmiştir. Bu başarısız görüşmenin ardından 1872 yılında Choson yönetimi ile görüşmeler sağlamak için Hanabusa Yoshimoto görevlendirilmiştir (Conroy, 1960:28)

Meiji hükümetinin Choson ile ilişkiler kurmaya dair gösterdiği çabaların sürekli olumsuz olarak sonuçlanması, Kore meselesine bu kadar temkinli yaklaşılmasını sürekli eleştiren ve bu ilişkilerin silah zoruyla kurulması taraftarı olan Kore İşgal Partisi (*Seikanto*)'nin lideri Saigo Takamori'ye aktif bir şekilde Kore'nin işgaline yönelik politikasını daha yüksek sesle dile getirme fırsatını doğurmuştur. Özellikle 1871 yılında Meiji hükümeti başbakan yardımcısı Iwakura'nın Meiji Japonya'sının gelişimi için yurtdışı misyonunun başına atanıp ülkeden uzaklaşması, 1872'den itibaren Saigo Takamori'nin bu işgal politikası ile hükümete baskı kurmasında beklediği fırsatı doğurmuştur (Nish, 2002:21).

Iwakura'nın yurtdışı misyonu ile görevlendirilerek ülkeden ayrılması ile Dış İşleri Ofisi'nin başına gelen Soejima Taneomi, hükümetin gündeminde önemli bir tartışma konusu haline gelen Kore sorununun üzerine giderek, Kore'ye sefer düzenlendiği takdirde bunun Çin'de nasıl yankı bulacağına dair gözlemler gerçekleştirmek üzere 1873 Mart ayında Çin'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Soejima'nın Çin'den dönüşünde Japon Başbakanı Sanjo Sanetomi'ye sunduğu Çinlilerin bu seferi düzenlemeleri doğrultusunda Japonya'ya hareket özgürlüğü sağlayacağına dair yanlış bilgiler içeren raporu ile de Temmuz 1873'te hükümette Kore işgal planları bir savaş kararı ile onaylanmıştır. Savaş kararı onaylandıktan sonra Eylül ayında Japonya'ya geri dönen Iwakura, savaş planları dolayısıyla hükümeti ikiye bölünmüş bir şekilde bulmuştur. Çünkü konseyde Japonya'nın henüz bu savaşı kaldıracabilecek bir ekonomik yeterliliğinin bulunmadığını, bu şekilde bir cezalandırma seferine girişmenin gereksiz

olduğunu, hatta bu girişimin Kore Yarımadası'nın kuzeyinde bulunan Rusya'ya da güneye inmek için bir bahane yaratmış olacağını savunan bürokratlar da bulunmaktadır. Bu bürokratlar karşısında savaş yanlısı hükümet üyeleri ve Başbakan Sanjo Sanetomi istifa ederek Kore'ye işgal planlarını Meiji hükümetinin kurulması ile açığa alınan samurayların öfkelerini kullanarak dile getirme yoluna gitmişlerdir (Nish, 2002:23-24).

Japonya'da Kore üzerine işgal planları hakkında fikir ayrılıkları devam ederken 1874 yılında Kore'nin de Japonya ile ilişkilerinde kapalılık politikası değişim göstermeye başlamıştır. Çünkü Kral Gojong ve hükümetine göre 1871'den itibaren Japonya'nın Ryukyu adalarında uyguladığı politika ile buralarda hakimiyetini kurmasındaki başarısı, bu adaların ardından sıranın Kore Yarımadası'na geleceğinin bir göstergesidir (Gojong Sillok, 1874:1). Bu göz önüne alındığında Japonya ile ilişkilerin iyileştirilmesi gündeme gelerek ilk yapılan iş Dongnae yönetiminde iken Japon heyetler ile kurduğu olumsuz ilişkilerin sonucu Japonya'yı Kore'ye karşı bir işgal politikasına iten kişi olarak görülen An Tong Jun ve Gyeongsang eyaletinin yöneticisi olan Chong Hyon-dok görevlerinden alınması olmuştur (Gojong Sillok, 1874:1).

Fakat Choson'un Meiji hükümeti ile ilişkiler kurmaya yönelik politikasında değişmeyen unsur kyoren politikasının sürdürülmesidir. Kyoren politikasının sürdürülmek istenmesindeki ısrarın altında yatan neden ise diplomatik ilişkilerin kurulup limanlarının ticarete açılması ile başlayacak anlaşmalar zincirinde Japonya'nın kontrolüne girmenin önüne geçmektir (Go, 1977:30-31). Çünkü Japonya 1868'ten itibaren Meiji ile birlikte uygulamaya başladığı Batı tarzı anayasal monarşi ile artık Doğu Asya düzeninin içerisinde Koreliler tarafından "Batılı Barbarlar" kategorisinde görülmektedir. (Oh B. B., 1980:46).

1874 yılında Japon dış işlerinden sorumlu kişi Terashima Munenori Kore sorununu tekrar ele almış ve Choson'daki değişimi gözlemlemek adına önce Kore uzmanı olan Moriyama Sigeru'yu ardından da Tsushima *daimyosu* So'yu Dongnae'nin yeni yöneticileri ile görüşmek üzere görevlendirmiştir (Kim H. S., 2013:292-310). Fakat bu görüşmeler de olumsuz bir şekilde sonuçlanınca Meiji hükümetinin Choson üzerindeki baskıyı arttırmak için aldığı kararla üç savaş gemisi "*kıyı araştırması bahane edilerek Choson sularına sokulması*" planı çerçevesinde Choson'a gönderilmiştir. Kasuga, Unyo ve Teiu isimindeki savaş gemileri 1875 Eylül ayında Incheon yakınlarına ulaşmış ve burada Unyo gemisinin içme suyu problemini çözmek için Kanghwa Adası'na gönderdiği bot 19 Eylül'de Choson tarafından ateşe verilmiştir. Japon gemilerinden bu kez bu olayı soruşturmak adına ateşkes bayrağı takan bir başka bot gönderilmiş, fakat aynı şekilde bu bot da Choson tarafından ateşe verilmiştir. Bunun üzerine 21 Eylül'de Japon gemileri Choson savunma sistemlerini susturacak ateşe başlamışlar ve burada 30'dan fazla Koreliyi öldürmüşlerdir. Ardından Unyo gemisi bölgeyi terk ederek 28 Eylül'de Nagazaki'ye varmıştır (Deuchler, 1992:23-25).

Eylül ayında yaşanan çatışmalar iki ülkenin ilişkilerinin değişiminde büyük rol oynamıştır. Özellikle Meiji hükümetinde savaş yanlısı bürokratların hemen harekete geçmeye yönelik ısrarlarına karşı Iwakura'nın hem samurayların sert duruşlarını hafifletecek hem masraflı bir askerî harekâtı önleyecek hem de Batılı uluslar karşısında haklı nedenlerini ortaya koyacak bir plan ortaya koyması ile Choson'a bir müzakere heyeti gönderilmesi kararı alınmıştır. 27 Ocak 1876'ta Kanghwa Adası'na ulaşan müzakere heyeti Choson yönetiminde de Japonya ile kurulacak ilişkiler hakkında farklı görüşlerin karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Neo-Konfüçyanist aydınlar limanların Japonya ile ticarete açılmasının tamamen karşısında

yer alırken Taewongun'un Wijong Choksa (위정척사)² ideolojisi doğrultusunda hareket etme isteklerini krala bildirmişlerdir. Kral Gojong ise "Batılılar Batılıdır, Japonlar da Japon" şeklinde hükümetin sürekli gündeme getirdiği Japonya ile anlaşmanın, geleneklerden kopmak mı yoksa modernleşmeye bir adım atmak mı olduğu sorularına cevap vermiştir. Kralın düşüncesi geleneksel ilişkilerin modern bir şekilde dostluk adına geliştirilmesidir (Choi D. S., 2001:133-134). Kanghwa Adası'na gelen müzakere heyetinin başında Choson hükümetindeki tartışmaları gözlemlemekte olan Kuroda, Choson hükümetine bu görüşmelerin sonucunun ya barış ya da savaş ile sonlanacağını bildiren bir bildiri sunmuş, herhangi bir şekilde savaşa girmeye hazırlığı bulunmayan Choson hükümeti yetkilileri bu bildiriden sonra Kral Gojong'un yanında yer almak zorunda kalmışlardır (Kim K. H., 1980:248-249), (Palais, 1975:255-267), (Deuchler, 1992:43-44).

10 Şubat 1876'da Choson'u temsilen baş müzakereci ve yardımcısı olarak seçilen Kralliyet Muhafızları Komutanı Sin Hon, Tören Bakanı Yun Cha Sung ile Meiji hükümetinin müzakere heyeti arasında görüşmeler başlamıştır (Gojong Sillok, 1876:1). On gün süren görüşmelerin ardından Choson Krallığı ile Meiji hükümeti arasında diplomatik ilişkileri başlatan Kanghwa Antlaşması 26 Şubat 1876'da imzalanmıştır. Kore'nin ilk modern anlaşması olan Kanghwa Antlaşması Choson'un artık dış ilişkiler kurmaya başladığı tarihi simgelemektedir.

Toplamda 12 maddeden oluşan Kanghwa Antlaşması, Kore'nin Çin'in vasallığından çıkışını resmîleştirme çabalarının bir yansıması olarak kabul edilen, Doğu Asya'da geleneksel ilişkileri farklı bir boyuta taşıyan, Japonya ile eşit egemenlik şartlarını taşıyan ve uluslararası modern yasalara göre bir ilişki kurmaya hazırlayan birinci maddesi ile Choson'u "bağımsız" bir devlet olarak tanımlamasıyla Kore tarihinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Antlaşmanın diğer maddeleri Choson'un limanlarının Japonya ile ticarete açılmasına dair detayları içerirken bundan sonra iki ülke arasında gerçekleşecek diplomatik faaliyetler açısından uygulanması gereken kurallara yer vermektedir (Lee K. G., 2008:14-16).

5. SONUÇ

Choson Krallığı'nın Neo Konfüçyanist ideolojisi doğrultusunda sürdürdüğü dışa kapallık politikası 19. yüzyıla dek Çin ve Japonya ile kurulan geleneksel ilişkiler ile sınırlı kalmıştır. Bu politika kapsamında Çin büyük abi olarak görülüp Choson'un her sene haraç verdiği bir ülke durumunda kabul edilirken Japonya ile ilişkisi ise Choson ile eşit görülerek komşuluk ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren Amerika ve Avrupalı devletlerin dinî, siyasi, ekonomik sebeplerle Asya'ya yönelmesi Choson'un dışa kapallık politikasına devam etmesinde büyük bir sorun oluşturmuştur. Çünkü bu dönemde Batılı güçler Çin ve Japonya ile antlaşmalar imzalayarak ilişkiler kurduktan sonra Choson'u gündemlerine almışlardır.

Choson'un sıkı dışa kapallık politikası öncelikli olarak Çin'e haraç ödemeye giden memurların ülkeye dönerken getirdikleri Hristiyanlık ve Batı bilimine dair kitapların Choson aydınları ve halk arasında yayılması ile sorgulanmaya başlanmıştır. Yönetim mekanizma-

2 Wijong Choksa'nın (위정척사) Çince kelime anlamı "doğru olanı savunurken yanlış olanın karşısında durmak"tır. Buna göre Çin kültürü ve Konfüçyanist düşünce doğru olarak kabul edilirken Batı kültürünü temsil eden her şey yanlış olarak görüldüğü için Batı bilimi ve düşüncesi ülkeden uzak tutulmalıdır (Jeong, 2016:50-51).

sında ülkenin modernleşmesi ve gelişimi için farklı ülkelerle ilişkilerin kurulmasına dair görüşler ortaya çıkarken taht naibi Taewongun ve destekçileri tamamen Batı karşıtı bir politika sürdürmüşlerdir. Bu politikanın daha sert hale gelmesinde Kore Yarımadası'nda hızlıca kendine yayılma alanı bulan Hristiyanlık dininin etkisi olmuştur. Taewongun Kore'nin geleneksel yapısının bozulması karşısında birbirinden sert önlemlerle yönetimine karşı farklı sesler çıkaran aydınları ve yeni dine geçerek yönetime isyanlarını bu şekilde gösteren halkı cezalandırmıştır. Bu cezalandırmalar ülke içerisinde olaylara şahit olan Batılı misyonerler tarafından kendi ülkelerine bildirilince bu ülkeler zaten gündemlerinde olan Choson'a müdahalede bulunmak ve bu müdahaleden bir ekonomik kazanç sağlamak üzere ticari anlaşmalar imzalamak üzere bunu bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Öncelikle Fransa ardında da Amerika'nın Choson yönetimi ile kurmaya çalıştığı ilişkiler Taewongun'un dışa ve özellikle Batı'ya kapalı yaklaşımını silahlı bir savunma ile karşı çıkması ile sonuçsuz kalmıştır.

Ancak bu dönemde 1874 yılında Taewongun'un yerine taht asıl sahibi Kral Gojong'un yönetimi ele alması ile ülkede uygulanan dışa kapalı politikada değişim başlamıştır. Kral Gojong'un yönetime geçtikten sonra dış ilişkiler konusunda değişime gitmesinde Taewongun'un karşısında yer alan ve Batı bilimi ve Doğu tekniğini birleştirmekten yana olan Silhak aydınları etkin bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra Meiji hükümetinin Amerika ile kurulan ilişkiler ile başlayan modernleşme politikaları ile Kore sorununu aktif bir şekilde tartışmaya sunmaları da Kral Gojong'u harekete geçmeye zorlayan bir başka neden olmuştur. Choson yönetiminde Japonya'nın Batılılarla ilişkilerini geliştirdikten sonra modernleşme sürecinde de Batı kültüründen yoğun bir şekilde etkilenmesi sebebiyle Japonya'yı Batılılarla aynı kategoride ele alarak Japonya ile ilişki kurulmasını istemeyen Neo Konfüçyanist aydınların karşı çıkışları da söz konusudur. Buna rağmen 1876 yılında Choson Krallığı'nın izolasyon politikası Japonya ile imzalamak zorunda kaldığı Kanghwa Antlaşması ile sona ermiştir.

Batılı devletlerin Doğulu devletlerle imzaladığı eşitsiz anlaşmaların bir örneği olan Kanghwa Antlaşması maddeleri ile Choson'u artık Çin ile prensipte ayrı tutarken Japonya tarafından dünyaya tamamen bağımsız bir devlet olarak lanse etmiştir. Kanghwa Antlaşması bundan sonraki süreçte Choson'un Amerika (1882), İngiltere (1883), Almanya (1883), İtalya (1884), Fransa (1886), Avusturya Macaristan (1892) ile antlaşmalar imzalaması ile dış ilişkilerinde açık kapı politikasına geçiren antlaşma olmuştur. Bunun yanı sıra Choson'un dış ilişkilerinin başlaması ile Kore Yarımadası Çin, Rusya ve Japonya arasında bir rekabetin de oluşmasına yol açarak Doğu Asya'nın liderlik mücadelesi kapsamında önce 1894 Çin-Japonya Savaşı'nın ardından da 1905 Japonya – Rusya Savaşı'nın gerçekleştiği yer olarak tarihe geçmiştir. Ülke içerisinde de dış ilişkilerin kurulmasıyla birlikte yabancıların ticari faaliyetlerinin Koreli halkın ekonomik durumunu iyice kötüleştirirken bu süreç isyanlarla sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak Kore Yarımadası'nda Choson Krallığı'nın 1876 yılından itibaren Kanghwa Antlaşması ile bağımsız bir devlet olarak uluslararası platforma çıkışı Kore tarihinde bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Choson Krallığı'nın bu dönemde kurmaya başladığı dış ilişkiler günümüzde Güney ve Kuzey Kore'nin uluslararası ilişkilerinin de temellerini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- (1791, November 8). *Jeongjo Sillok*, s. 2.
- (1865, October 10). *Gojong Sillok*, s. 11.
- (1866, September 23). *Gojong Sillok*, s. 1.
- (1866, July 25). *Gojong Sillok*, s. 3.
- (1866, July 27). *Gojong Sillok*, s. 2.
- (1874, July 3). *Gojong Sillok*, s. 1.
- (1874, June 29). *Gojong Sillok*, s. 1.
- (1876, February 3). *Gojong Sillok*, s. 1.
- Adams, D. J. (2010). Ghosts, Spirits, and Saints: Ancestors and the Catholic Church in Korea. *Transactions of the Royal Asiatic Society Korea Branch*, 85, 109-130.
- Ahvenainen, J. (1981). *The Far Eastern Telegraphs: the History of Telegraphic Communications between the Far East, Europe and America before the First World War*. Suomalainen Tiedeakatemia.
- Armaoğlu, F. (2007). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi. Alkim Yayınevi.
- Bae, H. S. (1984). 조선에 전래된 천주교 서적 (Choson'a Getirilen Katolik Kitaplar). 한국교회사논문집 (*Kore Kilise Tarihi Makaleler Yayını*) (Cilt 1, s. 1-31). içinde 한국 교회사 연구소 (Kore Kilise Tarihi Enstitüsü) .
- Baker, D., & Rausch, F. (2017). *Catholics and anti-Catholicism in Choson Korea*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Bays, D. H. (2002). *A New History of Christianity in China*. Blackwell Publishing.
- Bol, P. K. (2008). *Neo-Confucianism in History*. Harvard University Press.
- Brother Anthony. (2014). Origins of the Catholic Church in Korea: A Letter. *Royal Asiatic Society Korea Branch*, 89, 169-192.
- Cable, E. M. (1938). The United States-Korean Relations 1866-1871. *Transactions of the Royal Asiatic Society Korea Branch*, 28, 1-229.
- Cady, J. F. (1954). *The Roots of French Imperialism in Eastern Asia 1901-1996*. Cornell University Press.
- Chang, G. H. (2003, March). "Whose "Barbarism"? Whose "Treachery"? Race and Civilization in the Unknown United States-Korea War of 1871. *The Journal of American History*, 4, 1331-1365.
- Cho, K. (2010). 조선 후기 천주교사 연구 의 기초 (Choson'un Son Dönemlerinde Katoliklik Üzerine Araştırmaların Temeli). 경인문화사 (Kyungin Publishing).
- Choe , C. Y. (1972). *The Rule of the T'aewongun, 1864-1873: Restoration in Korea*. Cambridge: Harvard Yenching Institute.
- Choi , S. W. (1986). 한반관계자료:1846-1887 (*Resource of Korea-France Relations*). 한국교회사연구소 (Hanguk Gyohoesa Yeonguso).
- Choi, D. S. (2001). King Kojong's Perception of the West during the Period of Opening of Ports. *International Journal of Korean History*, 2(1), 123-136.
- Choi, J. G. (2005). 조선 후기 서학의 수용과 발전 (Choson'un Son Dönemlerinde Batı Biliminin Kabulü ve Gelişimi). 한들출판사 (Handl Yayıncılık).
- Choi, S. B. (1968). The French Jesuit Mission in Korea, 1827-1866. *North Dakota Quarterly*, 36, 17-29.
- Chong, E., & Kim, H. K. (1968). *Korea and the Politics of Imperialism, 1876-1910*. University of California Press.
- Conroy, H. (1960). *The Japanese Seizure of Korea: 1868-1910, A Study of Realism and Idealism in International Relations*. University of Pennsylvania Press.
- Cook, H. F. (1982). On the Centenary of America's First Treaty with Korea. *Royal Asiatic Society-Korea Branch*, 57, 11-28.
- Deuchler, M. (1992). *The Confucian Transformation of Korea: A Study of Society and Ideology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Eckert, C. J., Lee, K. B., Lew, Y. I., & Robinson, M. (1991). *Korea Old and New A History*. (E. W. Wagner, Çev.) Harvard University Press.
- Fairbank, J. K. (1965). *East Asia: The Modern Transformation. (A History of East Asian Civilization, Vol. II)*. Houghton Mifflin.
- Galaup, J.-F. (1798). *The voyage of La Pérouse round the world, in the years 1785, 1786, 1787, and 1788, with the nautical tables*. London.
- Go , B. I. (1977). 한 중 일 동양 3 개항 비교 (Kore,Çin,Japonya Doğu'daki 3 Devletin Ticarete Açılmasının Karşılaştırılması). Seoul: SNU Press.

- Grayson, J. H. (2006). A Quarter-Millennium of Christianity in Korea. R. E. Buswell (Dü.) içinde, *Christianity in Korea* (s. 7-28). Honolulu: University of Hawaii Press.
- Griffis, W. E. (1894). *Corea, the Hermit Nation*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Haboush, J. K. (1988). *A Heritage of Kings- One Man's Monarchy in the Confucian World*. New York: Columbia University Press.
- Hahm, P. C. (1984). The Korean Perception of the United States. Y. Koo, & D. S. Suh (Dü) içinde, *Korea and the United States: A Century of Cooperation* (s. 23-52). University of Hawaii Press.
- Holcombe, C. (2016). *Doğu Asya Tarihi: Medeniyetin Köklerinden 21.Yüzyıla Kadar Çin Japonya Kore*. (M. Özeren, Çev.) Dergâh Yayınları.
- Hwang, A. Y., & Kim, L. T. (2009). "The Silk Letter of Alexander Sayong Hwang: Introduction and Abridged Translation s. 167- 179. *Missiology: An International Review*, 37(2), 167-179.
- Jansen, M. B. (Dü.). (1989). *The Cambridge History of Japan The Nineteenth Century* (Cilt 5). Cambridge University Press.
- Jeong, E. K. (2016). *Kore Milliyetçiliği, Türkiye ve Kore'de Milliyetçilik Anlayışlarının Gelişme Süreçleri (1910-1945)*. Antalya: Likya Yayınları.
- Kane, D. C. (1999). Bellonet and Roze: Overzealous Servants of Empire and the 1866 French Attack on Korea. *Korean Studies*, 23, 1-23.
- Kang, H. J. (1997). *Diplomacy and Ideology in Japanese-Korean Relations From the Fifteenth to the Eighteenth Century*. Macmillan Press Ltd.
- Key, P. Y., & Henderson , G. (1959). An Outline History of Korean Confucianism: Part II: The Schools of Yi Confucianism. *The Journal of Asian Studies*, 18(2), 259-276.
- Kim , H. S. (2013). 1875년 朝日交渉의 실패 요인 (1875 Kore-Japonya İletişiminde Başarısızlığın Nedenleri). *한일관계사연구 (The Korea-Japan Historical Review)*, 45, 289-328.
- Kim, D. K. (2005). *The History of Korea*. Greenwood Press.
- Kim, D. S., & Sarı, Ö. (2013). Osmanlı Devleti ile Choson Devleti'nde Geleneksel Yükseköğretimin Karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 279-290.
- Kim, J. (2012). *A History of Korea From "Land of the Morning Calm" to States in Conflict*. Indiana University Press.
- Kim, J. S. (1995). 주문모 신부 선교 활동 전후의 순교자들 (Those who were martyred around the time Father Zhou Wenmo was proselytizing in Korea). *교회사연구 (The Research Foundation of Korean Church History)*, 10, 93-122.
- Kim, K. H. (1980). *The Last Phase of the East Asian Order: Korea, Japan, and the Chinese Empire, 1860-1882*. Berkeley: University of California Press.
- Kum, C. T. (2004). The Doctrinal Disputes between Confucianism and Western Thought in the Late Choson Period. T. F. Korea, & S. Y. Chai (Dü.). içinde California: Asian Humanities Press.
- Lee , K. G. (2008). Trope of a Sovereign State: Treaty-Making by Korea from 1876-1899. *The Review of Korean Studies*, 11(3), 11-36.
- Lee , S. K. (1962). Some Lesser Known Facts About Taewon-gun and His Foreign Policy. *Transactions of the Korea Branch of the Royal Society*, 39, 23-46.
- Lieven, D. (Dü.). (2006). *The Cambridge History Of Russia, Vol.II. Imperial Russia, 1689–1917*. Cambridge University Press.
- Linschoten, J. (1974). *Discours of voyages into ye East & West Indies*. Norwood, N. J. : W. J. Johnson.
- Macdonald, D. S. (1959). The American Role in the Opening of Korea to the West. *Transactions of the Royal Asiatic Society Korea Branch*, 35, 51-66.
- Marshall, A. (2006). *The Russian General Staff and Asia, 1800–1917*. Routledge.
- McGovern, W. M. (1920). *Modern Japan: Its Political, Military, and Industrial Organization*. Fisher Unwin.
- Min, K. B. (2005). *A History of Christian Churches in Korea*. Yonsei University Press.
- Mr. Williams to Prince Kung. (1868, March 3). *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Fortieth Congress*. 10 12, 2018 tarihinde https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1868p1/pg_545 adresinden alındı
- Mr. Williams to The Foreign Office. (1866, October 23). *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Fortieth Congress*. 10 12, 2018 tarihinde https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1867p1/pg_416 adresinden alındı

- Murray, I. (2011). Seward's True Folly: American Diplomacy and Strategy During "Our Little War with the Heathens" Korea, 1871. *Penn History Review*, 18, 43-68.
- Neff, R. (2012). Robert Thomas's First Trip To Korea. *Transactions of the Royal Asiatic Society, Korea Branch*, 88, 152-177.
- Nish, I. H. (2002). *Japanese Foreign Policy, 1869-1942: Kasumigaseki to Miyakezaka Foreign Policies of The Great Powers*. Routledge & K. Paul.
- Oh, B. B. (1980). Sino-Japanese Rivalry in Korea, 1876-1885. A. Iriye (Dü.) içinde, *The Chinese and the Japanese: Essays in Political and Cultural Interactions*. Princeton University Press.
- Oh, M. W. (1933). The Two Visits of the Rev. R. J. Thomas to Korea. *Transactions of the Royal Asiatic Society, Korea Branch*, 22, 97-123.
- Oppert, E. (1880). *A Forbidden Land, Voyages to the Corea*. London.
- Palais, J. (1975). *Politics and Policy in Traditional Korea*. Harvard University Press.
- Pyle, K. B. (1969). *The New Generation in Meiji Japan: Problems of Cultural Identity 1885- 1895*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Seth, M. J. (2011). *A History of Korea: From Antiquity to the Present*. Rowman and Littlefield.
- Shin, I. C. (2006, December). The Experiences of Visiting Catholic Churches in Beijing and the Recognition of Western Learning Reflected in the Journals of Travel to Beijing. *The Review of Korean Studies*, 9(4), 11-31.
- Shin, I. C. (2009). Perceptions of the West in Choson Travel Accounts –Choson Encounters with the 'West' in Beijing. *SOAS-AKS Working Papers in Korean Studies* (s. 1-19). University of London.
- Swisher, E. (1952, August). The Adventure of Four Americans in Korea and Peking in 1855. *Pacific Historical Review*, 21(3), 237-241.
- Yoon, M. G. (2002). 한국 천주교회의 기원 (*The Origins of The Catholic Church in Korea*). 국학자료원 (Kookhak Yayincılık).
- 신편 한국사 (*Yeni Kore Tarihi*) (Cilt 32). (2002). 국사편찬위원회 (Kore Tarihi Ulusal Enstitüsü).

Topkapı Sarayında III. Ahmet Kütüphanesi ve Çini Bezemeleri

Zekiye UYSAL*

Öz

İstanbul'un fethinden bir süre sonra Sultan II. Mehmet tarafından yaptırılan Topkapı Sarayı (M.1458-1478); 19. Yüzyıl ortalarına kadar diğer sultanların eklettikleri binalar ve onarımlarla son şeklini almıştır. Saraya yeni bölümler yaptıran sultanlardan birisi olan III. Ahmet (M.1703-1730), harem bölümüne bir yemiş odası ve üçüncü avluya bir kütüphane inşa ettirmiştir. Osmanlı tarihi içinde onun saltanat dönemi "Lâle devri" olarak tanınır. Bu dönemin önde gelen örneklerinden olan III. Ahmet Kütüphanesi'nin mimarının Beşir Ağa olduğu ileri sürülür. Üçüncü avludaki Havuzlu köşkün yerine yaptırılan kütüphane (H.1131/M.1719); bodrum kat üzerine oturan kubbeli sofa ve buna açılan üç eyvandan oluşur. Giriş kanadında üç bölmeli bir revak ve revakın cephesine bitişik bir çeşme ve revakın orta kısmına bakan küçük boyutlu ikinci bir çeşme yer alır. Yapı M.1856 yılındaki Enderun yangınında hasar görmüş, yangından sonraki onarımda giriş cephesinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Kütüphanenin bu yangından önceki görünümü Levnî'nin minyatürlerinde, Bartlett'in gravüründe ve bir tabloda izlenebilmektedir. Cumhuriyet döneminde 1924-1999 yılları arasında birkaç kez onarılan yapı, en son 2014-2018 yılları arasında restore edilmiştir.

III. Ahmet Kütüphanesi; Osmanlı köşk tiplerinden ilham alan bodrum katlı planı, mermer malzemeye kaplı anıtsal cepheleri, ilginç çeşme yapılarıyla ilişkilendirilmiş revak; zengin alçı (ştuko) ve çinilerle bezeli iç mekanları, sedef kakmalı pencere kepenkleri, üst sıra pencerelerinin revzenleri ve iç mekanda mermer sütunlar, başlıklar ve bunların üst kısımlarındaki plastik öğeleriyle Lâle devrini en gösterişli biçimde yansıtan yapılardan birisidir. Fakat iç cepheleri tavana kadar kaplayan çinilerin Lâle devrinden önceye ait yapılardan getirildikleri bilinmektedir. Bu çinilerin büyük çoğunluğu 17. yüzyıl ilk yarısına tarihlenebilirler. Bir grup çini ise üslup açısından 17. yüzyılın ikinci yarısına verilebilirler. Lâle devrinin simge yapılarından birisi olan III. Ahmet Kütüphanesi'nde Klâsik üsluptaki çinilerin kullanılması ilginç bir tezattır.

Anahtar Kelimeler: Topkapı Sarayı, Lale Devri, III. Ahmet Kütüphanesi, Çini.

The Library of Sultan Ahmet III and Tile Decoration in Topkapı Palace

Abstract

Topkapı Palace (M.1458-1478), the construction of which was ordered by Mehmed the Conqueror a few years after the conquest of Istanbul, took its final form with the restorations and buildings added by other sultans until the midst of the 19th century. Ahmet III (M.1703-1730), one of the sultans who added new sections to the palace, ordered the construction of a fruit room in the palace and a library in the third courtyard. His reign is known as the "Tulip Era" in the Ottoman history. It is claimed that the architect of the Library of Ahmet III, one of the leading examples of this period, is Beşir Ağa. The library, which was built in the third courtyard in place for the Pool Pavilion (H.1131/M.1719), consists of a domed sofa on the basement and three iwans opening here. On the entrance to this section, there is a portico with three sections, a fountain adjacent to the

* Doç.Dr. Zekiye UYSAL, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, zuysal@comu.edu.tr

front of the portico and a small-sized second fountain facing the midsection of the portico. The structure was damaged during the Enderun fire occurred in M.1856 and certain changes were made in its entrance section in the restoration following the fire. The appearance of the library before this fire can be observed in Levni's miniatures, in Bartlett's engraving and in a painting. The structure, which was restored several times between 1924-1999 during the Republic period, was most recently restored between 2014-2018.

The Library of Ahmet III is one of the structures reflecting the Tulip Era in the most spectacular way with its plan with the basement floor inspired by the Ottoman pavilion types, monumental facades covered with marble materials, portico associated with interesting fountain structures, interiors decorated with rich stuccos and tiles, window shutters with mother-of-pearl inlaid, fresco windows and marble pillars inside, window titles and plastic elements on their upper parts. However, it is known that the tiles covering the interior facades up to the ceiling were brought from the buildings belonging to the period before the Tulip Era. The majority of these tiles can be dated back to the first half of the 17th century. A group of tiles can be dated to the second half of the 17th century. The use of the tiles in the classical style in the Library of Ahmet III, which is one of the symbols of the Tulip Era, creates an interesting contrast.

Keywords: Topkapı Palace, Tulip Era, III.Ahmet Library, Tile.

GİRİŞ

İstanbul'un fatihi Sultan II. Mehmet tarafından Ayasofya'nın arkasındaki burun üzerine M.1458-1478 yılları arasında inşa edilen Topkapı Sarayı; 19. yüzyıl ortalarına kadar diğer Osmanlı sultanlarının ilaveleri ve onarımlarıyla şekillenmiştir.¹Sûr-ı Sultânî'nin içinde peşpeşe dizilen avlular çevresindeki binalardan oluşan saray külliyesinde, diğer sultanların eklediği binalar arasında Sultan III. Ahmet'e ait olanlar da vardır. Onun M.1703-1730 yılları arasında kapsayan saltanat döneminde sarayın yapı envanterine eklenen birimlerin içinde Yemiş Odası ile kütüphane binası hemen dikkati çekerler. Bunlardan, Enderûn Kitaplığı da denilen kütüphane yapısı, mimarisi kadar bezemeleriyle de göz kamaştırır.

Yapı, Topkapı Sarayı'nı konu edinen kitaplarda ve Osmanlı kütüphane mimarlığını ele alan çalışmalarda mimari açıdan ele alınmış olmasına rağmen; özellikle bezemeleri bakımından yeterince irdelenmemiş durumdadır. Bundan hareketle hazırladığımız makalede kütüphanenin inşa süreci, mimarisi ve çini süslemelerinin irdelenerek değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmamız 2015 ve 2018 yıllarında Topkapı Sarayı'nda yaptığımız yerinde incelemeye ve literatür araştırmasına dayanmaktadır. Makalede yer alan fotoğraf ve çizimlerin kaynakları alt yazılarında gösterilmiştir. Diğer fotoğraflar tarafımızdan çekilmiştir. Kütüphanenin taş ve alçı bezemeleri de ayrı bir araştırma konusu teşkil edecek kadar önemlidir. Bu nedenle yapının taş ve alçı bezemelerini ayrı makaleler halinde ele almayı düşünüyoruz.²

III.Ahmet Kütüphanesi, Topkapı Sarayı'nın Enderun bölümünde Enderun Meydanı diye bilinen üçüncü avluda yer alır.³ (Şek.1) Kütüphane, Bâbü's-saade'den geçilen Arz Odası'nın hemen kuzeydoğusuna, eskiden burada mevcut olan Havuzlu Köşk'ün yerine

1 Necdet Sakaoğlu, *Tarihi, Mekanları, Kitâbeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun, Topkapı Sarayı*, Denizbank Yayını, İstanbul 2002, s.14; Gülrü Necipoğlu, *15. 16. yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari Tören ve İktidar*, Çev.:R.Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.27-30.

2 III.Ahmet Kütüphanesi araştırması için izin vererek gerekli kolaylığı gösteren Topkapı Sarayı Müze Müdürlüğü'ne ve yardımcıları için müze personeline teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmanın değişik aşamalarındaki katkıları ve metnin kontrolü için Prof.Dr. Ali Osman Uysal'a teşekkür ederim.

3 Bkz.; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul 2007, s.414.

yapılmıştır. Revak cephesine bitişik çeşme ile bunun sırtına bitişik olup, revakın ortasına yönelik küçük çeşme de kütüphaneye birlikte tasarlanmış görünmektedir.

III.Ahmet Kütüphanesi hakkındaki literatür araştırılırken, öncelikle Lale devrinin tarihi kaynaklarına bakmak faydalı olacaktır. Zirâ bu dönemin önemli tarihçilerinden Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Nusretname* adlı eserinde ve Vak'anüvis Raşid Mehmed Efendi'nin *Târih-i Râşid* adıyla bilinen kitabında kütüphanenin inşa gerekçesi ve inşası hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.4 Dönemin ünlü nakkaşı Levni'nin, Seyyid Vehbî'nin *Surnâmesine* yaptığı minyatürlerden birisinde kütüphanenin bir tasviri yer alır.⁵ Ayrıca yapının ve önündeki çeşmenin kitâbeleri, yapının inşası sırasındaki yazışmalar ve Topkapı Sarayı arşivinde muhafaza edildiği anlaşılan inşaat defterlerinde yapılaşma sürecine ilişkin ayrıntılar, ilk inşa aşamasına dair kaynaklar arasında anılabilirler.⁶19. yüzyılın ilk yarısında, Miss Pardoe'nun İstanbul ve Topkapı sarayı hakkındaki eserlerini resimleyen W.H.Bartlett'in Enderun avlusunda kütüphaneyi gösteren gravürü ile 19. yüzyılın sonlarına ait olup Topkapı Arşivinde bulunan H.1308- M.1890 tarihli saray planı, kütüphanenin tarihi süreci açısından değer taşıyan belgeler arasında öne çıkarlar.7

20.yüzyıl ve günümüze ait araştırma ve yayınlar arasında Sedat Hakkı Eldem ile Feridun Akozan'ın birlikte hazırladıkları "*Köşkler ve Kasırlar I-II* " adlı eserleri öncelik taşırlar.⁸ Bu kitaplarda hem Topkapı Sarayı'nın inşa dönemleri hem de Enderun Kütüphanesi (III. Ahmet Kütüphanesi) mimarisi hakkında ayrıntılı rölöveler ve yapım aşaması, onarımlar hakkında tarihi bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca yapıyı doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan lisansüstü tez çalışmaları da hazırlanmıştır.⁹

Bunların dışında birçok makale ve kitapta daha yapıya değinildiği görülür. Bunlar arasında yapıyı doğrudan ilgilendirenlere öncelik verilerek, gerekli görülen diğer araştırma ve yayınlardan da yararlanma yoluna gidilmiştir.

- 4 Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretname*, C.II., Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.24-25; Râşid Mehmed Efendi, *Târihi Râşid ve Zeyli*, C.II, Haz: Abdülkadir Özcan v.d., İstanbul 2013, s.1150.
- 5 Gül İrepoğlu, *Levni: Nakış,Şiir, Renk*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1999,s.22;Esin Atlı, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Çev:Zeynep Rona, Koçbank Yayınları, İstanbul 1999, s.24.
- 6 Bkz. Ahmet Refik, *OnikinciAsr-ı Hicride İstanbul Hayatı, (1689-1785)*, Enderun Kitâbevi, 2.Baskı,İstanbul 1988, s.64; Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,II*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1974, s.195.
- 7 Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*,Çev: M.Banu Büyükkal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.553; Sedat Hakkı Eldem-Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul 1982,Lev.65-66.
- 8 Sedat Hakkı Eldem-Feridun Akozan, *Köşkler ve Kasırlar,I*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1969, s.99-107; *Köşkler ve Kasırlar, II*, s.195.
- 9 Alime Şahin,İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphaneleri Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),İstanbul 1997;Ümran Karahasanoğlu, *Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları*, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005; Asuman Karabudak, *18.yüzyıl Tarihi Yarımada Kütüphane Yapıları Koruma Sorunları ve Öneriler*,(Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006;Soner Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı, III.Ahmet ve I.Mahmut Dönemi(1703-1754)*,(İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009; Gülçin Canca, *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da 3.Ahmet Devri*,(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.

1. İNŞA TARİHİ VE GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR:

Yapının inşa tarihi hakkında kapısı üzerindeki kitâbeden bilgi edinilmekle birlikte; kütüphane inşasının nedenleri ve sürece ilişkin ayrıntılar esas olarak dönemin tarih kitaplarında nakledilmektedir. Bunlardan vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi; Osmanlı devletinin kuruluşundan beri çeşitli yollarla saraya girip Enderûn-ı Saray-ı Hümâyûn'da vâki Hazîne-i âmirede toplanmış olan sayısız nefis kitaplar ve lâtif nüshaların dolaplarda perişan, bakımsız ve ilgiden uzak kalmasını uygun görmeyen Sultan Ahmet'in Enderûn-ı Hümâyûn'da bir kütüphane binasına ve saraydaki tüm kitap ve nüshaların burada toplanmasına karar verdiğini kaydeder. Râşid Efendi'ye göre sultan; sadrazamına bir ferman göndererek gerekli ame ve malzemelerin sağlanmasını ister. Bundan sonra sadrazam, Şeyhülislam, sadreyn ve nakibü'l-şref efendiler saraya davet edilerek, bizzat padişahın da taş koyması ile temel atma töreni gerçekleştirilir.¹⁰ Râşid tarihine göre kütüphane, bir tarafı Hâne-i Hassa, bir tarafı Surre Odası ve bir tarafı Seferli Odası ve Arz Odasına bakan alana, buradaki ikiyüz yıllık kasrın yerine mermer duvarlar üzerine inşa edilmeye başlanır.¹¹

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ise Nusretnâme'de bu girişimi şöyle anlatır: *"Sultan Ahmed kendisinin okuma merakı yanında saray mensuplarının da okumaya düşkünlüklerini görünce, İç Hazine ile Has Oda hazinesinde ve Harem-i Hümâyûnda dağınık yerlerde bulunan kıymetli kitapların bir yerde toplanmasını sağlamak amacıyla sarayda, taştan ve güzel bir kütüphâne yapılmasını istemişti. Bunun üzerine Arz odasının arkasına düşen Sultan II. Selim'in yaptırmış olduğu beyaz mermer havuz ile on iki somaki mermer direk tutturulan tekne kubbeyle örtülü köşkten ötürü Havuzlu Bağçe adıyla anılan yer, bu kütüphâne için uygun görülmüş ve anılan köşkle havuzun yıkılması emredilmişti. Birkaç gün içinde, söz konusu köşk ve havuz kaldırılarak kütüphanenin yeri hazırlanmıştı. Padişah, kütüphanenin temelini kazmak için, dedesi Sultan I. Ahmed'in At meydanında yaptırdığı câminin temelini açarken kullandığı ve o zamandan beri Has Odada saklanmakta olan altın kazmayı kullanmış, Havuz bağçesine gelerek Kilerli ve Seferli odalarının hocalarına yaptırdığı bir duadan sonra, önce kendisi, sonra büyük oğlu şehzâde Süleyman, onun arkasından ise Arz ağaları, mimarlar ve duvarcı ustaları temeli kazmaya başlamışlardı. Kütüphanenin temelleri açılınca, ayın 11'inci perşembe günü vezirler, ulema ve şeyh efendiler, defterdârlar, padişah tarafından temel atma törenine çağrıldılar. Duadan sonra ilk harç kondu ve sıkı bir çalışma ile bina altı ay içinde tamamlandı. Bu arada Seferli Koğuşu dar ve çirkin bir bina olduğu için o da yıkılarak yerine ferah ve büyük bir bina yapıldı. Yukarıda anılan somaki direklerden 9'u gerektiği şekilde bu koğuşun saçağı altına yerleştirildi".¹²*

Yukarıdaki kaynaklardan Râşid Tarihi'nde temel atma töreninin 1131 yılı Rebi'ül-âhir ayında olduğu kaydedilmekle birlikte gün kısmı boş bırakılmıştır.¹³ Buna karşılık Fındıklılı Mehmed Ağa, söz konusu tarihi 1131 yılı olayları bahsinde Rebi'ül-âhir ayının onbirinci Perşembe günü olarak açık biçimde göstermiştir.¹⁴ Buna göre yapının temel atma töreni H.11 Rebi'ül-âhir 1131 / M.3 Mart 1719 günü gerçekleşmiştir. Dönemin canlı şâhitleri olan Râşid Mehmed Efendi ve Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın eserlerinde yapının

10 Kütüphanenin kuruluş nedeni Sultan III. Ahmet'in vakfiyesinde de benzer gerekçelerle ifade edilmiştir. Bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2. Baskı, Ankara 1991, s.77.

11 Raşit Mehmet Efendi, age, C.II, s.1150.

12 Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, age, C.II, s.384-385.

13 Râşid Mehmet Efendi, age, C.II, s.1150.

14 Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, age, C.II, s.385.

temel atma ve inşa tarihi başlangıcı kaydedilmiş olmasına rağmen, günümüz araştırmacılarından kimileri inşaat başlangıcı olarak farklı bir ayı göstermiş; bazılarında ise H.1131 tarihi verilmeyle birlikte, bunun milâdî karşılığı olarak bazen 1718, bazen de 1719 yılı gösterilmiştir. Örneğin İsmail Erünsal, Topkapı Sarayı arşivinden kaynaklara dayanarak yapının temelinin 27 Rebiü'l-evvel 1131/ Ocak 1719 yılında atıldığını belirtmektedir.¹⁵ Onun verdiği bu tarih Semavî Eyice tarafından da kullanılmıştır.¹⁶

Sedat Hakkı Eldem, Şükrü Yenal, Metin Sözen ve İlber Ortaylı gibi kimi araştırmacılar ise miladî karşılık olarak 1718 tarihini tercih etmişlerdir.¹⁷ Fındıklılı Tarihinde yapının altı ayda tamamlandığı kaydedildiğine göre; yapım faaliyetinin yaklaşık olarak Şevval ayının onu veya onbiri civarında, yani 1719 yılı Ağustos ayının sonlarına doğru bitmiş olması gerekir. Fakat Râşid Tarihinde bu hususa bir fasıl ayrılarak kütüphane inşasının tamamlanması vesilesiyle düzenlenen tören ve burada verilen ilk dersin H.10 Muharrem 1132 / M.23 Kasım 1719 günü yapıldığı anlatıldığına göre; binanın tamamlanması biraz daha uzun sürmüş olmalıdır.¹⁸ Bu açılış tarihinin Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi'nin Ceridesinde de aynı biçimde kaydedilmiş olması 10 Muharrem 1132 tarihi konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır.¹⁹ Muhasebe kayıtlarına göre kütüphane 19.570 kuruşa mâl olmuştur.²⁰ Hâfizkütüplüğüne dönemin ünlü şairi Nedim'in tayin edildiği anlaşılan kütüphanenin vakfiyesinde; yapılış sebebinden başka kitapların nereden temin edildikleri, kütüphane defteri, sadece pazartesi ve Perşembe günleri açık olacağı, saray dışına hiçbir şekilde kitap çıkarılmayacağı, burada ders verecek kişiler, kitaplık uzmanları, kapıcı, hademe, kurşuncu, tamirci ve diğer görevliler ile ücretleri gibi hususlar kayıt altına alınmıştır.²¹

Kütüphanenin inşa tarihi ve bânisini sunan en önemli belge, kapının üzerindeki kitâbedir. Taçkapı kavsarasının üstündeki yatay dikdörtgen mermer levha üzerindeki kartuşlara yazılmış oniki satırlık Arapça kitâbe; Sultan Ahmet'in, içinde kitapların toplanacağı bu binayı ilim öğrenmeyi özendirmek ve sevap kazanmak için kendi parasıyla yaptırdığını anlatmakta ve H.1131/ M.1719 tarihini vermektedir. Revağa bakan küçük çeşmenin alınılığındaki tek satırlık Arapça kitâbe de ebced hesabıyla tarih içerir.²² Aynı şekilde revak cephesine Kütüphanenin yaslanmış durumdaki diğer çeşmenin Türkçe kitâbesi hem ebced hesabıyla hem de rakamla H.1131 /M.1719 tarihini sunar.

Ne kütüphane kitâbesinde ne de çeşmelerin kitâbelerinde mimar adı geçmez. Buna karşılık birçok yayında şehremini Beşir Ağa'nın binanın yapıcısı olduğu kaydedilmiştir.²³ Goodwin, L.A. Mayer ve Doğan Kuban'a dayanarak onu "Mimar Beşir Ağa" olarak zikre-

15 İsmail E.Erünsal, age, s.79.

16 Semavi Eyice, "Ahmet III Kütüphanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1993, s.115.

17 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, s.195, Şükrü Yenal, "Topkapı Sarayı Müzesi Enderun Kitaplığı (Ahmet III. Kitaplığı)", *Güzel Sanatlar*, S.6, 1949, s.86-87; Metin Sözen, *Topkapı*, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1998, s.91; İlber Ortaylı, *Mekanlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, Bank Asya Kültür Hizmetleri, İstanbul 2009, s.115.

18 Râşid Mehmet Efendi, age, C.II, s.1170.

19 İsmail E.Erünsal, age, s.79.

20 İsmail E.Erünsal, age, s.79.

21 Enver Ziya Karal, "Ahmet III", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, 2.Baskı, Eskişehir 1997, s.167; Şükrü Yenal, agm, s.88-89.

22 Şükrü Yenal, agm, s.86-87; Necdet Sakaoğlu, *Tarihi, Mekanları, Kitâbeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun: Topkapı Sarayı*, Denizbank Yayını, İstanbul 2002, s.201-202.

23 Bkz.; Reşat Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1960, s.74; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Mimarisi*, İnkılâp Kitâbevi, İstanbul 1986, s.374.

der. Goodwin, bu kişinin aynı zamanda Damat İbrahim Paşa Darülhadis'i'ni de inşa eden mimar olduğunu vurgular.²⁴ Şükrü Yenal bu ismi "şehremini Bekir Ağa" olarak kaydetmiştir.²⁵ Kütüphaneye ait 1719 tarihli bir kayıt defterinde; III. Ahmet'in kitaplarını kütüphaneye vakfettiği ve hayır duayla anılmak için vakfedilen kitapların kendi mührüyle mühürlenmesini istediği yazılıdır.²⁶

Kütüphanenin, ilk inşasından M.1856 yılındaki Enderûn yangınına kadar önemli bir müdahaleye uğramadığı sanılmaktadır. Bir asrı aşan bu sürede yapının durumuyla ilgili olarak; Levni'nin minyatüründeki tasvir (Res.1) ile Miss Pardoe'nun 1836 yılı İstanbul izlenimlerini tasvir eden W.H. Bartlett'in gravürü (Res.2) ve 1852 yılında kütüphaneyi ziyaret eden Teophile Gautier'nin izlenimlerinden bilgi sahibi olabiliyoruz.

Gautier'ye göre; kütüphaneye ince işlenmiş mermer trabzanlı merdivenden çıkılarak ulaşılmaktadır. Kitaplığın içinde meşe ağacından raflarda yüzleri izleyiciye dönük Arap harfleriyle yazma kitaplar dizili bulunmaktadır.²⁷ Bunlardan Levni minyatürleri ile Bartlett'in gravüründeki tasvirlerinde, kütüphanenin şimdiki görünümüne göre en çarpıcı farklılık revak ile merdivenin konumlarıdır. Levni'nin minyatürlerinde yapının revak ve arkadaki örtü sisteminde gerçekle ilgisi olmayan unsurlar görülmekle birlikte merdivenin revakla ilişkisinin doğru gösterildiği Bartlett'in gravüründen anlaşılabilir. Buna göre, ilk yapıdaki merdivenler şimdiki gibi revakın yan kenarlarına değil; revakın ön cephesine bitişiktir. İki kollu tek sahanlıklı merdivenden revakın orta kemeri açıklığına ulaşıyordu. Merdiven başlarında mermerden kemerli birer tâk bulunuyordu. Merdivenin mermerden korkulukları vardı. Çeşme ise merdivenin kuzeydoğu cephesine bitişikti. Yapının bu hâlini tanımlayan bir başka belge ise S.H. Eldem'in yayınladığı 1840 tarihli suluboya tablodur.²⁸ S. H. Eldem bu verilere göre yapının restitüsyonunu yapmıştır. (Şek.2,3) Gautier'nin tasviri ise, ahşap kitaplığın (hazine-i kütüp) 18. yüzyılın kimi kütüphanelerinde olduğu gibi sofanın ortasında yer aldığı kanaatini uyandırmaktadır. Yapının inşa edildiği 1719 yılına ait masraf defterindeki kayda göre kütüphane kısmının alt pencereleri ahşaptan on bölmeli ve iki kanatlı olmalıdır.

Kütüphanenin tarihi içinde en kayda değer müdahaleler 1856 yılındaki Enderun yangınından sonra yapılmış gibi görünüyor. Yapının cephesine sınırlı ölçüde zararı dokunduğunu sandığımız yangından sonra Enderun'da girişilen onarım faaliyetleri kapsamında giriş cephesine müdahale edilerek merdiven ve çeşmelerin konumlarının değiştirildiği anlaşıyor. Bu husus, özgün devreye ait görsel kaynaklar ile H.1308/M.1890 tarihli Topkapı Sarayı planı ve yangından sonraki yıllara ait en eski fotoğrafların mukayesesinden rahatlıkla anlaşılabilir.²⁹ Bu dönemde geriye çekilerek revakın yan kenarlarına ve bina cephesine bitleştirilen merdivenlerin başındaki taklar kaldırılmış ve özgün merdiven korkulukları değiştirilerek pik korkuluklar konulmuştur. Necdet Sakaoğlu, Pencere aralarındaki gömme dolapların gümüş tel kafesli kapakların 19. yüzyılda yenilendiğini ileri sürer.³⁰ Yazarın bu bilgisinin hangi kaynağa dayandığı belli değildir. Fakat diğer yazarların çalışmalarına ba-

24 Godfrey Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Çev: Müfit Günay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012, s.470.

25 Şükrü Yenal, agm, s.87.

26 İlber Ortaylı, age, s.115.

27 Theophile Gautier, *Constantinople*, Paris 1891, s. 284-285; Gül İrepoğlu, age., s.23.

28 Bkz.; S. H. Eldem – F. Akozan, *Topkapı Sarayı*, Lev.183.

29 Bkz.; Sedat Hakkı Eldem – Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı*, Lev.65-66.

30 Necdet Sakaoğlu, age, s.200.

kılınca, Sakaoğlu'nun önceki yayınlardaki bazı ifadeleri yanlış anlamış olabileceği akla geliyor. Semavi Eyice de şimdiki ahşap dolapların 19.yüzyıl işi olduklarını ve kütüphanenin süsleme zenginliğine ve üslubuna ters düştüklerini vurgulayarak; bunların özgün hâliyle Ayasofya kütüphanesindeki dolaplar gibi, nakışlarla bezenmiş, tel kafesli olabileceklerini dile getirir.³¹ Şayet gömme dolap nişleri Enderun yangınından sonra yapılmış ise, söz konusu kafeslerin yüzyılın sonlarına doğru yenilenmiş olması düşünülebilir. 20 yüzyıl başlarına ait bir fotoğraf revak kemerlerinin arasına câmekân eklendiğini gösteriyor. 1902 yılında basılan Max Fruchtermann'ın bu kartpostalında câmekânın dışında çeşmenin yan nişlerindeki yalakların şimdikinden farklı tipte ve altlarında mermer sütunceler bulunduğu görülmektedir. (Res.3) Enderun yangınından sonraki onarım sırasında yapının süslemelerine müdahale edildiğine dair kayda değer bir kanıt veya kayıt bilinmiyor. Buna karşılık yapının ilk inşa aşamasına ait çini gruplarından farklı üç adet çini levha bu onarım sırasında kullanılmış olabilirler. Bunlardan özellikle ithal gibi görünen iki parçanın 19.yüzyıla uygun üslupları bu hipotezimizi desteklemektedir. İçeride tonoz ve kubbe yüzeylerini kaplayan alçı üzerine kalem işlerine de 1856 sonrası onarımında dokunulmadığını sanıyoruz. Osmanlı döneminin sonlarına doğru Muhafaza-i Âsâr-ı Atfka Encümeni Dâimisi'nin 10 Ekim 1915 tarihli raporunda³² sarayın yanlış müdahalelerle zarar gören veya yanlış onarımlarla asli hâlden uzaklaşan kısımları sayılırken Enderun kütüphanesine değinilmemesi; 1856 yangınından sonra yapılan onarım ve düzenlemenin dışında 20. yüzyıl başlarına kadar yapıda dikkate geçecek bir onarımın yapılmadığı kanaatini uyandırıyor.

Bu evre cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan süreci kapsar. 1939-44 yılları arasındaki onarım, 1970 onarımları ve 1999 konservasyon ve restorasyonu bu aşama içinde yer alırlar. İlban Öz'ün Topkapı Sarayı'nda 1924 – 1980 yılları arasında yapılan onarımları özetleyen makalesinden 1924 yılından 1970 yılına gelinceye değin kütüphanede önemli sayılabilecek onarımların yapılmadığı anlamı çıkmaktadır.³³

Fakat farklı tarihlere ait fotoğraflar özellikle revak camekanlarına bu süreler içerisinde müdahalelerin yapıldığını kanıtlıyor. 1902 tarihli karpotalda büyük kare çerçeveli şeffaf camlara sahip durumdaki revak camekanları Tahsin Öz'ün 1939-1944 yılları onarımlarını anlattığı makalesinde yıkılmış selviye rağmen aynı görünmektedir. Yazarın 1941 yılında yayınladığı fotoğrafta değişikliğe uğramış olduğu tespit edilmektedir.Fotoğrafa göre camekanın pencereleri daha küçük boyutlu demir çerçeveli olarak yenilenirken bunların arkası çapraz çitallı kafesle kaplanmışır.³⁴ Bu fotoğrafta çeşmenin yan nişlerinin önünde şimdiki mukarnaslı yalakların bulunduğu, fakat onları destekleyen sütuncelerin mevcut olmadıkları görülmektedir.³⁵ Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki (TSMA) 1920 yılına tarihlenen fotoğrafta da şimdiki yalakların görülmesi; 1902 – 1920 yılları arasında bu yalakların yerleştirildiğini gösteriyor. (Res.4) Söz konusu yalakların işçilik bakımından çeşmeyle uyumlu görünüşleri bunların özgün olabileceklerini akla getirmektedir. Yine TSMA arşivindeki iç mekan fotoğrafları 1939-1944 yılları arasında yapının içinde tadilat yapıldığını, muhtemelen bazı çini kaplamaların konservasyonlarının gerçekleştirildiğini anlatıyor. Bu

31 Semavi Eyice, agm, s.116.

32 Sedat Hakkı Eldem – FeridunAkozan, *Topkapı Sarayı*, s.100-102.

33 İlban Öz, "Topkapı Sarayı Onarımları", *Sanat*, S:7, 1982, s.65-76.

34 Bkz.; Tahsin Öz, "La BibliothéqueduPalais de Topkapı", *La TurquieKemaliste*, No.45, 1941, p.7-11; Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar*, S:6, 1949, s.6-74, res.132.

35 Tahsin Öz, "La BibliothéqueduPalais de Topkapı", p.7.

süre zarfında bir kar fırtınasıyla yıkılarak revaka çarpan selvi ağacının yapıya çok ciddi bir hasar vermediği, sadece örtü sistemindeki kurşun kaplamaların onarıldığı ifade edilmektedir.³⁶ Tahsin Öz'ün yayınladığı makalelerdeki fotoğrafların kronolojisine bakılırsa; kar fırtınasının sebep olduğu cephe hasarı 1939-1940 yılları arasında vuku' bulmuş ve kubbe kurşunlarının tamiri, revak camakanlarının küçük çerçeve ve çapraz kafeslerle yenilenmesi ile iç tâdilât da bu olayın akabinde, fakat 1941 yılından önce yapılmış olmalıdır. Söz konusu câmekan sonradan kaldırılmıştır.

Yapıya yönelik en son restorasyon ve konservasyon çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2014-2018 yılları arasında yapılmıştır. Bu çalışmalarda özellikle yapının tonoz ve kubbelerinin iç yüzlerini kaplayan alçı bezeme elden geçirilmiştir.

2. KÜTÜPHANENİN MİMARİSİ :

16. yüzyıldan kalma Havuzlu Köşk'ün yerine inşa edilen III. Ahmet Kütüphanesi bir bodrum kat ve bunun üzerine oturan asıl kütüphane bölümünden oluşur. (Res.1) Giriş kanadında üç bölmeli bir revak ve revakın cephesine bitişik bir çeşme ve revakın orta kısmına dönük küçük boyutlu ikinci bir çeşme bulunur. (Şek.4,5) Revak ve merdivenlerle birlikte 15,60 x 18,10 m. lik bir alan üzerine oturan yapı, çok sayıda pencereyle çözülmüş cepheleri, revakı ve kurşun kaplamalı örtü sistemiyle türünün en anıtsal örneklerinden birisidir. Binanın ana kütsesi 9,20x18,10 m.lik enlemesine doğrultuda dikdörtgen prizması biçimindedir. Bu kütleli arka cephede dar bir çıkıntı ile ön tarafta revak kütsesi tamamlar. Bu kısımlarla birlikte üstten (t) biçiminde haçvari bir görünüm ortaya çıkar. Buna karşılık iç mekan düzeni ters (T) biçiminde bir izdüşüm gösterir.

Kütüphanenin bodrum kat duvarlarında taş ve tuğlaların münavebeli dizildiği almaşık teknik uygulanmıştır. Yapının kütüphane katı duvarları kaba yonu taşlar kullanılarak yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Tüm duvarlar dıştan mermerle kaplanmıştır. İçerideki kemerler ve alt pencerelerin söve ve lentoları da mermer kaplamadır. Sütunlar ve başlıklar mermerdendir. Aynı şekilde çeşmelerde de mermer kullanılmıştır. Binanın 1719 tarihli inşa defterindeki kayıtlara göre; kullanılan taşların bir kısmı Boğaziçi'nden getirilmiştir. Bir kısım taşın buradaki eski Havuzlu Köşk'ün yıkılmasıyla elde edildiği tahmin edilebilir. Aynı şekilde, cepheleri kaplayan mermerlerin bir bölümü yıktırılan Havuzlu Köşk'e ait olmalıdır. Fakat bir kısım mermerin Marmara adasından getirildiği kayıtlara geçmiştir. Ahmet Refik'in yayınladığı 1719 yılı Mayıs ayı başlarına (evâsıt- cemâziye'l-âhîr 1131) ait olup Marmara nâibine ve subaşısına gönderilen bir buyrukta: *"Hâlâ mücedden binasına şuru' olunan kitâbhâne-i Hümâyûniçün iktiza iden pencere söğesi ve sair mermerler hâlâ şehir emini ağa tarafından irsal olunan memhûr defter mûcibincetâyin olunan haseki marifetile bir gün ve bir saat evvel irsal olunan sefâyinevaz'u tahmil ve muaccelen irsal ve isal idüb bir vechile müsamaha ve tekâsül olunmayub ziyâdete kayyüd ve ihtimam eylemeleriyçün emr-i şerîf yazılmışdır"* denilmektedir.³⁷ Kütüphanenin zemini altıgen tuğlalarla kaplanmıştır. Bunların benzerleri sarayın başka bölümlerinde de görülebilmektedir. Dolayısıyla tuğla döşemeler özgün olmalıdır. Üst sıradaki pencerelerin sivri kemerlerinin tuğladan örülüp, dıştan mermer, içten sıva ile kaplandıkları sıva raspasının altından görülebilmektedir. İçerde kubbe eteği ile köşeler arasındaki düz tavanın

36 Fotoğraf için bkz.; Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar*, S:6, 1949, s.6-74, res.132.

37 Ahmet Refik, age, s.64.

taşıyıcı unsurlarının demir gergiler olduğu sıva rasпасının altından görülmüştür. İçerdeki kemerlerin arasında da demir gergiler kullanılmıştır. Kubbe ve tonozlar dıştan kurşunla kaplıdır. Bu kurşunların bir kısmının, buradaki Havuzlu köşkten alındığına dair kayıt vardır. Geriye kalan kurşun ihtiyacı ise Karabali Kasrı, Fazlı Paşa Sarayı (eski İbrahim Paşa Sarayı) ve İstavroz kasrından karşılanmıştır.38 Ahşap malzeme sadece bodrum zeminindeki hatıllarda, kapı ve pencere kanatları ile dolaplarda kullanılmıştır.

Plan açısından bodrum kat, güney batı kenardaki eyvan tarzı çıkıntıyla birlikte ters (T) biçimindeki şema içinde masif ayaklarla bölümlenmiştir. Bodrum, arka cephede (güneybatı) altı, kuzeybatıda üç, revakın bulunduğu cephede bir ve güneydoğu cephede iki olmak üzere toplam oniki pencereden ışık alır. Pencere dıştan düşey dikdörtgen çerçeveli olup, içten mazgal tarzında düzenlenmişlerdir. Güneydoğu cephenin doğu köşe yakınındaki küçük kapı ile bodruma girilir. Bodruma çok destekli bir görünüm kazandıran ayaklardan on tanesi mekanın dikdörtgen planlı ana hacminde sıralanır. Güneybatı kanattaki eyvan biçimli çıkıntı içinde ise bir adet ayak bulunur. Ana hacimdeki ayaklardan kuzeybatı kanattaki iki destek, dikdörtgen biçiminde olup diğerlerinden farklı ve daha büyük tutulmuştur. Bu farklılık, muhtemelen burada mevcut olan havuzlu köşke ait duvar ve desteklerden -belli oranda da olsa- yeni inşaat sırasında yararlanma çabasından kaynaklanmış olmalıdır. Bodrumda ayakların arasındaki açıklıklar beşik tonozlarla örtülmüştür. Ayakları birbirlerine bağlayan yuvarlak kemerler tonoz kavislerinin içine gömüldüklerinden, ayaklar arasında haç tonozu benzer bir örtü görüntüsü doğmuştur. İçerde ayak ve duvar yüzeylerinde görülen yazılar farklı dönemlere ait olup özel bir anlam taşımazlar. Birçok araştırmacıya göre bodrum kat, kütüphanenin rutubet almasını önlemek için düşünülmüştür.39 Bodrum katın cepheleri ile kütüphane kısmının cepheleri profilli silmeli bir kornişle birbirinden ayrılırlar.

Sedat Hakkı Eldem'in "üç çıkmalı, tek elemanlı ve haç şeklinde"⁴⁰ bir köşke benzettiği kütüphanenin asıl bölümünün cepheleri iki kat hâlinde dizilen toplam kırk adet büyük pencere ile çözülmüştür. (Res.6,7) Bunlardan onaltı tanesi arka cephe ve buradaki çıkmada yer alırken; yan cephelerde altışar adet ve giriş cephesinde oniki adet pencere bulunur. Alt pencereler düşey dikdörtgen çerçeveli iken üst pencereler sivri kemer biçiminde düzenlenmişlerdir. Ön cephedeki üç bölmeli revakın sivri kemerleri dördü cepheye bitişik dördü müstakil olmak üzere toplam sekiz mermer sütuna biner. (Res.4) Revakın orta bölümü içten nervürlü kubbeye örtülürken yan bölümlerde aynalı tonoz kullanılmıştır. Revakın yan kenarlarındaki merdivenler cepheye bitişik biçimde yükselirler. Bu merdivenlerin aslında revakın önünde iken sonradan buraya alındıkları anlaşılmaktadır. Kuzeydoğuya bakan giriş cephesindeki pencerelerden taçkapının iki yanındakiler revak içinde kalmaktadır. Revakın cephesine bitişik olan çeşmeler yer alır. Binanın cepheleri profilli saçak kornişleriyle tamamlanır. Mekanları örten kubbe ve aynalı tonozlar dıştan kurşunla kaplanarak tıpkı camilerde olduğu gibi birer alemle taçlandırılmışlardır. Yapının sofasını örten kubbe, dıştan sekizgen kasnağa biner.

Revakın orta bölümünün sütunları arasına yerleştirilen yuvarlak kemerli kavsaranın altında, basık kemerli açıklığa sahip taçkapıdan geçilen kütüphane; ortada kare planlı

38 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, s.195.

39 Bkz.; Şükrü Yenal, agm, s.86; Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, s.199; Semavi Eyice, agm, s.115.

40 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, s.198.

– kubbeli sofa ile buna üç yandan bağlanan eyvanlardan oluşur. Böylece aksiyal dört eyvanlı plan tipinin üç eyvanlı versiyonu olarak karşımıza çıkan kütüphanede eyvanların her biri dört mermer sütuna binen üçer kemerle ortadaki sofaya açılırlar. Kemer açıklıklarında üzengi hattının üzerine demir gergiler yerleştirilmiştir. (Res.8,9,10)

Eyvanların zemini sofa zemininden birer basamak yüksek tutulmuşlardır. Bu düzenleme eyvanların okuma mekanları olarak değerlendirildiklerini düşündürüyor. Bunlardan girişin karşısındaki eyvan, planda yapı kütesinden çıkıntı yapan ünite olup; bazı ayrıntılarıyla diğer iki eyvandan daha özenle ele alınmıştır. Diğer eyvanları sınırlayan sütunlara üçer sivri kemer binerken; girişin karşısındaki eyvanın sadece orta açıklığının üzerinde sivri kemer kullanılmış, yanlarda ise dar ve düz atkı biçiminde kemer tercih edilmiştir. Bu kısımda yandaki sütunların arasına şebekeli mermer korkuluklar konulmuştur. Söz konusu eyvanın arka duvarında alt pencerelerin üstündeki kartuşlardaki yazıların III. Ahmet'in kendi hattı olduğu kabul edilir. Bütün bu özellikleriyle söz konusu eyvanın sultana mahsus olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle burayı "hünkâr eyvanı" olarak adlandırmak uygun görünmektedir. Hünkar eyvanı boyutunun küçüklüğüyle de diğer eyvanlardan farklıdır. Sofanın iki yanına karşılıklı olarak yerleştirilen yan eyvanlardan kuzeybatı taraftaki diğerinden daha derin tutulmuştur. Hiçbir topoğrafik zorlama olmamasına rağmen yan eyvanlar arasındaki bu asimetrik durum; –bodrum katındaki kuzeybatı taraftaki ayağın farklılığında olduğu gibi- Havuzlu Köşk'e ait alt yapının yeni bina için kullanılmaya kalkılmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Yapının içi dört cephedeki toplam kırk pencere ile işlevine uygun derecede ışık almaktadır. Pencerelerin iç biçimleri de dıştaki gibidir. Yâni alt pencereler düz lentolu, üst pencereler ise sivri kemer biçimlidir. Alt pencereler içten ikişer ahşap kanatla örtülürken; üst pencereler içlik ve dışlık düzeneğine sahiptirler. Bunların dıştan ahşap çerçevesi düz camlı dışlıkları varken; içte, ahşap kenar çerçevesi içinde alçı revzenli renkli ve şeffaf camlı içlik pencereleri vardır. Alt pencerelerin arasındaki ahşap çerçevesi nişler kitap dolabı işlevi görürler.

Ortadaki sofayı örten kubbeye geçişte tromp, pandantif gibi geleneksel elemanlar kullanılmamıştır. Bunların yerine, kubbe eteği ile köşeler arasına çapraz demirler atılarak düz tavan biçiminde bir çözüm sağlanmıştır. Eyvanlar aynalı tonozla örtülmüştür.

Yapıyla beraber tasarlandıkları anlaşılın iki çeşmeden meydana bakını diğerinden daha büyüktür. İlk inşa edildiği dönemde, revakin önünde duran iki kollu – tek sahanlıklı merdivenin cephesine bitişik konumdaki bu çeşme; 19.yüzyıl ortalarındaki tamir sırasında yapılan değişiklikle revağa bitişik duruma getirilmiştir. Zarif bir mimariye sahip olan mermer çeşme tek cepheli olup; ortada mukarnas kavsaralı ana niş ile iki yanındaki, küçük sivri kemerli birer nişten oluşur. Ortadaki nişin önünde dilimli yarım daire biçiminde çeşme yalağı yer alır. Yan nişlerin yalıkları ise çok zarif sütun başlıklarına benzerler. Bunları alttan destekleyen sütunceler yok olmuştur. Çeşme, anıtsal bir alınlık ile tamamlanır. Şimdiki haliyle revakin orta kısmına dönük duran küçük çeşme; yekpare mermerden yuvarlak kemerli niş, bunun önünde yarım daire plan üzerine çok dilimli kenara sahip bir yalaktan meydana gelir. Nişteki üç musluktan ikisinin gözleri kapatılmıştır. Bu çeşmenin cephesi mukarnaslı bir frizden sonra nervürlü kubbeyi andıran bir alınlıkla sona erer.

3. YAPIDAKİ BEZEMELERİN GENEL NİTELİĞİ:

Yapıya mimari süsleme açısından bakıldığında dış cephelerdeki mermer işçiliği ile içerde mermer, çini, alçı ve alçıları kaplayan kalem işleri hemen göze çarpar. Bunların dışında ahşap giriş kapısı ile alt pencerelerin ahşap kanatlarındaki fildişi, bağa ve sedef kakmalı bezemeleri, üst sıra pencerelerinin içlik kısımlarındaki renkli camlar ve kubbeden sarkan kandil zarfı (fanus) da iç mekanın zengin görünümünü pekiştirirler. Fakat bu yazımızda sadece çini bezemeler ele alındığından diğerlerine değinilmeyecektir

4. ÇİNİ BEZEME :

Çini bezeme, içerdeki mermer yüzeyler ile pencere ve dolap nişlerinin dışında kalan tüm duvar yüzeylerini tavan eteğine kadar kaplamaktadır.

Bu dönemde Osmanlı çiniciliğinin gözde merkezi İznik eski ihtişamını yitirmiş durumdadır. İznik çiniciliğini eski güzel günlerine döndürmek için sarayın ve Damat İbrahim Paşa'nın çabaları yetersiz kalmıştır.⁴¹ Öyle ki; Kütüphanenin duvarlarında kullanılacak İznik çinisi imal ettirilemediği için İstanbul'daki muhtelif yapılardan sökülüp getirilen çiniler kullanılmak zorunda kalmıştır. Buna dair arşiv belgelerinde bilgiler bulunmaktadır. Sedat Hakkı Eldem'in yapıya ait M.1719 tarihli inşa defterlerinden naklettiği bilgilere göre; İstavroz bahçesinden, Boğaziçinden, Kara Mustafa Paşa yalisından ve Kandilli bahçesinden çiniler getirilmiştir.⁴² Oktay Aslanapa, Ara Altun ve B. Demirsar Arlı'ya göre yapının iç duvarlarında Kara Mustafa Paşa Yalısı'ndan getirildiği bilinen 17. yüzyıl çinileri kullanılmıştır.⁴³ İnşa defterinde kaydedilen İstavroz Bahçesi'nin, Boğaziçinin Anadolu yakasında Beylerbeyi Sarayı'nın yayıldığı alanı kapsadığı ve daha önceden burada İstavroz kasrı (16.yy.ın ikinci yarısı) ve I. Ahmet'in Şevket-âbâd sarayının (17.yy. ilk çeyreği) bulunduğu biliniyor. Kandilli Bahçe denilen yerde ise IV. Murad'ın yaptırdığı Nev-âbâd Sarayı (17.yy. ikinci çeyreği) bulunuyordu. Bu saray 1718'de Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından tamir ettirildiğine göre; buradaki çinilerin bir kısmı söz konusu tamir sırasında alınmış olabilir. 17. yüzyıl devlet adamlarından olan Kara Mustafa Paşa'nın iki tane yalısı biliniyor. Bunlardan birisi Eyüp-Kâğıthâne'deydi. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 11 Nisan 1720 tarihinde bu yalıda Avusturya elçisine ziyafet vermiştir.⁴⁴ Bu bilgi, Kâğıthâne'deki yalının 1720 yılında, yani kütüphane yapıldıktan sonra da ayakta olduğunu gösteriyor ve çinilerin bu yalıdan alınmadığını da ortaya koyuyor. Diğeri ise Emirgan'da olup; aslında buraya adını veren Emirgüne Yusuf Paşa'ya ait olan yapıdır. Yapı Yusuf Paşa'nın idamından sonra Kara Mustafa Paşa'ya geçmiştir. Sedat Hakkı Eldem de, kitabında bu noktayı vurgulamak için parantez içinde "aslında Emirgan Yusuf Paşa Yalısı" kaydını düşmüştür.⁴⁵ Bize göre de kayıta çini alındığı kaydedilen Kara Mustafa Paşa Yalısı Emirgan'daki yapı olmalıdır. Defterdeki Boğaziçi kaydı çok genel bir ifadedir. Çünkü boğa-

41 Bkz.; Önder Küçükerman, *Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.171-172.

42 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar II*, s.195. Eldem, söz konusu defteri 1718 tarihli olarak göstermiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi bu farklılık hicri tarihin miladiye çevrilmesi sırasındaki bir hatadan kaynaklıdır.

43 Oktay Aslanapa, *Osmanlı Mimarisi*, s.374; Belgin Demirsar Arlı- Ara Altun, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Osmanlı Dönemi*, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.135.

44 Bkz.; Murat Yıldız, "Türk Sivil Mimarisinin en Eski Yapılarından Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısının Tarihi Serüveni", *Türkiyat Mecmuası*, C.21, İstanbul 2011, s.399, 412.

45 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar,II*, s.195.

zın hem Anadolu hem de Rumeli tarafında 16. ve 17. yüzyıldan birçok saray, köşk ve yalı vardır. Yukarıda sayılan bazı köşklere ek olarak Rumeli yakasında, şimdiki Dolmabahçe sarayının yerinde bulunan Beşiktaş Sarayı'ndaki Çinili Köşk de (M.1679-80) hatırlanabilir. Bu köşk 19. yüzyılın ortalarında Dolmabahçe sarayı inşası sırasında yıkılmıştır.⁴⁶

Yapıdaki çiniler kompozisyon bakımından altı gruba ayrılırlar. Ayrıca tarihini bilmediğimiz onarımlar sırasında yapının içine konmuş bir kaç parça, ayrı bir grup oluştururlar. Söz konusu gruplar ve özellikleri aşağıda ifade edilmişlerdir:

4.1. Girişin İç Cephesi ve Hünkar Eyvanındaki Çiniler:

Bu kısımlardaki çinilerde beyaz zemin üzerine koyu mavi, türkuaz ve kırmızı renklerin kullanıldığı, sekiz ve dört kollu yıldızlarla birbirine bağlanmış hatayî ve rûmîlerden oluşan kompozisyon ulama teşkil edecek düzende tekrarlanmaktadır. (Res.11) Bu çiniler dört taraftan koyu mavi zemin üzerine beyaz, türkuaz ve kırmızı renklerin kullanıldığı çintemanili bir bordürle kuşatılmışlardır. Hünkar eyvanının yan cephelerinde kaplamaların üst kenarı boyunca çintemanili bordürden sonra beyaz zemin üzerine yeşil renkte rûmî motiflerinin tekrarlandığı ikinci bir bordür görülmektedir. (Res.12) Burada karşılaşılan çintemanili bordürün neredeyse aynısı sayılabilecek parçalara, İznik Eşrefi Rûmî minaresine 1619 – 1629 yılları arasındaki tamir sırasında eklenmiş çiniler arasında rastlanmaktadır.⁴⁷ Girişte kapı açıklığının iç duvar yüzeylerini kaplayan büyük çini panolar açıklığın iki yanına simetrik yerleştirilmişlerdir. Kapı kanatları açıldığında onların arkasında kalan bu panolar dört taraftan bordürle kuşatılmış, dilimli ikiz kemerle sona ererler. Panoları teşkil eden kare çini levhalara beyaz zemin üzerine mavi ve türkuaz ile hatayî ve peñç motifli kıvrık dallar işlenmiştir. Hatayî ve peñçlerden çıkan yapraklar artık dişli hançer yaprağı biçiminde düzenlenmemişlerdir. Bordürde (C) biçiminde iç bükey hatla birbirlerine bağlanan tırtıllı palmetler tekrarlanmaktadır. (Res.13) Dilimli kemerlerin köşeliklerinde kanatlı rûmî ve palmetlerden oluşan girift kompozisyon yer alır. Buradaki çiniler kompozisyonlarıyla Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin (M.1663) hünkâr mahfilindeki çinilerle benzerlik gösterirler.

4.2. Kuzeybatı Eyvanındaki Çiniler:

Buradaki çinilerde; merkezdeki rozetin çevresini dört yönden kuşatan helezonik dalların ucundaki dişli yapraklar, ulama kompozisyonunun ana şemasını teşkil eder. (Res.14) Dişli yaprakların içinde bahar çiçekleri yer alır. Kompozisyon şeffaf sıraltında beyaz zemin üzerine koyu mavi, yeşil ve kırmızı renklerle işlenmiştir. Bu çinilerin neredeyse aynısı sayılabilecek örnekler İstanbul Ayasofya Camii'nde apsis duvarının güneyindeki 1643 tarihli çini panoda dikkati çekmektedir.⁴⁸ Kuzeybatı eyvanındaki bordürlerde Hünkar eyvanındaki çintemanili çinilerin yanı sıra; ortadaki hatayînin iki tarafına işlenmiş ikişer dişli yaprak ve iki uca yerleşen şemse motifinin tekrarlandığı bordür çinileri de kullanılmıştır. Bu tarz bordür çinilerinin benzerlerine Antalya Murat Paşa Camii (1570) pencere alınıklarında da rastlıyoruz. Fakat asıl benzer bordür çinisi İznik Eşrefi Rumî minaresinde (1619-1629 onarımı) göze çarpar. Bu eyvandaki çini kaplamalar tavan eteği boyunca uzanan dişli yapraklı palmet motiflerinin tekrarlandığı bir bordürle sona erer. Ayasofya

46 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, s.125.

47 Bkz.; Belgin Demirsar Arlı – Ara Altun, age, s.293.

48 Bkz.; Belgin Demirsar Arlı – Ara Altun, age, s.271.

Camii'nde yukarıda söz ettiğimiz çini panonun üst kenarında da benzer motifli bir bordür çinisi yer alır.

4.3. Güneydoğu Eyvanındaki Çiniler:

Bu mekandaki çini kaplamalarda ana kompozisyon; merkezde ters palmeti andıracak şekle düzenlenmiş simetrik iki kanatlı rûmînin kuşattığı bahar dalı motifi ve bunları çevreleyen sekiz adet hatayî motifinden oluşmaktadır. (Res.15) Beyaz zemin üzerine işlenen motiflerden kanatlı rûmîler kırmızı renktedir. Diğerlerinde mavi ağırlıklı tonlar kullanılmıştır. Bu ulama kompozisyonların kuşatan bordürlerde iki farklı çini grubu kullanılmıştır. Bordür çinilerinden birisinde mavi zemin üzerine çin bulutu ve hatayî motifleri tekrarlanmaktadır. Diğerinde ise ortadaki büyük hatayînin iki yanında simetrik küçük hatayî motifleri bulunmaktadır. Bu eyvandaki çini kaplamaları en üstten sınırlayan bordürde beyaz zemin üzerine büyük ve küçük boyutlu dişli palmetler münavebeli olarak sıralanmışlardır.

4.4. Güneydoğu Eyvanının Güney Köşesindeki Çiniler:

Güneydoğu eyvanının güney köşesini düşey konumda kaplayan çiniler sayıca az olmakla birlikte diğerlerinden farklılık gösterirler. (Res.16) Bu çini levhalarda; içinde bahar dalı olan dişli yapraklarla kuşatılmış şemseli kompozisyon görülmektedir. Yeşil, kırmızı ve beyaz renkler hakimdir. 17 yüzyıl ilk yarısından Sultan Ahmet Camii'nin mahfilinde bu çinilere yakın kompozisyonlar görülmektedir.

4.5. Eyvanların Süpürgelik Seviyesindeki Çiniler:

Güneydoğu eyvanının ve kuzeybatı eyvanının süpürgelik seviyesinde, mekanların üç kenarını dolaşan çiniler diğerlerinden değişik kompozisyonlarıyla ayrı bir grup oluştururlar. Bu grup çini levhalarda, beyaz zemin üzerine sekiz kollu yıldız çevresinde münavebeli biçimde sıralanmış dört şemse ve dört hatayî motifi görülmektedir. Hatayîler, levhanın merkezindeki yıldız çapraz konumda yerleşen şemselerin arasına işlenmiştir. Motifler ince kıvrık dallarla birbirlerine bağlanmıştır. Yıldızda ve şemselerde yeşil renk hakimken hatayîlerde kırmızı ve mavi renk kullanılmıştır. (Res.17)

4.6. Pencere İç Duvarlarındaki Çiniler:

Pencerelerin iç yan duvarlarını kaplayan çinilerde beyaz zemin üzerine mavi tonlarının hakim olduğu, türkuaz ve yeşilin de belli oranda kullanıldığı görülmektedir. (Res.18) Kare levhaların merkezindeki iri hatayînin iki yanına simetrik düzende kıvrık dallı, büyük ve küçük dişli yapraklar, üst tarafta simetrik stilize lale motifleri yerleştirilmiştir. Bunları kuşatan bordürlerde ise (S) biçiminde zencirek oluşturan kıvrık dala bağlı hatayî, rozet ve penç motifleri tekrarlanmaktadır. Pencere içlerindeki çiniler kalite bakımından diğerleri kadar başarılı sayılmazlar. Bu gruptaki çinilerde zemin diğerleri gibi berrak beyazlıkta değildir. Sırın altında boyalar yer yer dağılmıştır. Bu da işçilikte bir bozulmaya işaret eder. Yıldız Demiriz, 17. yüzyıl çinilerinin teknik ve renk kalitelerindeki gerilemeye dikkat çekmiştir.⁴⁹ Fakat bu gerilemeyi 17. yüzyılın tümü için ileri sürmek yanıltıcı olabilir. Çünkü 17. yüzyılın yaklaşık olarak ilk otuz yılı boyunca İznik çinilerinin klasik kalitesi korunmuş gö-

49 Yıldız Demiriz, "17. Yüzyıl Çinilerinde Değişen Desen Anlayışı", 17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı, Sempozyum Bildirileri (19-20 Mart 1998), İstanbul 1998, s.77.

rünüyor. Yukarıda vurgulanan gerileme ise özellikle 17. yüzyılın ortalarından itibaren söz konusu olabilir. Bu açıdan, kütüphanenin pencere içlerindeki çinilerin 17.yüzyılın ikinci yarısına ait bir yapıdan getirilmiş olabilecekleri ileri sürülebilir. Buradaki renk skalası ve kompozisyonların, 1663 yılında tamamlanan İstanbul Yeni Cami çinilerini çağrıştırdıklarını söyleyebiliriz.

4.7. Onarımlar Sırasında Konulmuş Olabilecek Çiniler:

Kütüphanenin çinileri arasındaki üç adet levha; teknik ve üslûp açısından farklılıklarından ziyade, sayıca azlıkları nedeniyle ilk inşaa aşamasına ait olamazlar. Bunlar güneydoğu eyvanının kuzeydoğu duvarındaki pencere içine, yukarıda bahsettiğimiz çinilerin arasına yerleştirilmişlerdir. Bu çinilerin yapıya niçin ve ne zaman getirildikleri bilinmese de; bunların bir onarım sırasında eksik parçaların yerine konuldukları söylenebilir. Söz konusu üç örnekten birisi renkli sır tekniğinde bordür çinisi olup, kronolojik bakımdan 15. yüzyılın ikinci yarısı veya 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilir. (Res.19) Sarı, mavi, türkuaz, yeşil ve beyaz rengin kullanıldığı çinide rûmî ve palmet motifli kompozisyon egemendir. Bu parçanın Topkapı Sarayının zamanla yıkılıp ortadan kaldırılmış bir biriminden arta kalan parça olması muhtemeldir. Diğer iki çini, üslûp açısından ithal çinileri akla getiriyorlar. Bunlardan birisinde beyaz zemin üzerine mavi ve sarı tonlarında çiçekler, kırık hatlı çerçevelerin içine yerleştirilmiştir. (Res.20) Diğer parçada ise beyaz zemin üzerine sarı, yeşil, mavi renklerle dilimli şerit ve Barok tarzda bitkisel kompozisyon işlenmiştir. (Res.21) Topkapı sarayında Barok desenli bu çininin aynısı olan iki levha daha bulunmaktadır. Bunlar haremde III. Murad dairesinin (Has Oda) ocağının iki yanındaki dar nişlerin zeminlerine konulmuşlardır. Bu ithal işi gibi görünen çinilerin aynıları sarayın Ak Ağalar koğuşundaki Kapı Ağası Hamamı duvarlarında da görülmektedir. Kütüphanedeki bu iki parça ithal olabilecekleri gibi, onlara öykünen Kütahya işleri de olabilirler.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ:

Türk kültür tarihinde kitap yazarlığı, kitap koleksiyonu ve kütüphanecilik geleneğinin Selçuklu çağından itibaren oluşmaya başladığı söylenebilir. Selçuklu ve onu izleyen beylikler devirlerinde kitapların muhafaza edildiği yerlerin daha çok medrese türü yapılar içinde bir mekan ya da hücreden ibaret olduğu anlaşılıyor. Zaman zaman vakıf kayıtlarında göze çarpan kitaplar ve kitaplık bilgileri bu sınırlı durumu gösterir. Osmanlıların erken dönemlerinde de benzer bir durumdan söz edilebilir. Klasik Osmanlı döneminde külliyelerin içindeki ve saray içindeki kitaplıkların müstakil binalar olmadıkları tespit edilebiliyor. Osmanlı devrinde ilk bağımsız kütüphane binaları 17. yüzyılda ortaya çıkmış olup; bu dönemde en dikkat çeken örnek Köprülü kütüphanesidir. Fakat kütüphanecilik ve kütüphane mimarisi konusundaki asıl gelişmeler III. Ahmet devriyle başlar ve onu izleyen 18. yüzyılın üçüncü çeyreği ve sonrasında müstakil kütüphane yapıları yaygınlaşır ve kütüphanecilik anlam kazanır.

III. Ahmet Kütüphanesi'nin (M.1719) burada mevcut Havuzlu Köşk'ün yerine inşa edildiği dönemin kaynaklarında anlatılmaktadır. Kütüphanenin bodrum kat planı, kütüphane katında yan eyvanların derinlik bakımından asimetrik ölçüleri ve bodrum katın malzeme ve duvar tekniği ile üst kat arasındaki farklılık; yeni binanın inşası sırasında belli bir oranda Havuzlu köşkün duvarlarından yararlanıldığını düşündürmektedir. Goodwin de, özellikle eyvanların boyutları ve revak ile pencere ilişkilerindeki asimetrik durumu Havuzlu

Köşk'ün temellerinin yeniden kullanılmasına ve Beşir Ağa'nın uygun plan yapamamasına bağlamaktadır.⁵⁰

Bazı araştırmalarda III. Ahmet Kütüphanesi'nin, mimari bakımdan 17. yüzyıldan Köprülü Kütüphanesi'ne benzediği ileri sürülmüştür. Oysa bu iki yapı arasında önlerindeki revak elemanı ve işlevlerinin dışında bir ortaklıktan söz etmek imkansızdır. Köprülü Kütüphanesi, kare plan üzerine tek kubbeli yapısı ve önündeki revakıyla Erken Osmanlı devrinde beri bildiğimiz tek kubbeli –revaklı cami ve mescitlerin plan tipine dayanır.

Buna karşılık III. Ahmet Kütüphanesi; kubbeyle örtülü orta mekana açılan üç eyvanlı şemasıyla Klasik Osmanlı dönemi köşk planlarından ilham almıştır. Bu ilişkiyi görmek için pek de uzağa gitmeden Topkapı Sarayı bünyesindeki köşklere bakmak yeterli olacaktır. Bu açıdan Topkapı Sarayı'ndaki Yalı Köşkü (M.1592) sofası, Revan Köşkü (1635), Bağdat Köşkü (1638) ve Sepetçiler Köşkü (M.1643) divanhanesi ile bugün mevcut olmayan Beşiktaş sarayında Çinili Köşk'ün (1679) divanhanesi, yeterli fikir vermektedir.⁵¹

Ayşe Yetişkin Kubilay, 18. ve 19. yüzyıl İstanbul vakıf kütüphanelerini tipolojik bakımdan dört gruba ayırır ve III. Ahmet Kütüphanesi'ni, merkezi kubbeli tasarımıyla üçüncü grup içinde değerlendirerek bunun yeni bir tip olduğunu ve kendinden sonraki bazı kütüphanelere örnek olduğunu belirtir.⁵² III. Ahmet Kütüphanesi bize göre, Osmanlı köşk mimarisine ve geleneksel orta sofalı-aksiyal dört eyvanlı geleneğe dayanan üç eyvanlı tasarımıyla; Kubilay'ın vurguladığı biçimde kendinden sonra inşa edilecek olan Fatih'teki I. Mahmut Kütüphanesi (1742), Ragıp Paşa (1763), Murad Molla (1775) ve Esad Efendi (1848) kütüphanelerine esin kaynağı olmuştur.⁵³ Bununla birlikte III. Ahmet'in yapısı; Topkapı Sarayı içinde yer alması, sadece saray mensuplarına açık olması ve personelle ilgili şartların saray teşkilâtının işleyişine uygun düzenlenmesi bakımlarından diğer vakıf kütüphanelerden ayrılmaktadır.⁵⁴

Yukarıda çini süsleme bahsinde anlatıldığı biçimde, kütüphaneye ait M.1719 tarihli inşaat defterine göre; yapının iç dekorasyonu için İstavroz bahçesinden, Boğaziçinden, Kara Mustafa Paşa Yalısı'ndan ve Kandilli bahçesinden çiniler getirilmmişti.⁵⁵ Defterde işaret edilen Boğaziçindeki yapıların, İstavroz Kasrı (16.yy. ikinci yarısı), Şevket-âbâd Sarayı (17.yy. ilk çeyreği) ve Kandilli bahçedeki Nev-âbâd Sarayı (17.yy. ikinci çeyreği) olmaları mümkündür. Kara Mustafa Paşa Yalısı olarak zikredilen bina ise; paşanın Emirgan'daki yalısı (17.yy.) olmalıdır.

Bu arşiv belgesindeki kayıttan hareketle en az dört ayrı yapıdan alınmış çinilerin kullanıldığı kütüphanedeki çini kaplamalar kompozisyon özellikleriyle altı farklı gruba ayrılmaktadırlar. Bunların tümü sıraltı tekniğinde imâl edilmiş Klâsik üslûpta 17.yy. çinileridir. Bu çinilerin 17. Yüzyıldan kaldıkları konusunda sanat tarihçiler arasında görüş birliği bulunduğu söylenebilir.

50 G. Goodwin, a.g.e., s.470.

51 Bkz.;S. H. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar I*, s.173-357.

52 Ayşe Yetişkin Kubilay, "18. ve 19. Yüzyıl İstanbul Vakıf Kütüphaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras"*, Yapı Endüstrisi Merkezî Yayınları, İstanbul.1999, s.153.

53 Ayşe Yetişkin Kubilay, a.g.m.,s.153.

54 İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği", *Osmanlı*, C.11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara1999, s.707.

55 S.H. Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, II, s.195.

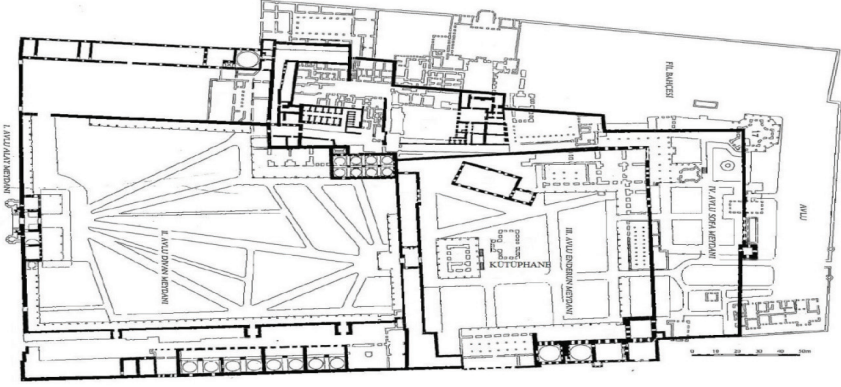
Yapıda güneydoğu eyvanın güney köşesindeki çiniler, İstanbul Sultan Ahmet Camii'nin mahfilindeki örneklerle yaklaşırlar. Giriş cephesi ve hünkâr eyvanındaki çintemanili bordürün neredeyse aynaları İznik Eşrefî Rûmî minaresindeki onarım işi çinilerde (M.1619-1629) karşımıza çıkmaktadır. Kuzybatı eyvanındaki bordür çinileri de Eşrefî Rûmî minaresindeki söz konusu onarım çinilerini hatırlatırlar. Bu eyvanda bordür çinilerinin kuşattığı yüzeyleri kaplayan çinilerin neredeyse aynaları, İstanbul Ayasoyfa Camii'ndeki M.1643 tarihli panoda da göze çarpmaktadır.Yapıyı kaplayan çinilerin motif, renk ve kompozisyon özellikleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde; bunların esas olarak 17. Yüzyıl ilk yarısına uygun düşen bir üslûp sergiledikleri ileri sürülebilir. Bunların henüz klâsik kalitenin bozulmadığı bir evrede yapılmış çiniler oldukları bellidir. Sadece pencere iç duvarlarını kaplayan çiniler 17. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir yapıdan getirilmiş olabilirler. Çünkü bunlar kompozisyon ve kalite bakımlarından daha çok İstanbul Yeni Cami (M.1663) çinileriyle benzeşmektedirler.

İstisnai olarak bir kaç parça çini, hem sayıca azlıkları hem de üslûp özellikleriyle ilk altı gruptakilerden tamamen farklıdır. Bunlar yapının ilk inşa aşamasında kullanılmış çiniler olmayıp; muhtemelen onarımlardan birisi sırasında pencere içlerine konulmuşlardır. Bunlardan renkli sır tekniğinde olan 15-16. Yüzyıldan kalmadır. Diğer ikisi ise Avrupa'dan ithal çinilere benzemekle birlikte Avrupa işlerine öykünen Kütahya üretimi de olabilirler. Bu çinilerin en son yapılan restorasyon sırasında kaldırılmış olduklarını düşünüyoruz.

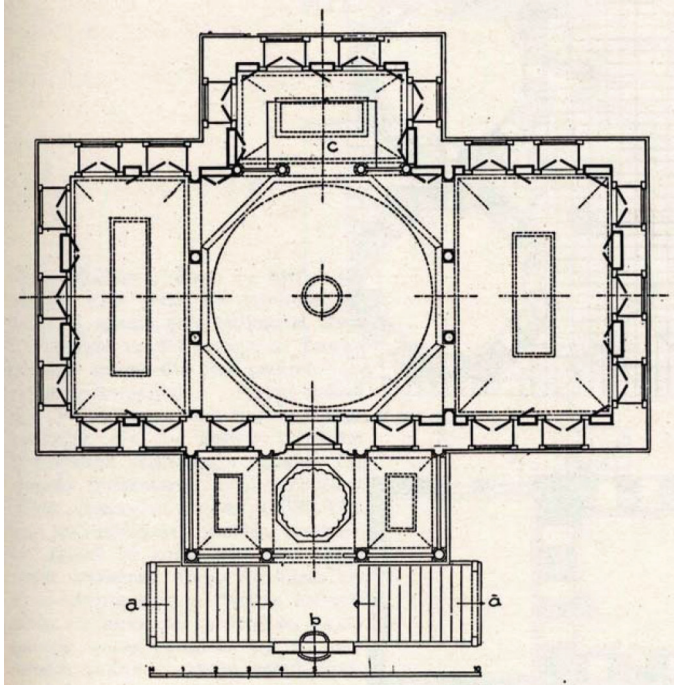
Sonuç olarak; III. Ahmet'in Topkapı Sarayındaki kütüphanesi; Osmanlı köşk tiplerinden ilham alan bodrum katlı planı, mermer malzemeyle kaplı anıtsal cepheleri, ilginç çeşme yapılarıyla ilişkilendirilmiş revakı; zengin alçı (ştuko) ve çinilerle bezeli iç mekanları, sedef kakmalı pencere kepenkleri, üst sıra pencerelerinin revzenleri ve içeride mermer sütunlar, başlıklar ve bunların üst kısımlarındaki plastik öğeleriyle Lâle devrini en gösterişli biçimde yansıtan yapılardan birisidir. Fakat iç cepheleri örtü sistemine kadar kaplayan çinilerin Lâle devrinden önceye ait yapılardan alınmış klâsik üslupta çiniler oluşu ilginç bir tezat oluşturmaktadır. Bu çinilerin büyük çoğunluğu 17. Yüzyıl ilk yarısına ait görünürken, bir grup çini 17. Yüzyılın ikinci yarısına verilebilirler. İstisnai nitelikteki üç parça çininin ise onarımlar sırasında yapıya iliştiltiklerini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- ARLI, Belgin Demirsar – ALTUN, Ara, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Osmanlı Dönemi*, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Mimarisi*, İnkılâp Kitâbevi, İstanbul 1986.
- ATIL, Esin, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Çev: Zeynep Rona Koçbank Yayınları, İstanbul 1999.
- CANCA, Gülçin, *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da 3. Ahmet Devri*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.
- DEMİRİZ, Yıldız, "17. Yüzyıl Çinilerinde Değişen Desen Anlayışı", *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı, Sempozyum Bildirileri (19-20 Mart 1998)*, İstanbul 1998, s.77-84.
- ELDEM, Sedat Hakkı – AKOZAN, Feridun, *Köşkler ve Kasırlar*, I, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1969.
- ELDEM, Sedat Hakkı – AKOZAN, Feridun, *Topkapı Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul 1982.
- ELDEM, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, II, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1974.
- ERÜNSAL, İsmail E. *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2. Baskı, Ankara 1991.
- ERÜNSAL, İsmail E., "Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği", *Osmanlı*, C.11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.699-719.
- EYİCE, Semavi "Ahmet III Kütüphanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1993, s.115-116.
- GAUTIER, Theophile, *Constantinople*, Paris 1891.
- GOODWIN, Godfrey, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, Çev: Müfit Günay, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2012.
- İREPOĞLU, Gül, *Levni: Nakış, Siir, Renk*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1999.
- KARABUDAK, Asuman, *18. yüzyıl Tarihi Yarımada Kütüphane Yapıları Koruma Sorunları ve Öneriler*, (Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.
- KARAHASAN, Ümran, *Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları*, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.
- KARAL, Enver Ziya, "Ahmet III", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, 2. Baskı, Eskişehir 1997, s.165-168.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 1960.
- KUBAN, Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, YEM yayınları, İstanbul 2007.
- KUBILAY, Ayşe Yetişkin, "18. ve 19. Yüzyıl İstanbul Vakıf Kütüphaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras"*, Yapı Endüstrisi Merkezi Yayınları, İstanbul 1999, s.149-153.
- KÜÇÜKERMEN, Önder, *Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- NECİPOĞLU, Gülrü, *16. yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari Tören ve İktidar*, Çev.: R. Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- ORTAYLI, İlber, *Mekanlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, Bank Asya Kültür Hizmetleri, İstanbul 2009.
- ÖZ, Tahsin, "La Bibliothéque du Palais de Topkapı", *La Turquie Kemaliste*, No.45, 1941, p.7-11.
- ÖZ, Tahsin, "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar*, S:6, 1949, s.6-74.
- ÖZ, İlban, "Topkapı Sarayı Onarımları", *Sanat*, S:7, 1982, s.65-76.
- PARDOE, Julia, *Sultanlar Şehri İstanbul*, Çev: M. Banu Büyükkal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Raşid Mehmed Efendi, *Târîhi Râşid ve Zeyli*, C.II, Haz: Abdülkadir Özcan v.d., İstanbul 2013.
- Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, (1689-1785)*, Enderun Kitâbevi, 2. Baskı, İstanbul 1988.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Tarihi, Mekanları, Kitâbeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun, Topkapı Sarayı*, Denizbank Yayını, İstanbul 2002.
- Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, C.II., Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.
- SÖZEN, Metin, *Topkapı*, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1998.
- ŞAHİN, Alime, İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphaneleri Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997.
- ŞAHİN, Soner, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı, III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754)*, (İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009.
- YENAL, Şükrü, "Topkapı Sarayı Müzesi Enderun Kitaplığı (Ahmet III. Kitaplığı)", *Güzel Sanatlar*, S.6, 1949, s.85-90.
- YILDIZ, Murat, "Türk Sivil Mimarisinin en Eski Yapılarından Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısınin Tarihî Serüveni", *Türkiyat Mecmuası*, C.21, İstanbul 2011, s.395-433.

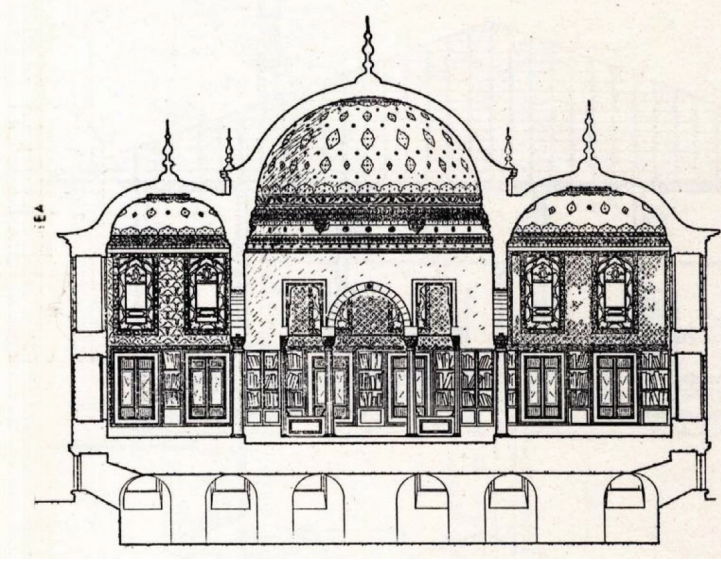

Şekil 1. Topkapı Sarayı Vaziyet Planı (D.Kuban'dan)

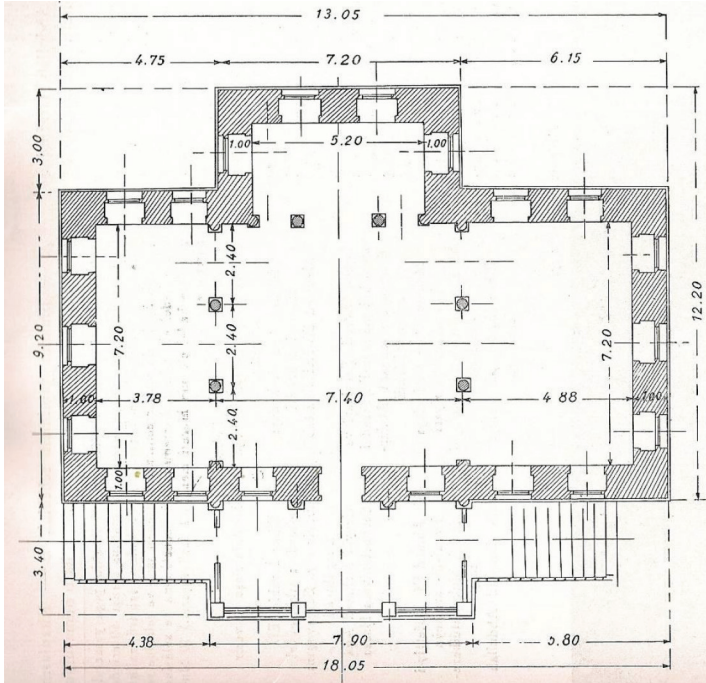

Şekil 2. Kütüphanenin restitüsyon planı (S.H. Eldem'den)

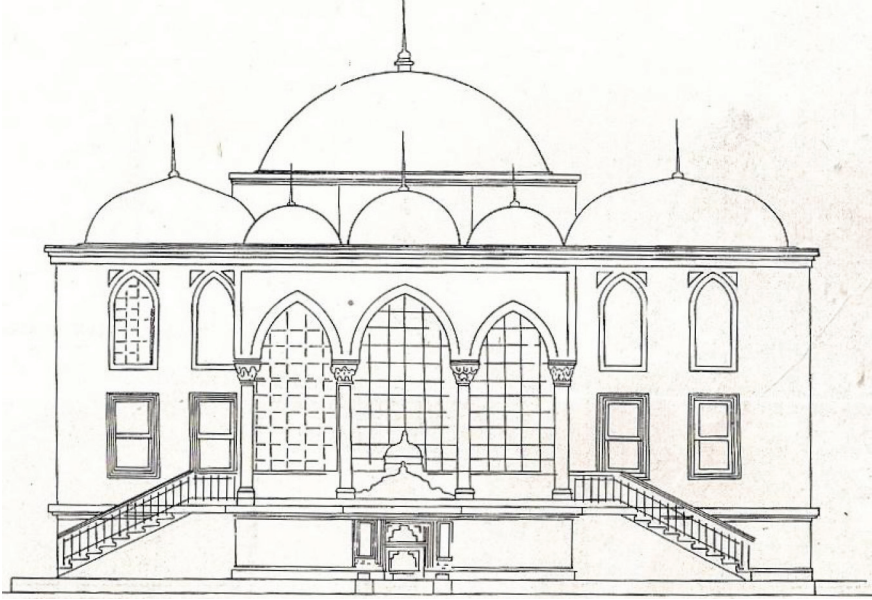

Şekil 3. Kütüphanenin restitüsyon kesiti (S.H. Eldem'den)

Şekil 4. Kütüphanenin rölöve planı (Ş.Yenal'dan)

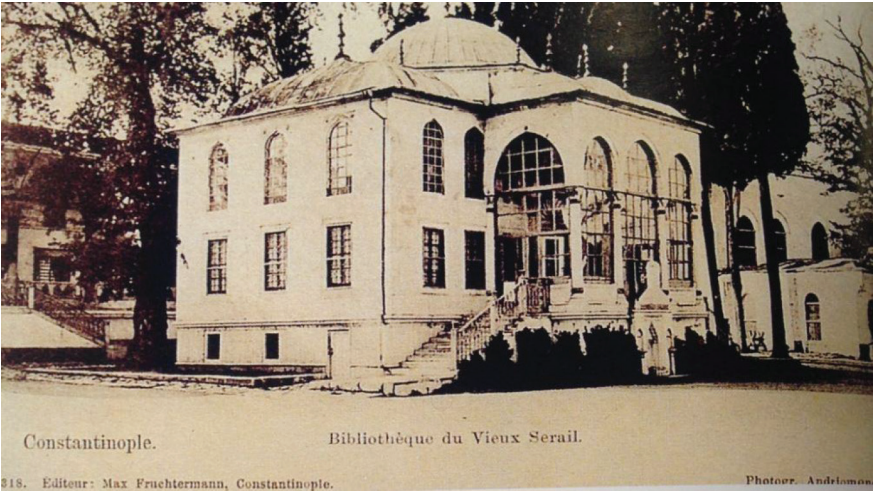
Şekil 5. Kütüphanenin cephe rölövesi (Ş.Yenal'dan)

Resim 1. Levnî'nin minyatüründe kütüphane (G.İrepoğlu'dan)

Resim 2. W.H. Bartlett'in gravüründe kütüphane

Resim 3. 1902 tarihli bir karpostalda kütüphanenin görünüşü (TSMA)

Resim 4. Eski bir fotoğrafta kütüphane (1920 tarihli) (TSMA)

Resim 5. Kütüphanenin genel görünüşü (2018)

Resim 6. Kütüphanenin kuzeydoğu ve kuzeybatı cepheleri

Resim 7. Kütüphanenin arka cephesi

Resim 8. Güneydoğu eyvanı

Resim 9. Güneybatı eyvanı (Hünkâr eyvanı)

Resim 10. Kuzeybatı eyvanı

Resim 11. Giriş iç cepheden çini bezeme

Resim 12. Hünkâr eyvanında çini kompozisyonu

Resim 13. Giriş açıklığı duvar kalınlığını kaplayan çiniler

Resim 14. Kuzeybatı eyvanında çini düzeni

Resim 15. Güneydoğu eyvanında çiniler

Resim 16. Güneydoğu eyvanı güney köşede çini bordür

Resim 17. Yan eyvanların süpürgelik seviyesindeki çiniler

Resim 18. Pencere iç duvarlarındaki çiniler

Resim 19. Renkli sır tekniğinde bordür çinisi

Resim 20. İthal olması muhtemel çini levha

Resim 21. İthal olması muhtemel çini levha

Ceramic Braziers From Çanakkale

Ayşe Ç. TÜRKER*

Abstract

The vessels likely to be identified as braziers or portable hearths are instruments which were shaped in agreement with the controlled use of fire. Thanks to these hearths, in which the charcoal in glowing state probably obtained from a burning hearth was used, foods or beverages could be cooked or could preserve their heat throughout a meal. Examples of the portable terracotta braziers are known in Anatolia starting from the early periods. The terracotta braziers, numerous examples of which were discovered at many centers such as Miletus, Pergamum, Athens, Corinth, and Paphos, are understood to have been used widely throughout the Archaic, Classical, and Hellenistic periods. However, their examples, dated to the late Roman and Byzantine periods, are relatively fewer. An evaluation of the ceramic brazier examples which are surveys were carried out on the valleys that reached the Hellespont and in their surrounding areas will constitute the subject of this study.

Keywords: Çanakkale, Ceramic, Brazier, Scepsis, Üstünlü.

Çanakkale'den Seramik Mangallar

Öz

Mangal ya da taşınabilir ocaklar olarak tanımlanabilecek kaplar ateşin kontrollü bir biçimde kullanılmasına uygun biçimlendirilmiş araçlardır. Olasılıkla yanan bir ocaktan alınan kor halindeki odun kömürünün kullanıldığı bu ocaklar sayesinde yiyecek ya da içeceklerin pişirilmesi ya da yemek boyunca ısını muhafaza etmesi sağlanırdı. Taşınabilir pişmiş toprak mangalların örnekleri Anadolu'da erken dönemlerden itibaren bilinir. Milet, Bergama, Atina, Corinth, Paphos gibi birçok merkezde çok sayıda örneği tespit edilen pişmiş toprak mangalların Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönem boyunca yaygın biçimde kullanıldığı anlaşılır. Geç Roma ve Bizans dönemine tarihlenen örnekleri ise görece daha azdır. Bu çalışmada Çanakkale Boğazı'na ulaşan vadiler ve çevresindeki alanlarda Bizans Dönemi yerleşimlerinin tespit edilmesi ve belgelenmesi amacıyla yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz ve belgelediğimiz seramik mangalların değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Seramik, Mangal, Kurşunlu, Üstünlü.

---

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ayseturker@comu.edu.tr

To determine the settlements of the Byzantine period and understand the settlement models on the valleys reaching the Hellespont and in the surrounding areas, surveys are conducted in the settlements on both shores of the Hellespont by us. Significant and numerous finds belonging to the settlements of the Byzantine period are detected in these surveys¹. The ceramic finds to contribute to our understanding of the everyday life in the Byzantine period are one of the important groups among the finds. An evaluation of the ceramic brazier examples will constitute the subject of this study.

The vessels likely to be identified as braziers or portable hearths are instruments which were shaped in agreement with the controlled use of fire. Thanks to these hearths, in which the charcoal in glowing state probably obtained from a burning hearth was used, foods or beverages could be cooked or could preserve their heat throughout a meal. Examples of the portable terracotta braziers are known in Anatolia starting from the early periods. An example discovered at Pular in the Keban region at the layer dated to the first half of 3000 BC is in the form of a tray with raised edges². In fact, braziers or portable hearths are known to lack a very complicated order. From some publications in the 19th century, it is understood that large plates or shallow bowls were used with a function as braziers³. On the other hand, Mingazzini names the vessels of an analogous type as *bracieri*⁴. When naming these vessels as braziers, he takes into consideration the carbonized substances he detected inside the vessels. At the same time, the bronze artifacts with an analogous shape also formed data which supported this finding⁵.

- 1 For some publications on these studies, see. A. Ç. Türker, "Byzantine Pottery from the Pegai Castle", *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics Proceedings*, 19-24 October Antalya Vol 1, VEKAM 2018a, pp. 371-382; A. Ç. Türker, "Çanakkale Boğazi ve Çevresindeki Bizans Limanları: **Üstünlü Limanı**", *Uluslararası Propontis ve Çevre Kültürleri Sempozyumu, Tarihöncesi Çağlardan Antik Dönem Sonuna Kadar*, 15-19 Ekim 2018, Biga- Çanakkale (in print); A. Ç. Türker, "Stands From Üstünlü Port", *LRCW 6, 6th International Conference on Late Roman Coarse Ware, Cooking Ware and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry Land and sea: pottery routes*, Agrigento, 24-28 maggio 2017 (in print); A. Ç. Türker, "Byzantine Pottery From Hexamilion on the Thracian Chersonese", *AIECM 3, 12th Congress on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics*, 21-27 Ekim 2018, Atina (in print); "Byzantine Pottery from Dardanos and Kepez in the Hellespontus" *The Deltion of the Christian Archaeological Society*, 33, 2013a, pp. 361-374; "Two Byzantine Cities in the middle section of the Dardanelles: Madytos and Koila" *Episcopus, ciuitas, territoriumunun, Città del Vaticano* 2013, *Acta XVth Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*, Toledo, 8-12.9.2008 (Ed. O. Brandt -S. Cresci, J. López Quiroga- C. Pappalardo), Città del Vaticano 2013b, pp. 105-119.
- 2 For this example and the examples from Kültepe, Beycesultan, and Boğazköy, see. R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara 1991, p.193, fig. 231.
- 3 Pottier, (1897) names as "*Grand plat creux*", while Urtwangler (1885) and Masner (1892) names as "*schüssel*" see. Lisa C. Pieraccini, *Around the Hearth, Caeratan Cylinder Stamped Braziers*, Roma 2003, 161. In addition see. J. H. C. Kern, "A Roman Terra Sigillata Dish From Tunisia, in Leyden", *Mnemosyne, Fourth series*, vol. 11, fasc. 2, 1958, pp.152-156.
- 4 P. Mingazzini, *Vasi della collezione Castellani. Catalogo*, Rome 1930, p. 70.
- 5 The words *puraunos*, *chutropous*, *Isana*, *bauno* and *eschara* are found out to have been used for a brazier in Ancient Greece. In the classical period, *eschara* indicated a kind of altar or only its upper section, where the fire burned. See G. Ekroth, *Altars on Attic Vases: The Identification of Bomos and Eschara*. In *Ceramics in context, Proceedings of the Internordic Colloquium on Ancient Pottery held at Stockholm*, ed. C. Scheffer, Stockholm 2001, pp. 115-126. It has been determined that the word *eschara* was used to identify cooking utensils in the 2nd century AD. See B. A. Sparkes, *The Greek Kitchen*, *The Journal of Hellenic Studies*, 82, 1962, pp. 121-137. In addition, for the terminology of braziers and their ways of use, see Lisa C. Pieraccini, 2003, p. 161 et al.; M. E. Snodgrass, *Encyclopedia of Kitchen History*, New York 2004, pp. 106-107.

On the other hand, the braziers unearthed at the layers dated to the 1st century during the excavations at the Athenian Agora consist of a semicylindrical unit fixed onto a wide tray with a low base. This semicylindrical unit functions as a stand for the vessels which would be placed onto it. In this way, the vessels were not placed directly onto the embers but onto a semicylindrical unit which functioned as a hearth fed by the embers. Similarly, a terracotta brazier consisting of a semicylindrical unit and the ember removal tray in front of it was also determined among the finds from Knidus⁶. This example is dated to the period between the late 2nd century and the mid-1st century BC considering its similarity to a brazier at Bodrum Archaeology Museum⁷. The terracotta braziers, numerous examples of which were discovered at many centers such as Miletus, Pergamum, Athens, Corinth, and Paphos, are understood to have been used widely throughout the Archaic, Classical, and Hellenistic periods⁸.

However, their examples, dated to the late Roman and Byzantine periods, are relatively fewer⁹. The failure to see the examples detected during the excavations at Agora after the 1st century is accounted for by the fall in the prices of metal braziers and by the fact that they became common accordingly¹⁰. Nevertheless, an example found in Thessaloniki, preserved at the Thessaloniki Museum of Byzantine Culture, and dated to the 3rd-4th centuries shows that the use of portable terracotta hearths continued¹¹. Unlike the others, this example was provided with a cylindrical unit on both sides of the semicylindrical section located at the center and has an arrangement on which three different vessels could be placed simultaneously. The items of the 5th-6th centuries detected in the studies during the excavations at Sardis¹², Knossos¹³, Tunisia¹⁴, and the Vinalopó Valley¹⁵ in Spain as well as of the 9th-10th centuries detected in the studies during the

-
- 6 E. Aslan, "2014 Yılı Knidos Sualtı Araştırmalarında Elde Edilen İlk Bulguların Değerlendirilmesi" *Mediterranean Journal of Humanities*, 1, 2015, pp. 101-123, esp. 108, fig. 2.6.
  - 7 Metallic examples of the Roman period for these terracotta braziers are also known. see. D. Ashkenazi – M. Fischer – A. Stern O. Tal, "Technology of an ancient ship brazier, a unique example from the southern Levant", *Skylis*, 12, 2012, heft. 1, pp. 85-93.
  - 8 For Milet see. A. Aydemir, "Funde aus Milet XX. Kochgeschirr und Küchengeräte aus dem archaischen Milet", *Archäologischer Anzeiger* 2005/2, pp. 85-101. For Pergamon see. W. Radt, "Pergamon. Vorbericht über die Kampagne 1979", *TürkAD* 26-1, 1982, pp. 11-25, Lev. 10. For an evaluation of the examples of the Hellenistic period and of their production centers, see. M. Şahin, "Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Mangal Tutacı" *Adalya* IV, 1999-2000, pp. 61-90. M. R. Leonard, "Braziers in the Bodrum Museum", *JA* 77, no.1, Jan. 1973, pp. 19-25. U. Wicenciak, "Pottery production in the Late Hellenistic and Early Roman Periods at Jiyeh – ancient Porphyreon (Lebanon)" B. Fischer-Genz, y. Gerber (eds.), *Roman Pottery in the Near East Local Production and Regional Trade Proceedings of the round table held in Berlin, 19-20 February 2010*, Archaeopress, Oxford 2014, pp. 103-124, fig.15.
  - 9 For Athenian Agora see. H. R. Robinson, *The Athenian Agora V, Pottery of The Roman Period*, Princeton, New Jersey 1959, G123.
  - 10 Robinson 1959, p. 35.
  - 11 D. Papanikola-Bakirtzis (ed), *Everyday Life in Byzantium, Athens 2002*, pp. 548-549.
  - 12 J. S. Crawford, *The Byzantine Shops at Sardis*, England 1990, fig. 536.
  - 13 J.W.Hayes, "Early Christian Pottery from Knossos: The 1978-1981 Finds from the Knossos Medical Faculty Site", *The Annual of the British Schools at Athens*, 96, 2001, pp. 431-454, esp.440, A44.
  - 14 P. Reynolds, "From Vandal Africa to Arab Ifriqiya Tracing Ceramic and Economic Trends through the Fifth to the Eleventh Centuries", *North Africa Under Byzantium and Early Islam*, S. T. Stevens and J. P. Conant (eds), *Dumbarton Oaks*, 2016, pp. 129-171, fig. 8.18 and 8.19.
  - 15 P. Reynolds, *Settlement and Pottery in the Vinalopó Valley (Alicante Spain) A.D. 400-700*, BAR 588, Oxford 1993, plate 37, form 97.

excavations at Yenikapı in İstanbul¹⁶ show that the use of terracotta braziers continued¹⁷. The heating vessels made from glazed ceramic and called *saltsarion* or *gararion* in the middle Byzantine period may also be evaluated as the continuation of the tradition of these chafing dishes¹⁸.

Five items belonging to ceramic braziers were determined among the finds from Üstünlü¹⁹ and Kurşunlu (Scepsis)²⁰. Each of the five items is an example of the semicylindrical type of braziers. The bodies of the artifacts were wheel-shaped. On the other hand, the lugs created to allow the safe placement of the vessel to be placed onto them were shaped by hand. They are units with a slightly incurving upper surface attached immediately to the upper section of the mouth on the edge of the semicylindrical form. It is likely that with the arrangement consisting of the three units placed on both sides and at the center, a plane for placement was obtained for the vessels which would be placed onto the brazier. The diameters were measured as 28 and 24 cm. As the broken items do not provide any complete profile, the heights cannot be determined.

Analogous examples of these braziers, detected with the surveys, resemble the artifacts unearthed during the excavations at the Athenian Agora and dated to the 1st century. With the finds from Thessaloniki, Sardis, Knossos, and Spain, it is understood that the use of the braziers of an analogous type lasted until the 6th century. On the other hand, the pans, cooking pots and stands with a function of cooking that were detected together with the braziers at Üstünlü indicate the 3rd-6th centuries. When the braziers are evaluated together with their analogous examples and the other finds, they can be dated to the early Byzantine period.

16 A. Denker, F. Demirkök, Ö. Korkmaz-Körmürcü, "YK12", Saklı Limandan Hikayeler: Yenikapı'nın Batıkları, İstanbul 2013, 197-209, 202; A. Karamani-Pekin (Ed.). Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları, İstanbul, 2007, p. 224, fig. 16.

17 For a Byzantine stone brazier see. Z. Mercangöz, "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Maltızı", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan*, 10-13 Ekim 2001, İzmir 2002, pp. 413-420. In addition for a Ottoman ceramic brazier see. S. Gök, "Osmanlı ve Avrupa Seramikleri Üzerinden Bir Okuma: Smyrna (İzmir) Agorası'ndaki Osmanlı Yerleşiminden Mutfak Kapları ile Günlük Yaşam Objeleri", *Smyrna / İzmir Kazı ve Araştırmaları II*, İzmir 2017, pp. 132-133, fig 15.

18 For an evaluation these vessels see. A. Ç. Türker, "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası", *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22.2, 2005, pp. 87-104.

19 The place concerned is known as the monastery locality. It is a protected natural port in the Marmara mouth of the Hellespont, see. A. Ç. Türker, "Archaeological Survey of Early Christian - Byzantine Period on the Valleys that Reached the Hellespont: 2010 Research", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Ankara 2013c, 417-418, fig. 15; A. Ç. Türker, "Archaeological Survey of Early Christian - Byzantine Period on the Valleys that Reached the Hellespont: 2016 Research", 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Ankara 2018b, pp.180-182, fig. 9-10.

20 Scepsis (Hagios Kornélios) episcopate in the place concerned is localized on the borders of the Kurşunlu Village in an area overlooking the valley with a narrow floor of the upper Scamander, see. A.Ç. Türker, "Bizans Döneminde Çanakkale Boğazı ve Yerleşim Modelleri: Skamander Vadisi", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 4, 2010, 57-58.

CATALOGUE²¹:

1-The Üstünlü Port. The tile red paste (G10) is heavily and large limestone-tempered as well as moderately heavily and large stone-tempered. Rim diameter: 28 cm, preserved height: 7 cm, wall thickness: 1.5 cm. The left edge fragment of the brazier has been preserved. This section contains a lug which is 3 cm high on average and which was placed to be located on the edge. It was wheel-made and the exterior face contains grooves.

2. The Üstünlü Port. The red paste (F8) is heavily and large limestone-tempered, moderately heavily and large stone- and chamotte-tempered, and moderately heavily and small mica-tempered. Rim diameter 24-26 cm? Preserved height: 10 cm, wall thickness: 0.8 cm. The right edge fragment of the brazier has been preserved and this section contains a lug which is 3 cm high on average and which was placed to be located on the edge. It was wheel-made and the exterior face contains grooves. However, these grooves on the exterior face are not marked due to the erosion by the sea.

3. The Üstünlü Port. The red paste (F10) is heavily and large limestone- and stone-tempered as well as heavily and small mica-tempered. Rim diameter: 28 cm, preserved height: 7 cm, wall thickness: 0.7 cm. The left edge fragment of the brazier has been preserved and this section contains a lug which is 2 cm high on average and which was placed to be located on the edge. It was wheel-made.

4. Kurşunlu (Scepsis). The red paste (F10) is heavily and small limestone-, stone-, and mica-tempered. Rim diameter: 28 cm, preserved height: 7.5 cm, wall thickness: 0.6 cm. The left edge fragment of the brazier has been preserved and this section contains a lug which is 1.5 cm high on average and which was placed to be located on the edge. There is a groove at the rim and it was wheel-made.

5. The Üstünlü Port. The red paste (G9) is heavily and large limestone- and stone-tempered as well as heavily and small mica-tempered. Rim diameter: 26-28? preserved height: 7.5 cm, wall thickness: 0.6 cm. The left edge fragment of the brazier has been preserved and this section contains a lug which is 2 cm high on average and which was placed to be located on the edge. However, a small portion of the edge fragment of the brazier.

---

21 "C.E.C Farbkarte shade guide nuancier carta colori" was used for the paste colors in the catalogue.

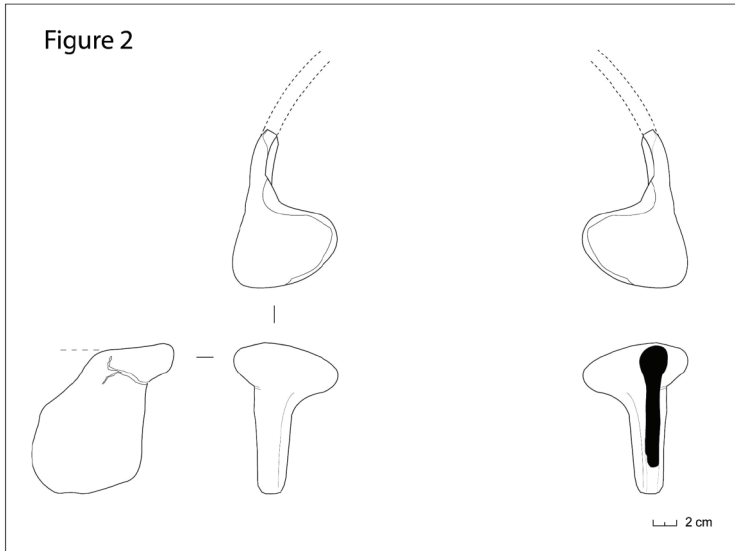
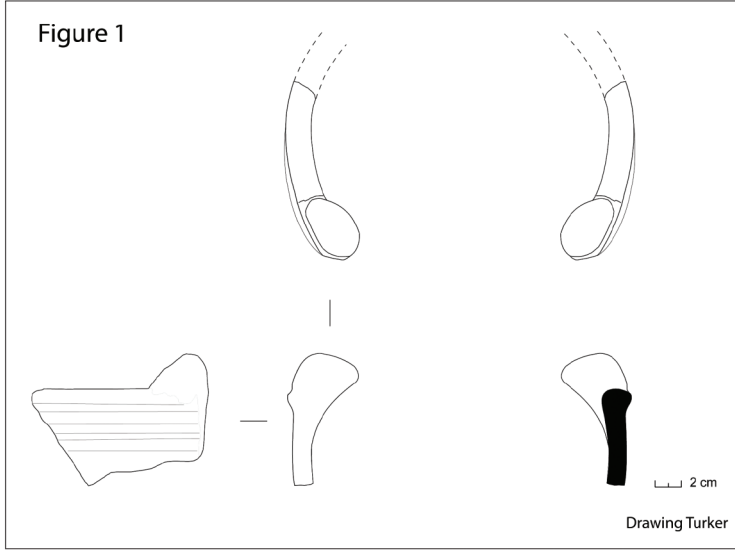
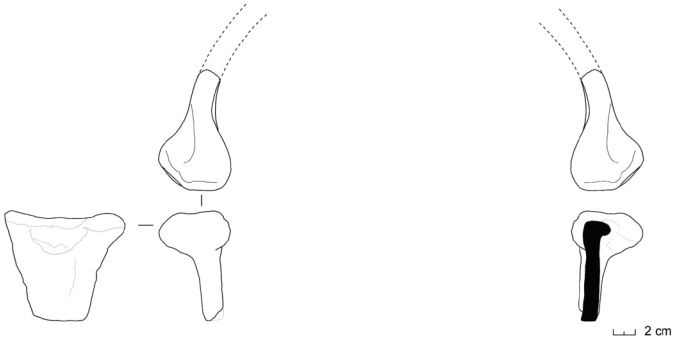

Figure 3

Drawing Turker

Figure 4

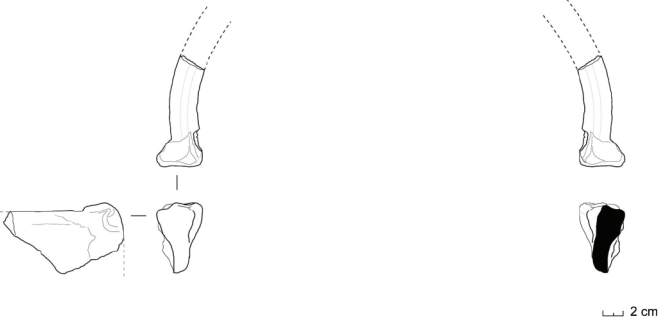
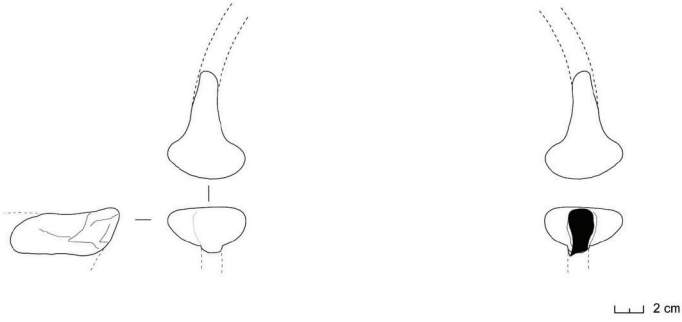

Figure 5

Drawing Turker

Figure 6

REFERENCES

- Ashkenazi, D. & M. Fischer & A. Stern & O. Tal, (2012). Technology of an ancient ship brazier, a unique example from the southern Levant. *Skyllis* Vol.12, Heft 1, pp. 85-93.
- Aslan, E. (2015). 2014 Yılı Knidos Sualtı Araştırmalarında Elde Edilen İlk Bulguların Değerlendirilmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, Vol. 1, pp. 101-123.
- Aydemir, A. (2005). Funde aus Milet XX. Kochgeschirr und Küchengeräte aus dem archaischen Milet. *Archäologischer Anzeiger* 2005/2, pp. 85-101.
- Crawford, J. S. (1990). *The Byzantine Shops at Sardis*. England.
- Denker, A. & F. Demirkök & Ö. Korkmaz-Kömürcü (2013). "YK12", Saklı Limandan Hikayeler: Yenikapı'nın Batıkları. İstanbul.
- E Kroth, G. (2001). Altars on Attic Vases: The Identification of Bomos and Eschara. *Ceramics in context, Proceedingds of the Internordic Colloquium on Ancient Pottery held at Stocholm*, ed. C. Scheffer, pp. 115-126.
- Gök, S. (2017). Osmanlı ve Avrupa Seramikleri Üzerinden Bir Okuma: Smyrna (İzmir) Agorası'ndaki Osmanlı Yerleşiminden Mutfak Kapları ile Günlük Yaşam Objeleri. *Smyrna / İzmir Kazı ve Araştırmaları II*, İzmir, pp. 117-150.
- Hayes, J.W. (2001). Early Christian Pottery from Knossos: The 1978-1981 Finds from the Knossos Medical Faculty Site. *The Annual of the British Schools at Athens*, Vol. 96, pp. 431-454.
- Karamani-Pekin, A. (Ed.) (2007). Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları, İstanbul.
- Kern, J. H. C. (1958). A Roman Terra Sigillata Dish From Tunisia, in Leyden. *Mnemosyne, Fourth series*, Vol. 11, Fasc. 2, pp. 152-156.
- Leonard, M. R. (1973). Braziers in the Bodrum Museum. *JA* 77, no.1, pp. 19-25.
- Mercangöz, Z. (2002). İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Maltızı. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan*, 10-13 Ekim 2001, İzmir, pp. 413-420.
- Mingazzini, P. (1930). *Vasi della collezione Castellani. Catalogo*. Rome.
- Naumann, R. (1991). *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara.
- Papanikola-Bakirtzis, D. (Ed) (2002). *Everyday Life in Byzantium*, Athens.
- Pieraccini, Lisa C. (2003). *Around the Hearth, Caeratan Cylinder Stamped Braziers*. Roma.
- Radt, W. (1982). "Pergamon Vorbericht über die Kampagne 1979. *TürkAD* Vol. 26-1, pp. 11-25.
- Reynolds, P. (1993). *Settlement and Pottery in the Vinalopó Valley (Alicante Spain) A.D. 400-700*. Oxford.
- Reynolds, P. (2016). From Vandal Africa to Arab Ifriqiya Tracing Ceramic and Economic Trends through the Fifth to the Eleventh Centuries. *North Africa Under Byzantium and Early Islam*, S. T. Stevens & J. P. Conant (eds), *Dumbarton Oaks*, pp.129-171.
- Robinson, H. R. (1959). *The Athenian Agora V, Pottery of The Roman Period*, Princeton, New Jersey.
- Snodgrass, M. E. (2004). *Encyclopedia of Kitchen History*, New York.
- Sparkes, B. A. (1962). The Greek Kitchen, *JHS*, Vol. 82, pp.121-137,
- Şahin, M.(1999-2000). Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Mangal Tutacı. *Adalya* Vol. IV, pp. 61-90.
- Türker, A. Ç. (2005). Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası. *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. 22.2, pp. 87-104.
- Türker, A.Ç. (2010). Bizans Döneminde Çanakkale Boğazı ve Yerleşim Modelleri: Skamander Vadisi, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 4, pp.53-94.
- Türker, A. Ç. (2013a). Byzantine Pottery from Dardanos and Kepez in the Hellespontus. *The Deltion of the Christian Archaeological Society*,33, pp. 361-374;
- Türker, A. Ç. (2013b). Two Byzantine Cities in the middle section of the Dardanelles: Madytos and Koila. *Episcopus, ciuitas, territoriumunun, Città del Vaticano* 2013, *Acta XVth. International Congressvs Internationalis Archaeologicae Christianae*, Toledo, 8-12.9.2008 (Ed. O. Brandt –S. Cresci, J. López Quiroga- C. Pappalardo), Città del Vaticano, pp. 105-119.
- Türker, A. Ç. (2013c). Archaeological Survey of Early Christian - Byzantine Period on the Valleys that Reached the Hellespont: 2010 Research, *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Ankara. pp. 401-428.
- Türker, A. Ç. (2018a). Byzantine Pottery from the Pegai Castle. *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics Proceedings*, 19-24 October Antalya. Vol 1, pp. 371-382.

- Türker, A. Ç. (2018b). "Archaeological Survey of Early Christian - Byzantine Period on the Valleys that Reached the Hellespont: 2016 Research", *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Ankara. pp. 177-188.
- Türker, A. Ç. (in print). Çanakkale Boğazı ve Çevresindeki Bizans Limanları: Üstünlü Limanı. *Uluslararası Propontis ve Çevre Kültürleri Sempozyumu, Tarihöncesi Çağlardan Antik Dönem Sonuna Kadar*, 15-19 Ekim 2018, Biga- Çanakkale.
- Türker, A. Ç. (in print). Stands From Üstünlü Port, *LRCW 6, 6th International Conference on Late Roman Coarse Ware, Cooking Ware and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry Land and sea: pottery routes*, Agrigento, 24-28 maggio 2017.
- Türker, A. Ç. (in print). Byzantine Pottery From Hexamilion on the Thracian Chersonese. *AIECM 3, 12th Congress on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics*, 21-27 Ekim 2018. Atina.
- Wicenciak, U. (2014). Pottery production in the Late Hellenistic and Early Roman Periods at Jiyeh – ancient Porphyreon (Lebanon). *Roman Pottery in the Near East Local Production and Regional Trade Proceedings of the round table held in Berlin 19-20 February 2010*. B. Fischer-Genz & Y. Gerber (eds.), Oxford. pp. 103-124.

Antik Tabae'dan Bir Grup Roma Dönemi Kandili

Oğuz KOÇYİĞİT*

Öz

Bu çalışma Denizli ili, Kale ilçesi sınırlarında yer alan antik Tabae yerleşim yerinden ele geçmiş olan bir grup Roma imparatorluk dönemi pişmiş toprak kandil buluntusunu kapsar. Kalıpta yapıldıkları anlaşılan kandillerden, biri hariç neredeyse tamamı bütün ve tam form verecek niteliktedirler. Büyük bir kısmı, erken Roma geleneğinde kapalı dairesel formda kandiller olup, birden fazla fitil deliğine sahiptir. Ayrıca bazılarının palmet biçiminde oldukça ilginç kulplara sahip olduğu görülür. Bu kandillerden bazılarının yerel üretim oldukları anlaşılmakla birlikte, bazılarının da hamur ve astar özellikleri yanında form ve bezeme açısından ithal oldukları düşünülür. Bu ithal ürünlerin çoğunlukla Batı Anadolu orijinli oldukları, fakat birkaç örneğin İtalya yada Kuzey Afrika gibi uzak eyaletlerden geldikleri tahmin edilir. Uzak eyaletlerden geldiği düşünülen bu kandillerin birinin discus kısmında mask betimi diğerinin ise erotik bir sahne yer alır. Ayrıca koleksiyondaki bazı kandiller üzerinde ion kymationu bezemesi vardır. Bunlar dışında kandiller üzerinde herhangi bir bezeme ya da süsleme unsuru, yazı ya da çömlekçi damgası yoktur.

Anahtar Kelimeler: Tabae, Roma dönemi, çok fitilli kandil.

A Group of Roman Lamps from Ancient Tabae

Abstract

This study covers a group of Roman terracotta oil lamps which are unearthed in the ancient Tabae settlement, located at the borders of the Kale district of Denizli province. These moulded lamps, almost all of except one are in complete and giving the full form. In addition, most of these lamps are in a circular form in the early Roman tradition and have multiple nozzles. Also, some of them have interesting palmette shaped handles. While some of these oil lamps are local produce, some of them are considered to be imported in terms of form and decoration as well as fabric and slip properties. And these imported products are mostly of Western Anatolia origin, but it's estimated that a few lamps have to come from far away provinces, such as Italy or North Africa. One of these lamps, which are thought to have come from the far away provinces, has a mask figure on discus and the other has an erotic scene. Also, on top of some lamps in the collection, there is ion-chmation decoration. Furthermore, there is no decoration or ornament element on the lamps and no graffiti or pottery stamp.

Keywords: Tabae, Roman period, multi nozzled lamp.

* Dr. Öğr. Üyesi, Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
ogzkygt@yahoo.com

Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (ÇOMU BAP) tarafından SBA-2015-448 proje numarası ile desteklenmiştir. Bu destekten ötürü kendilerine teşekkür ederim. Ayrıca, seramik buluntuların ele geçtiği dönem Tabae Kazı Başkanlığını yürüten eski Kazı Başkanı Prof. Dr. Bozkurt Ersoy'a verdiği izinlerden, Dr. Öğr. Üyesi Hasan Uçar'a da katkı ve yardımlarından dolayı teşekkürü borç bilirim. Yine kazı buluntularının korunduğu Denizli Arkeoloji Müzesi'nde çalışma imkanı sağlayan tüm müze uzmanlarına da sonsuz şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Denizli'ye bağlı Kale ilçesinin yaklaşık olarak 1km. kadar güneybatısında yer alan Tabae'de Prehistorik dönemlerden itibaren yerleşimin var olduğu bilinir¹. Bugün iç batı Ege olarak adlandırabileceğimiz bir noktada, Antik dönemin Karia, Lidya ve Frigya gibi önemli coğrafi bölgelerinin kesiştiği konumda yer alan kent² yakın zamanda gerçekleştirilen çalışmalar sonrası Roma dönemine ilişkin önemli bilgi ve bulguların elde edildiği bir yerleşim haline gelmiştir. Özellikle 2006 yılından bu yana gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla Tabae'nin Roma döneminde gelişkin bir kent hüviyetinde ve çevresi ile yoğun ticari ilişkiler içerisinde olduğu ortaya konmuştur³. Nitekim, yakın zamanda burada ele geçen seçkin bir grup kırmızı astarlı Roma seramiği üzerine yapılan kısa bir çalışma, kentin Pergamon, Tralleis ve Sagalassos başta olmak üzere, dönemin önemli sayılan merkezleri ve yakın çevresi ile yoğun bir seramik alış-verişi içerisinde olduğunu göstermiştir⁴.

Tabae'nin Roma döneminde çevre kentlerle olan yoğun seramik ithalatı ile birlikte, kırsıtılı da olsa üretim konusunda geri kalmadığı, en azından yakın çevrede bulunan yerel bazı atölyelerin kentin seramik ihtiyacını karşıladığını söyleyebiliriz. Öyle ki kentin Roma dönemine ilişkin olarak, en önemli buluntu noktalarından biri olarak kabul edilen I no'lu sarnıç ve sarnıç içerisindeki dolguda ele geçen kapalı konteks durumundaki buluntu grubunun başında gelen seramik kaplar, Tabae'de yerel üretim bazı malların da kullanılmış olduğunu net biçimde ortaya koyar. Ağırlıklı olarak testiler, kavanozlar, amphoralar ve benzer nitelikteki depolama ya da taşıma amaçlı kaplardan meydana gelen bu seramik buluntuların bazıları, ender karşılaşılan form biçimleri ile birlikte, hamur ve astar özellikleri bakımından yerel atölyelerin üretimi olduklarını gösterir⁵.

Kentin Roma dönemine ilişkin olarak önemi yadsınamaz olan I no'lu sarnıç içerisinde seramik kaplar yanında, dönemin zevk ve üslubunu yansıtan bazı bronz ve mermer heykeller, çok sayıda sikke, pişmiş topraktan yapılmış olan figür bezemeli tiyatro jetonları ve yine pişmiş toprak kandiller ele geçmiş olup, bu eserlerin tümü sarnıcın kronolojisi ve dolayısıyla sarnıç içerisinde bulunan eserlerin tarihlendirilmesine katkı sunacak ni-

- 1 Prehistorik dönemlerden itibaren önemli bir yerleşim bölgesi üzerinde bulunan Tabae'nin tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, kentin Tunç Çağı'ndan bu yana devam eden bir iskana sahip olduğu kabul edilebilir. Kentte yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında Tunç Çağı'na ait önemli bulgular ele geçmesi bunun göstergesidir (M. Beyazıt, "Kale-i Tavas (Tabae) Kazıları", *Geçmişten Günümüze Denizli, Denizli'nin Derin Geçmiş, Kazı ve Araştırmalar II*, Denizli. 2016, s: 64.) Kentte özellikle de İç Kale'de yapılan kazılar sırasında ele geçen seramiklerden en erken tarihli olanların, MÖ 2000-1200 yıllarına tarihlenen, Beycesultan ile paralel Geç Tunç Çağı seramikleri olduğu görülür (R. G. Gürtekin Demir – Y. Polat, "Between Lydia and Caria: Iron Age pottery From Kale-i Tavas, Ancient Tabae", *Karamos, Ceramics: A Cultural Approach. Proceedings of the First International Conference at Ege University* (9-13 May 2011) (ed. R. G. Gültekin-Demir – H. Cevizoğlu – Y. Polat – G. Polat), Ankara. 2015, s: 116).
- 2 Kentin Antik çağdaki konumu ve lokasizyonu için Bkz: R. J. A. Talbert, (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton. 2000, harita no: 54.
- 3 Kentte yapılan arkeolojik kazılar ve kazılar sonrası elde edilen Roma dönemine ilişkin bulgular ile ilgili olarak bkz: B. Ersoy, "Kale-i Tavas (Tabae) Kazıları", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (ed: A. Çilingiroğlu vd.), İzmir. 2012, s: 421-424; B. Ersoy, "Kale-i Tavas (Tabae) 2007 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı 30/3*, Ankara. 2009, res: 10-11; B. Ersoy, "Kale-i Tavas (Tabae) 2008 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı 31/3*, Ankara. 2010, res: 9-10. Ayrıca bkz: Beyazıt 2016, s: 64.
- 4 O. Koçyiğit "Tabae Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3/1*, 2018a, 135-154.
- 5 O. Koçyiğit, "Antik Tabae'dan Bir Roma Sarnıcı ve Seramik Buluntuları", *Anadolu / Anatolia 44*, 2018b, 277-325. Ayrıca bkz: Ersoy 2012, s: 421-424.

teliktedirler⁶. Nitekim, bu çalışma boyunca etütlük nitelikteki bazı parçalar ve nitelsiz olanları dışarıda bırakarak, yaklaşık olarak on adet Roma kandilini ele alarak değerlendirmeye çalıştık. Bu kandillerin tamamı ya tüm ya da tüme yakın biçimde oldukça nitelikli eserler olup, bazıları ender rastlanan form özellikleri ile öne çıkarlar. Bir kısmının dönemin sık karşılaşılan örnekleri olması nedeniyle kesin tarih verebilecek nitelikte olması, sarnıç içerisindeki diğer buluntuların da tarihlenmesine katkı sunmuştur diyebiliriz. Bununla birlikte, benzerleri pek az bilinen ve tarihlenmede problem yaşanan örneklerin ise, ele geçtikleri dolgunun durumuna göreceli olarak tarihlenebilmesi, yerel üretim olduğu düşünülen bu buluntu grubunun önemini bir kez daha ortaya koyar.

Gerek sarnıç içerisindeki seramik buluntulara olan kronolojik katkıları ve gerekse bazıların yerel üretim olabilecek özellikler sunarak Tabae'nin Roma dönemindeki seramik üretimi probleminde çözüm olabilecek öneriler ortaya koyması, bu eserleri incelemeye değer kılan özelliklerin başında gelir⁷.

1. HAMUR VE ASTAR ÖZELLİKLERİ

Tabae'da ağırlıklı olarak MÖ. 1. yüzyıl ile MS. 3. yüzyıl arasına tarihlenen I no'lu sarnıç içerisindeki dolgu tabakasında, oldukça yoğun ve çeşitli denilebilecek bir seramik grubu ile birlikte ele geçen bu kandillerin⁸ tamamı kalıp yapımıdır. Büyük bir kısmı, tıpkı sarnıç içerisinde bulunan bazı seramik kaplar gibi yerel özellikler ortaya koyarken, bir kısmı hamur ve astar özellikleri bakımından ithal olabilecek özelliklere sahiptirler.

Yerel karakterdeki kandiller kısmen kum, taşçık ve kireç katkılı, orta sertlikteki hamurları ve bazılarında görülen kalitesiz pişirme özelliklerinden dolayı kendilerini hemen belli ederler. Yine bu kandillerde gözlemlenen kalitesiz astar özellikleri ise tipiktir. Ayrıca, bu kandillerin kimi perdahlanmış oldukça parlak bir yüzeye sahipken kimi perdahlanmadan bırakılmış, daha çok kırmızının tonlarında ince bir astarla kaplanmış. Daldırma tekniğinde yapıldığı anlaşılan bu kırmızı astarın, tıpkı sarnıç içerisinde ele geçen seramik buluntuların bir çoğunda olduğu gibi, kalitesiz ve basit olması ise seramikler ile kandiller arasındaki en önemli benzerlik olup, hem kandillerin hem de seramiklerin aynı atölyelerde üretilmiş olabileceklerini akıllara getirir.

İthal olduğunu düşündüğümüz örnekler ise daha çok Batı Anadolu'da gördüğümüz Doğu Sigillata grubuna dahil edilebilecek kırmızı astarlı ince sofrta kaplarına benzer biçimde bol mika ancak çok az ya da hemen hemen hiç denilecek nitelikte kireç yada kuvars katkılı kaliteli hamur özellikleriyle ayrılırlar. Ayrıca astar özellikleri de yine dönemin tipik sofrta kapları ile benzer biçimde zaman zaman parlak ve sabunumsu, fakat zaman zaman da pul pul dökülebilmektedir.

6 Ersoy 2009, res: 10-11; Ersoy 2010, res: 9-10; Ersoy 2012, 421-424. res: 6-7; Koçyiğit 2018a, s: 278-280; ayrıca heykeller için bkz: F. Bağdatlı Çam, "Sculptures from Tabae / Kale-i Tavas", *Sculpture in Asia Minor. Proceedings of the International Conference at Selçuk 2013*, (ed. M. Aurenhammer), SOSCHRÖAI, Band 56, 2018, s: 431-441; sikkeler için C. Ünal, "Coin Findings and Two German Tokens from Excavation of Tabae/Kale, Denizli", *Sanat Tarihi Dergisi XVIII/2*, 2009, s: 144-146.

7 Çalışma konusu olan eserler, sarnıç yapısının ilk ortaya çıkarıldığı dönemde kazı heyet üyesi olan Sevinç Gök ve Hasan Uçar tarafından genel olarak ele alınmışlar, kentteki Beylikler ve Osmanlı dönemi seramikleri ile birlikte, kısaca tanıtılmışlardır. Tarihlenme önerisi ve eserlerin topluca resimleri için Bkz: S. Gök - H. Uçar, "Kale-i Tavas (Tabae) Kazısı Seramik Buluntuları (2007-2011)", *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri* (2-3 Nisan 2012), (ed: T. Tok – Ö.K. Aydemir), Denizli. 2013, s: 402-412.

8 Koçyiğit 2018b, s: 288-289.

2. FORM GRUPLARI

Form ve biçim bakımından nitelikli bir eser grubunu oluşturduğunu düşündüğümüz ve çalışma konumuzun esasını teşkil eden kandillerin altısı (kat. no: 1-6), çoklu fitil delikleri ile kendi içerisinde ayrı bir grup oluştururken, diğer dördü tek fitil deliklidir (kat. no: 7-10). Ayrıca Tabae'de I no'lu sarnıç içerisinde ele geçmiş olan kandilleri kabaca çok fitilliler ve tek fitilliler olmak üzere iki temel gruba ayırabiliriz. Bu grup içerisinde kandillerin bir kısmı yerel özellikler gösteren örnekler iken bir kısmı gerek hamur ve astar gerekse form ve biçim özellikleri bakımından ithal olabilecek özellikler taşırlar.

2.1. Çok Fitilli kandiller

Çok fitilli kandillerden ilki dokuz ayrı fitil deliği, dairesel formu ve yerel üretim olabilecek bazı özellikleri ile öne çıkar (kat. no: 1). Volüt biçimli bir kulbu, discus kısmında da küçük bir hava deliği bulunmaktadır. Discusun çevresinde ise dairesel formda bir halka içerisinde ion kymationundan oluşan bir bezeme vardır. Koleksiyonumuzdaki diğer bütün kandillerden farklı olarak gri renk hamur (GLEY 2.5/10Y) ve gri renk mat bir astara (GLEY 2.5/10Y) sahip olup, olasılıkla kötü fırınlamadan dolayı yüzeyinde oksitlenmeler ve özellikle fitil deliklerinin çeperlerinde bazı bozulmalar ve görülür.

Benzer biçimde dairesel formda imal edilmiş çok fitilli kandillerin bir çok benzeri kazı buluntusu örnekler başta olmak üzere, bugün uluslararası bazı müzelerin teşhirlerinde ya da sergi kataloglarında rahatlıkla görülebilir. Fakat çok azı form ve biçim olarak Tabae'deki bu örnek ile paralellik gösterir. Bunlardan Ontario Museum'daki çok fitilli ve Doğu Akdeniz kökenli bir örnek, Hayes tarafından metal kandillerin taklidi olarak değerlendirildikten sonra, MS. 50 ile MS. 150 yılları arasına verilir⁹. Diğer örnek ise Kuzey Afrika kökenli ve Loescheke tip IV'ün az bilinen bir türevi olup, MS. geç 1. yüzyıldan MS. 2. yüzyılın ilk yarısı arasındaki bir zaman aralığına verilir¹⁰. British Museum'da Doğu Akdeniz kökenli olan bir diğer çok fitilli kandil, Bailey tarafından MS. 1. yüzyılın ikinci yarısına¹¹, Anadolu kökenli bir diğeri de MS. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir¹².

Ancak, hamur ve astar özellikleri yanında, pişirmeden kaynaklanan bazı kusurları ile yerel üretim olduğunu düşündüğümüz bu çok fitilli kandilin, volüt biçimindeki kulbu ve discus çevresinde yer alan ion kymationundan oluşan bezemesi Erken İmparatorluk diyebileceğimiz, biraz daha erken bir döneme, MÖ. 1. yüzyıl sonu ile MS. 1. yüzyıl sonu arasındaki bir zaman aralığına tarihlenmesi uygun olabilir. Zira, ion kymationu biçimindeki bu tür bezemeler süsleme unsuru olarak kandiller üzerinde nadiren görülmeyle birlikte, Atina Agorası'nda MS. 1. yüzyıl sonuna tarihlenen dörtgen biçimdeki bir kandilde tespit edilmiştir¹³.

Yerel üretim olduğunu düşündüğümüz bir diğer çok fitilli kandilimiz yine dairesel formda olup beş fitil deliğine sahiptir. Bu kandilin de bir önceki gibi volüt biçimli bir kulbu vardır (kat. no: 2). Discus kısmında küçük bir hava deliği bulunmakla birlikte, bu önekte farklı

9 J. W. Hayes, *Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum: I. Greek and Roman Clay Lamps*, Toronto. 1980. s: 91, kat. no: 365.

10 Hayes 1980, s: 110-111, kat. no: 439.

11 D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum. III: Roman Provincial Lamps*, London. 1988. s: 240, kat. no: Q1964.

12 Bailey 1988, s: 342, kat. no: Q2744.

13 J. Perlzweig, *The Athenian Agora. VII: Lamps of the Roman Period*, Princeton. 1963. s: 81, kat. no: 98.

olarak discussun çevresini ion kymationu bezemesi değil ince bir yiv kuşatmaktadır. Kırmızı renk (10 R 6/6) bir hamurun kullanıldığı kandilin, yine kırmızı renk (10 R 6/6) fakat pürüzlü bir yüzeyi ve mat - solgun bir astarı vardır. Gerek hamur ve astar özelliklerinden gerekse form bakımından 1 katalog numaralı eser ile benzerliklerinden dolayı, bu eserin de MÖ. 1. yüzyıl ya da MS. 1. yüzyıl gibi bir zaman diliminde, yerel atölyelerde dönemin yaygın ürünlerinin bir imitasyonu olarak üretildiği düşünülebilir.

1 ve 2 katalog numaralı eserlere benzer biçimde, aynı özelliklere sahip olan ve yerel üretim olabileceğini düşündüğümüz diğer çok fitilli kandilimiz, çift fitil deliği ile karşımıza çıkar. Fitil delikleri burun kısmına yerleştirilmiş, dairesel formda bir örnektir. Hamur ve astar özellikleri ile birlikte form bakımından da az önce değindiğimiz eserler ile benzer olup, kulbu gibi geniş bir volüt biçimindedir Ancak, bu kulbun diğer örneklerle göre biraz daha stilize ve kaba olduğunu da belirtelim (kat. no: 3). Ayrıca, eserin fitil deliklerinden birinin ucu kırık ve eksik olup, discuss kısmında küçük bir hava deliği bulunmaktadır. Kırmızı renk (10 R 6/8) bir hamur ve yine daldırma tekniğinde yapıldığı anlaşılan kırmızı renk (10 R 4/8), koyu ama biraz solgun bir astara sahiptir.

Dairesel biçimdeki formu ve discuss özellikleri bakımından yakın örnekleri, Loescheke tip III olarak bilinen kandil grubuna dahil edilebilecek bu örnek için¹⁴, British Museum kataloğunda yer alan ve MS. 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Ephesos üretimi bir kandil, kıyaslama için önemli olabilir. Zira bu eserde kulp daha çok dikine yerleştirilmiş bir halka biçiminde olup, fitil delikleri volütlerle çevrelenmiştir¹⁵.

Tabae'de yerel üretim olduğunu düşündüğümüz çok fitilli kandillerle birlikte, ithal olabilecek nitelikteki bazı çok fitilli kandillerde ele geçmiştir. Nitekim, kataloğumuzdaki dairesel forma sahip, fakat discussu olmayan, ortası boş bir halka şeklindeki kandil Tabae'deki ithal kandillerin başında gelir (kat. no: 4). Toplam yedi fitil deliğine sahip eserin kulbu, diğer yerel üretim olduğunu düşündüğümüz örneklerden farklı olarak 'palmet' biçimlidir. Fitil deliklerinin yer aldığı halka şeklindeki gövdenin kulp ile birleştiği kısımdaysa dörtgen biçimde genişçe bir hava deliği bulunur. Kırmızı renk hamur (5 YR 6/6) kullanılan eserin astarı da yine kırmızının tonlarında (5 YR 4/6), fakat parlak ve perdahlıdır. Nereyse tüm fitil delikleri ve çevresi yanmadan dolayı ıslıdır.

Form ve biçim olarak benzerleri oldukça nadir olmakla birlikte, Bailey tarafından hazırlanan British Museum kataloğunda MS. 1. yüzyıla tarihlenen Doğu Ege kökenli, bir çok yönden benzer bir örneği bulunur. Yalnız bu kandil, Tabae'dekinden biraz farklı olarak kulpsuz ve gövde üzerinde yer alan halkalarından anlaşıldığı kadarıyla, daha çok asılarak kullanılmış olan çoklu bir kandil biçimindedir¹⁶. Buna ilaveten, Tabae'deki halka şeklindeki çok fitilli bu kandilin, Anadolu'da Pergamon üretimi çok sayıda benzerinin ele geçtiğini de belirtelim. İstanbul Arkeoloji Müzesi pişmiş toprak kandiller kataloğunda, Pergamon üretimi benzer bir çoklu kandilin MÖ. 2. yüzyıl son çeyreği ile MÖ. 1. yüzyıl arasına ta-

14 Bussiere-Wohl 2017, s: 107 vd.

15 Bailey 1988, s: 374 kat. no: Q3021.

16 Bailey 1988, s: 414, kat. no: Q3294.

rihlendiği görülebilir¹⁷. Yine Ephesos¹⁸ ve Knidos'da ele geçmiş örnekler¹⁹ ile birlikte, son yıllarda Andriake'de kazı buluntusu olarak tanımlanmış olan ve Pergamon atölyesi ürünü olduğu düşünülen, MÖ. 2. yüzyılın son çeyreği ile MÖ. 1. yüzyıla tarihlenen bir başka örnek,²⁰ Tabae buluntusu kandilin kökeni ve tarihlenmesi konusunda bize önemli bazı ip uçları verebilir.

Ancak burada kandilin sahip olduğu belirgin kulp özelliklerini ayrıca değerlendirmeliyiz. Zira, bu eserde karşımıza çıkan palmet biçimli kulp özelliği, bize özellikle Loescheke tip III grubundaki kandilleri hatırlatır ki, bu gruptaki kandillerin en karakteristik özelliği bu çeşit süslü veya figüratif, bazen de hilal biçiminde olan üçgen veya iki loblu tomurcuk, akantüs ya da palmet şeklindeki kulplardır²¹. İyi bilindiği üzere palmet kulplu bu kandiller, özellikle MS. 1. yüzyıldan itibaren yaygın olmakla birlikte, başta Ephesos olmak üzere, Miletos, Pergamon, Knidos gibi önemli Anadolu kentleri yanında Kuzey Afrika ve Suriye gibi eyaletlerde de sevilerek üretilmiş ve kullanılmışlardır²². Nitekim MS. 2. yüzyıl ile birlikte kullanımları azalmış, fakat Anadolu'da bazı merkezlerde Geç Antik Çağ sonuna kadar üretilmişlerdir²³. Benzer örneklerin bize sunduğu tüm bu tarihlendirme önerileri dikkate alındıktan sonra, kandilin ele geçtiği sarnıç içerisindeki en erken buluntunun da MÖ. 1. yüzyıldan önceye gitmediğini düşünerek, Tabae buluntusu bu ithal kandil için MÖ. 1. yüzyıl – MS. 1. yüzyıl gibi bir tarihsel önerme uygun olacaktır.

İthal olduğunu düşündüğümüz bir başka çok fitilli kandil, bu kez dört fitil deliğine sahip olarak karşımıza çıkar. Bu kandil, diğerlerinden biraz farklı olarak bir daire ya da halka formunda değil, daha çok beş kollu bir yıldız anımsatan biçimde, çokgen formdadır (kat. no: 5). Ayrıca bu kandilin de kulbu, az önce değindiğimiz Pergamon üretimi olabilecek kandilde olduğu gibi palmet biçimli olup, discus kısmında küçük bir hava deliği bulunur. Kırmızı renk hamurlu (5 YR 5/6) ve tıpkı halka biçimli kandilde olduğu gibi, tüm yüzeyi kırmızının tonlarında (5 YR 4/6) parlak ve perdahlıdır.

Gerek hamur ve astar özellikleri gerekse palmet biçimli kulbu dikkate alındığında, bu eserinde diğer palmet kulplular ve parlak perdahlılar gibi Batı Anadolu orijinli olduğu ve Tabae'nin Roma döneminde yoğun bir seramik alış-verişi içerisinde bulunduğu Ephesos, Pergamon ya da Tralleis gibi merkezlerin birinden MS. 1. yüzyılda ithal edildiği düşünülebilir²⁴.

17 D. Kassab Tezgör – T. Sezer, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu C.I. Prehistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler*, İstanbul. 1995. s: 147 kat. no: 415.

18 D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum. I: Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*, London. 1975. lev. 28 kat. no: Q152.

19 Bailey 1975, lev. 50 kat no: Q 292 ve lev. 52 kat. no: Q295.

20 B. Özdilek, "Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Donemi Seramiklerine Genel Bir Bakış", *Cedrus III*, 2015. s: 100-101, fig. 30a-30b.

21 J. Bussiere – B. L. Wohl, *Ancient Lamps in the Paul Getty Museum*, Los Angeles. 2017. s: 107 vd.

22 H. Metin, "Kıbrı'dan Bir Grup Palmet Kulplu Kandil", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, Antalya, 2012. s: 228-229. Ayrıca bkz: D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum III, Roman Provincial Lamps*, 1988. s: 393, Pl. 114, kat. no: Q3210; A. Heimerl, *Die Römischen Lampen aus Bergama, Vom Beginn der Kaiserzeit bis zum Ende des 4. Jhs. n. Chr.* Walter de Gruyter, 2001. s: 62-63, Taf. 4; Pastutmaz, D., *1988-1998 Yılları Arasında Bulunan Knidos Kandilleri*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya. 2001. Kat. no: 61-62.

23 Metin 2012, s: 228-229.

24 Tabae'nin Hellenistik dönemden başlayarak Roma döneminin sonlarına kadar devam eden süreçte Batı Anadolu kentleri ile olan yoğun seramik alış-verişi için bkz: Koçyiğit 2018a, s: 135-154.

Yine çift fitil deliği ve benzer biçimdeki palmet kulbu ile, ithal diyebileceğimiz çok fitilli bir diğer kandilimiz, tıpkı öncekiler gibi olasılıkla Batı Anadolu orijinlidir (kat. no: 6). Tam merkezde - discus kısmında küçük bir hava deliği bulunmakta ve discusun çevresini yüksekçe kabartma halinde bir yiv kuşatmaktadır. Kırmızısı hamur (7.5 YR 7/8) üzerinde daldırma tekniğinde koyu kahverengiye (5 Y 2.5/1) çalan mat ve pürüzlü bir astar olduğu anlaşılır. Kandil yüzeyindeki yer yer dökülmeler ise sarnıç içerisinde ele geçen seramik buluntularda da sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Fakat, astar üzerindeki bu yumuşaklık ve gevrek görünüm, özellikle Tabae'de daha önce ele geçmiş ve değerlendirilmiş olan ince sofra kapları olarak değerlendirilen Doğu Sigillatalarını akıllara getirir. Astar özellikleri dikkate alındığında, Batı Anadolu orijinli olduğu anlaşılan bu kandilin, Tabae'ye olasılıkla Doğu Sigillataları B grubu kaplarının üretiminin popüler olduğu bir dönemde, yani MS. 1. ya da 2. yüzyılda Pergamon ya da Tralleis gibi bir merkezden ithal edildiği söylenebilir²⁵.

Nitekim, çift fitil deliği bulunan bu kandilin, Batı Anadolu üretimi olduğu belirtilen oldukça yakın bir benzeri İstanbul Arkeoloji Müzesi Pişmiş toprak kandiller katalogunda yer almakta olup, MÖ. 1. yüzyıla tarihlenmektedir²⁶. British Museum katalogunda yer alan Ephesos üretimi benzer biçimdeki bir başka örnek ise MS. 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir. Bu örnek, kandilimizle yakın paralellik göstermekte fakat fitil deliklerinin biraz daha uzun ve ayrılcı biçimli olması ile ayrılmaktadır²⁷.

2.2 Tek Fitilli kandiller

Bir kısmının yerel üretim bir kısmının ise Batı Anadolu orijinli, ithal olduğunu düşündüğümüz bu çok fitilli kandiller yanında, tek fitilli kandillerin de bazıları yerel unsurlar taşıırken bazıları ithal edilmiş örneklerden oluşur. Nitekim katalogda yer verdiğimiz tek fitilli kandillerden biri, gerek form gerekse hamur ve astar özellikleri bakımından az önce değindiğimiz çok fitilli yerel üretim kandiller ile bir çok yönden benzerlik gösterir. Bu kandil üstten ve alttan basık bir elips formunda olup, stilize olmuş oldukça uzun bir volüt biçiminde kulba sahiptir (kat. no: 7). Kırmızısı (7.5 YR 7/8) hamur üzerinde, yer yer dökülmelerin mevcut olduğu mat ve pürüzlü, koyu kahveye (7.5 YR 4/6) çalan bir astar bulunur.

Gerek astar ve hamur özellikleri gerekse kulbu oluşturan stilize biçimdeki volüt, eserin yerel üretim bir imitasyon olduğunu, aynı kulp biçimine sahip çok fitilli örnekler ile olan benzerliği de MÖ. 1. yüzyıl ile MS. 1. yüzyıl arasına tarihlenmesi gerektiğini gösterir.

Katalogda yer alan diğer tek fitil delikli kandil ise omuzda kulakçıkları bulunan dairesel formda bir örnek olup, kulbu tutamak üzerine aplike edilmiş kıvrımlı bir düğüm biçimindedir (kat. no: 8). Gerek kulp gerekse form olarak bu kandilin benzerlerinin Hellenistik dönemde Ephesos ve Pergamon gibi merkezler başta olmak üzere Batı Anadolu'da sıklıkla üretildiğini ve bir çok merkeze dağılmış örnekler olduğunu söyleyebiliriz²⁸. Ancak, Tabae'de I no'lu sarnıç içerisinde ele geçen kulakçıklı bu kandil Lykos vadisi üretimi olmalıdır. Zira, açık kırmızı renk hamuru (5 YR 6/8) ve yine kırmızı renk (5 YR 6/6) parlak ve

25 Koçyiğit 2018a, s: 141-143.

26 Kassab Tezgor – Sezer 1995, s: 164 kat. no: 467.

27 Bailey 1988, s: 374 kat. no: Q3021.

28 Bussiere-Wohl 2017, s: 41 vd. kat. no: 46 ve 51.

perdahlı astarı ile son yıllarda Laodikeia²⁹ ve Tripolis'de³⁰ bunların sıklıkla ele geçtiklerini söyleyebiliriz.

Laodikeia Nekropolü'nde ele geçen örneklerin omuzları üzerinde yer alan ion kymationu dizisi hepsinde standarttır. Ayrıca kulakçıklar üzerinde çift volütlü kabartma bezemeler görülür. Son yıllardaki çalışmalar ile üretim merkezi olarak Laodikeia'nın düşünüldüğü bu kulakçıklı kandiller, MÖ. 2. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ. 1. yüzyılım ilk yarısı arasındaki bir zaman aralığına tarihlenirler³¹. Dolayısıyla Tabae'de I no'lu sarnıç içerisinde bulunmuş olan Laodikeia üretimi kulakçıklı kandil için, sarnıçta ele geçen diğer seramik kapların da kronolojisi düşünüldüğünde en uygun tarihsel önerme MÖ. 1. yüzyıl olacaktır.

İthal olduğunu söyleyebileceğimiz diğer iki kandilin ise şimdiki kadar ele aldığımız örnekler nazarın daha ince elenmiş katkısız, kaliteli hamurları ve parlak perdahlı kırmızı renk astarları vardır. Bu eserler hamur ve astar özellikleri yanında, dönemin sevilerek kullanılan ve bir çok merkeze dağılmış olan formları biçiminde karşımıza çıkarlar (kat. no: 9-10). Sarnıç içerisinde ele geçen kandillerden bu ikisi gerek form gerekse bezeme anlayışı bakımından Roma kandilleri içerisinde oldukça bilinen ve net tarihlenebilen örnekler arasında sayılırlar.

Nitekim, 9 katalog numaralı olan ilki, dairesel formda olup, yuvarlak ve halka biçimli bir kulbu bulunur. Kısa ve yuvarlak uçlu fitil deliği, iki ucunda nokta bulunan yatay bir çizgi ile discustan ayrılır. Discus kısmının tam ortasında ise kabartma olarak yapılmış bir mask betimi yer alır. Bu mask betiminin ağız kısmına denk gelen yerde de küçük bir yağ deliği bulunmaktadır. Bununla birlikte kandili kırmızı renk, neredeyse katkısız denebilecek hamura ve yine kırmızı renk parlak, sabunumsu bir astara sahiptir. Ancak, astar üzerindeki aşınma ve dökülmeler bariz biçimde kendini gösterir.

Eser tüm bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, ağırlıkla Geç Flaviuslar – Erken Antoninler dönemi diyebileceğimiz, MS. 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Loescheke tip VIII olarak adlandırılan gruba dahil edilebilir. Bu tipteki kandiller için iki noktalı yatay bir çizgi ile diskten ayrılan kısa yuvarlak fitil deliği karakteristiktir. Ayrıca dairesel bir form ve disk içerisindeki kabartma olarak yapılmış figüratif süslemeler de yaygındır³². Bununla birlikte Tabae'deki bu kandil için en belirleyici unsurun disk içerisine yerleştirilmiş olan kabartma tekniğinde yapılmış bir mask betimidir. Bu tür kabartma betimlemeler az önce de değindiğimiz üzere, Loescheke tip VIII grubundaki kandiller için karakteristik olup, benzer biçimdeki mask betimlemeleri başta Hayes tarafından hazırlanan Royal Ontario Museum kataloğu olmak üzere, British Museum ve Paul Getty Museum kataloglarında rahatlıkla görülebilir.

Bunlardan Royal Ontario Museum örneği İtalya üretimi bir örnek olarak kabul edilmekle birlikte, MS. geç 1. yüzyıla tarihlenir³³. Fakat, British Museum'da yer alan Kuzey Afrika kökenli iki eser de, Bailey tarafından MS. 2. yüzyılın ikinci yarısına verilir³⁴. Benzer biçim-

29 C. Şimşek, *Laodikeia (Laodicea ad Lycum)*, İstanbul, 2013. s: 477-478

30 B. Duman, "Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum", *Cedrus 1*, 2013. s: 191 vd. fig. 14.

31 Şimşek 2013, s: 478-479, Res. 693.

32 Bussiere-Wohl 2017, s: 199 vd.

33 Hayes 1980, s: 53-54 kat. no: 241.

34 Bailey 1988, s: 186, 205 kat. no: Q1685, Q1850.

de disk içerisinde mask betimi yer alan Paul Getty Museum'dan, yine K. Afrika kökenli bir örnek MS. 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenirken³⁵, Anadolu kökenli bir başka benzer örnek MS. 2. yüzyıl ortalarına tarihlenir³⁶. Tüm bu benzer örneklerden yola çıkarak, Tabae buluntusu kandili de yine MS. 1. yüzyıl ortalarından MS. 2. yüzyıl ortalarına kadarki bir zaman aralığına tarihlenmek uygundur.

10 katalog numaralı olan son kandilimiz; yine benzer biçimde dairesel formda olup, tek fitil deliğine sahiptir. Kırmızı renk katkısız hamur ve yine kırmızı renk parlak, sabunumsu astar bir önceki eserle yakın benzerlik içerisinde olduğunu gösterir. Nitekim, astar üzerindeki aşınma ve dökülmeler bu kandilde de rahatlıkla görülebilir. Ancak bu kandilde diğerinden farklı olarak yuvarlak uçlu bu fitil deliğinin gövde ile birleştiği kısımda volütler bulunur. Bu volütlerden dolayı 'volütlü kandil' olarak da adlandırılan bir gruba dahil edilebilecek bu tür kandillerde, discus kısmında kabartma biçimde yapılmış figürler yada figür bezeli sahneler tipiktir. Bahsettiğimiz bu özellikler Loescheke tip IV olarak belirlenen gruba dahil edilen kandillerde karakteristik olup, ağırlıklı olarak MÖ. 1. yüzyıl ile MS. 1. yüzyıl arasına tarihlenirler³⁷.

Ayrıca, Tabae buluntusu bu eserin discus kısmının tam ortasında, kabartma olarak yapılmış erotik bir sahne yer aldığını da belirtelim. Discusun ve bu erotik sahne betiminin çevresini ise iç içe geçmiş iki yiv kuşatmaktadır. Loescheke tip IV grubundaki kandillerde sıklıkla görülen erotik sahneli benzer örnekler, British Museum kataloğunda³⁸ ve yine Paul Getty Museum kataloğunda³⁹ MS. 1. yüzyıla tarihlenmiş olarak karşımıza çıkarlar. Bundan dolayı bizim kandilimizi de aynı zamana tarihlenmek yerinde olacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Küçük, fakat benzerleri pek bilinmeyen nitelikli bir grup eser üzerinden yaptığımız değerlendirme ve tanımlamalardan, Tabae'deki Roma sarnıcında ele geçen kandillerin ağırlıklı MÖ. 1. yüzyıl ile en geç MS. 2. yüzyıl arasındaki bir zaman aralığına ait oldukları söylenebilir. Bu tarihsel aralık kandillerin tamamının ele geçtiği sarnıç içerisindeki diğer seramik buluntularla da desteklenir ve sarnıç içerisindeki diğer buluntularla bütün içinde olduklarını gösterir.

Bununla birlikte, bu zaman aralığına verilen kandillerin bir kısmının yerel üretim oldukları anlaşılır. Nitekim yerel karakterdeki kandillerin, tıpkı sarnıç içerisinde ele geçen seramik kapların bir çoğunda olduğu gibi, Tabae ya da yakınlardaki bazı atölyelerde üretilmiş olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kentte Roma dönemine ilişkin seramik üretimi yaptığı bilinen bir atölye ya da üretime yönelik şimdilik arkeolojik bir buluntu (amorf malzeme, üretim atığı vb.) henüz ele geçmemiştir. Fakat, yakın zamanda yapılacak kapsamlı çalışmalar ve arkeometrik analizlerin bu bilgi boşluğunu dolduracağını ifade edebiliriz.

Analojik olarak yapılan değerlendirmeler sonrası, yerel kandillerin ağırlıklı olarak metal eserlere öykünen biçimde, fakat biraz acemice yapıldıkları görülür. Öyle ki, kandillerin ba-

35 Bussiere-Wohl 2017, s: 199 kat. no: 283.

36 Bussiere-Wohl 2017, s: 233 kat. no: 333.

37 Bussiere-Wohl 2017, s: 120 vd.

38 D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum. II: Roman Lamps Made in Italy*. London. 1980. kat. no: Q828 pl. 7 fig. 70 ve kat. no: Q880 pl. 13 fig.70.

39 Bussiere-Wohl 2017, s: 128-129 kat. no. 181-182.

zılarının fitil deliklerinden anlaşıldığı kadarıyla, eserler ya hiç kullanılmamışlar ya da çok az kullanılarak kullanım dışı kalmışlardır. Nitekim, gri hamurlu ve gri renk astarlı olarak tanımladığımız 1 katalog numaralı çok fitilli kandilin, hamur özellikleri ve pişmeden kaynaklanan sebeplerden dolayı çok iyi fırınlanmadığı görülür. Eğer kandil iyi fırınlanmadığı halde Tabae'deki diğer bütün önemli seramik buluntularla birlikte bulunabiliyor ise, muhtemelen ithal edilmemiş ya kentte ya da yakınlarda bulunan bir atölyede üretilmiş olmalıdır.

İthal edildikleri anlaşılan kandiller, yine analogik olarak yaptığımız değerlendirmeler sonrası, ağırlıklı olarak kandillerin tarihlendiği dönem olan MÖ: 1. ve MS. 1. yüzyılda, Batı Anadolu'da seramik üretimi ile popüler olan önemli merkezlerden gelmişlerdir. Bu merkezlerin başında ise MÖ. 1. yüzyıldan itibaren önemli bir terra sigillata üretim yeri olan Pergamon gelir. Yine dönemin önemli merkezi Ephesos'a yakın çevrede bulunan atölyeler ve büyük olasılıkla Trailleis, Tabae'nin ithal diyebileceğimiz kandillerinin üretim merkezleri olmalıdır. Zira Hellenistik dönemden itibaren Tabae'nin bu merkezler ile yoğun bir seramik alış verişinin olduğu, burada ele geçen kırmızı astarlı seramikler ile zaten bilinmektedir.

Ayrıca 8 katalog numaralı eserin, Laodikiea tipi diyebileceğimiz kulakçıklı bir kandil olduğunu tekrar hatırlayalım. Tabae'ye oldukça yakın bir mesafede yer alan Lykos vadisinde, üretimi MÖ. 2. yüzyıldan itibaren yapılan bazı kandil tiplerinin, kazı buluntusu olarak ele geçmesi kentin sadece yoğun seramik üretimi yapan Batı Anadolu merkezleri ile değil, aynı zamanda bölgedeki metropollerle de sıkı ilişki içerisinde olduğunu ortaya koyar. Ayrıca, 9 ve 10 numaralı kandillerin, Roma kandilleri içerisinde oldukça bilinen ve popüler olan tipte kandiller olması yanında hamur ve astar özellikleri bakımından diğerlerinden ayrılması, bu iki kandilin bir çok benzerinin İtalya ya da Kuzey Afrika kökenli olması, bunların belki de Anadolu dışındaki bazı uzak eyaletlerden ithal edildiğini gösterir.

Sonuç olarak; Tabae'deki küçük bir grup pişmiş toprak kandil buluntusunu ele aldığımız bu çalışma, kentte daha önce yapılmış olan seramik çalışmalarını destekler biçimde, Hellenistik dönemin sonundan itibaren hem yerel üretimin hem de ithal mal kullanımının yoğun olduğunu açık biçimde bir kez daha ortaya koymuştur. Ayrıca kandil buluntularının, kronolojik olarak sarnıçta ele geçtiği dolgu ve dolgu içerisindeki diğer seramikler ile uyumlu olması, ithal olduğunu düşündüğümüz kandillerin tıpkı kırmızı astarlılar gibi ağırlıklı olarak Batı Anadolu orijinli olması da bizim için oldukça önemlidir. Bu Tabae'nin Roma imparatorluk dönemi boyunca yakın çevresi ile yoğun bir ticari ilişki içerisinde olduğunu ve kentin bölgede önemli bir yerleşim yeri olarak öne çıktığını ortaya koyar.

KATALOG

1: Çok fitilli pişmiş toprak kandil

Res. No: 1

Dairesel formda olup, toplam 9 (dokuz) fitil deliğine sahiptir. Kulbu volüt biçimlidir. Fitil deliklerinden biri kırık olup, eksiktir. Discus kısmında küçük bir yağ deliği bulunmakta, discusun çevresinde ise dairesel formda bir halka içerisinde küçük dairelerden oluşan bir bezeme bulunmaktadır. İnce halka kaidelidir.

Yeşilimsi siyah (GLE Y 2.5/10Y), ince kum ve taşçık katkılı, gözenekli ve sert hamur. Yeşilimsi siyah (GLE Y 2.5/10Y), kötü fırınlamadan dolayı bozuk yüzey, mat ve pürüzlü astar. Ayrıca yüzeyde oksitlenme ve dökülmeler mevcut.

2: Çok fitilli pişmiş toprak kandil

Res. No: 2

Dairesel formda olup, toplam 5 (beş) fitil deliğine sahiptir. Kulbu volüt biçimlidir. Fitol deliklerinden biri kırık olup, eksiktir. Discus kısmında küçük bir yağ deliği bulunmakta ve discusun çevresini ince bir yiv kuşatmaktadır. İç içe geçmiş iki ince halkanın oluşturduğu bir kaideye sahiptir.

Açık kırmızı renk (10 R 6/6), ince kum ve taşçık katkılı sert hamur. Açık kırmızı renk (10 R 6/6), pürüzlü yüzey, mat ve solgun astar.

3: Çok fitilli pişmiş toprak kandil

Res. No: 3

Dairesel formda olup, toplam 2 (iki) fitil deliğine sahiptir. Kulbu stilize ve oldukça kaba bir volüt biçimindedir. Fitol deliklerinden birinin ucu kırık ve eksik olup, discus kısmında küçük bir yağ deliği bulunmaktadır. Discusun çevresini ise yüksekçe kabartma halinde iki yiv kuşatmaktadır. Düz bir kaideye sahiptir.

Açık kırmızı renk (10 R 6/8), ince kum katkılı ve sert hamur. Kırmızı renk (10 R 4/8), parlak ve perdahlı astar.

4: Çok fitilli pişmiş toprak kandil

Res. No: 4

Dairesel formda olup ortası boş simit biçimindedir. Toplam 7 (yedi) fitil deliğine sahiptir. Kulbu palmet biçimlidir. Eser tam ve eksiksiz olup, gövdenin kulp ile birleştiği kısımda dörtgen biçimde genişçe bir yağ deliği bulunmaktadır. Düz bir kaideye sahiptir.

Kırmızımsı sarı renk (5 YR 6/6), ince kum katkılı, gözenekli ve sert hamur. Kırmızımsı sarı renk (5 YR 4/6) parlak ve perdahlı astar. Ancak fitil delikleri ve çevresi yanmadan dolayı ıslıdır.

5: Çok fitilli pişmiş toprak kandil

Res. No: 5

Çokgen formda olup, toplam 4 (dört) fitil deliğine sahiptir. Kulbu palmet biçimlidir. Eser tam ve eksiksiz olup, discus kısmında küçük bir yağ deliği bulunmakta, discusun çevresini ise yüksekçe kabartma halinde bir yiv kuşatmaktadır. Düz bir kaideye sahiptir.

Sarımsı kırmızı renk (5 YR 5/6), ince kum katkılı, sert ve gözenekli hamur. Sarımsı kırmızı renk (5 YR 4/6), parlak ve perdahlı astar.

6: Çok fitilli pişmiş toprak kandil

Res. No: 6

Dairesel formda olup, toplam 2 (iki) fitil deliğine sahiptir. Kulbu palmet biçimlidir. Eser tam ve eksiksiz olup, discus kısmında küçük bir yağ deliği bulunmakta, discusun çevresini ise yüksekçe kabartma halinde bir yiv kuşatmaktadır. İnce ve oldukça alçak bir halka kaideye sahiptir.

Kırmızımsı sarı renk (7.5 YR 7/8), ince kum katkılı, sert hamur. Koyu kahverengi (5 Y 2.5/1), mat ve pürüzlü astar. Yer yer dökülmeler ve fitil deliklerinin çevresinde yanmadan dolayı isler mevcut.

7: Pişmiş toprak kandil

Res. No: 7

Üstten ve alttan basık bir elips formunda, tek fitil deliğine sahiptir. Kulbu stilize ve oldukça uzun bir volüt biçimindedir. Eser tam ve eksiksiz olup, discus kısmında küçük bir yağ deliği bulunmakta, discusun çevresini ise yüksekçe kabartma halinde bir yiv kuşatmaktadır. Alçak halka kaidelidir.

Kırmızımsı sarı renk (7.5 YR 7/8), ince kum ve taşçık katkılı, orta sert hamur. Koyu kahverengi (7.5 YR 4/6), mat ve pürüzlü astar. Yer yer dökülmeler mevcut.

8: Pişmiş toprak kandil

Res. No: 8

Omuzda kulakçıkları bulunan dairesel formda, tek fitil deliğine sahiptir. Kulbu tutamak üzerine applike edilmiş kıvrımlı bir düğüm biçimindedir. Eser tam ve eksiksiz olup, discus kısmında küçük bir yağ deliği bulunmakta, discusun çevresini ise yüksekçe kabartma halinde bir yiv kuşatmaktadır. Bu yivin çevresinde, kandilin omuz kısmında ise nokta ve çizgilerden oluşan halka biçimli bir bezeme yer alır. Alçak halka kaidelidir.

Kırmızımsı sarı renk (5 YR 6/8), ince kum, kireç ve kuartz katkılı, orta sert hamur. Kırmızımsı sarı renk (5 YR 6/6), parlak ve perdahlı astar.

9: Pişmiş toprak kandil

Res. No: 9

Dairesel formda olup, yuvarlak ve halka biçimli bir kulbu bulunur. Eser tam ve eksiksiz olup, tek fitil deliğine sahiptir. Kısa ve yuvarlak uçlu bu fitil deliği iki noktalı bir yatay çizgi ile discustan ayrılır. Discus kısmının tam ortasında ise yüksek kabartma olarak yapılmış bir mask betimi yer alır. Bu mask betiminin ağız kısmına denk gelen yerde de küçük bir yağ deliği bulunmaktadır. Ayrıca, discusun ve mask betiminin çevresini ise yüksekçe kabartma halinde bir yiv kuşatmaktadır. Eser düz ve yatay kaidelidir.

Kırmızımsı kahverengi (5 YR 5/4), çok az ince kum katkılı, oldukça sert hamur. Kırmızı renk (10 R 4/8), parlak ve sabunumsu, perdahlı astar. Ancak astar üzerinde yer yer aşınmalar ve dökülmeler mevcut.

10: Pişmiş toprak kandil

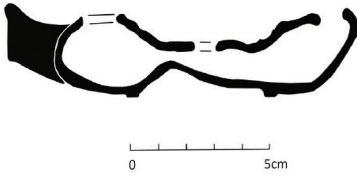
Res. No: 10

Dairesel formda olup, eserin kulp kısmı gövde ile birleştiği kısımdan itibaren kırık ve eksiktir. Tek fitil deliğine sahiptir. Yuvarlak uçlu bu fitil deliğinin gövde ile birleştiği kısımda volütler bulunur. Discus kısmının tam ortasında ise yüksek kabartma olarak yapılmış bir erotik sahne yer alır. Discusun ve erotik sahne betiminin çevresini ise iç içe geçmiş iki yiv kuşatmaktadır. Eser düz ve yatay kaidelidir.

Kırmızımsı kahverengi (5 YR 5/4), çok az ince kum katkılı, oldukça sert hamur. Kırmızı renk (10 R 4/8), parlak ve perdahlı astar. Ancak astar üzerinde yer yer aşınmalar ve dökülmeler mevcut.

KAYNAKÇA

- Bağdatlı Çam, F., "Sculptures from Tabae / Kale-i Tavas", Sculpture in Asia Minor. Proceedings of the International Conference at Selçuk 2013, (ed. M. Aurenhammer), SOSCHRÖAI, Band 56, 2018. s: 431-441.
- Bailey, D. M., A Catalogue of the Lamps in the British Museum. I: Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps, London. 1975.
- Bailey, D. M., A Catalogue of the Lamps in the British Museum. II: Roman Lamps Made in Italy. London. 1980.
- Bailey, D. M., A Catalogue of the Lamps in the British Museum. III: Roman Provincial Lamps, London. 1988.
- Beyazıt, M., "Kale-i Tavas (Tabae) Kazıları", Geçmişten Günümüze Denizli, Denizli'nin Derin Geçmiş, Kazı ve Araştırmalar II, Denizli. 2016. s: 64-77.
- Bussiere, J. – B. L. Wohl, Ancient Lamps in the Paul Getty Museum, Los Angeles. 2017.
- Duman, B., "Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum", Cedrus I, 2013. s: 179-200.
- Ersoy, B., "Kale-i Tavas (Tabae) 2007 Yılı Kazısı", Kazı Sonuçları Toplantısı 30/3, Ankara. 2009. s: 41-56.
- Ersoy, B., "Kale-i Tavas (Tabae) 2008 Yılı Kazı Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı 31/3, Ankara. 2010. s: 301-314.
- Ersoy, B., "Kale-i Tavas (Tabae) Kazıları", Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları (ed: A. Çilingiroğlu vd.), İzmir. 2012, s: 415-439.
- Gök, S. - H. Uçar, "Kale-i Tavas (Tabae) Kazısı Seramik Buluntuları (2007-2011)", Kaledavaz Sempozyum Bildirileri (2-3 Nisan 2012), (ed: T. Tok – Ö.K. Aydemir), Denizli. 2013. s: 402-412.
- Gürtekin Demir, R. G. – Y. Polat, "Between Lydia and Caria: Iron Age Pottery from Kale-i Tavas, Ancient Tabae", Karamos, Ceramics: A Cultural Approach. Proceedings of the First International Conference at Ege University (ed: R. G. Gültekin-Demir – H. Cevizoğlu – Y. Polat – G. Polat), Ankara. 2015. s: 115-136.
- Hayes, J. W., Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum: I. Greek and Roman Clay Lamps, Toronto. 1980.
- Heimerl, A., Die römischen Lampen aus Pergamon: vom Beginn der Kaiserzeit bis zum Ende des 4. Jhr. n. Chr., Walter de Gruyter, 2001.
- Kassab Tezgör, D. – T. Sezer, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu C.I. Prehistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler, İstanbul. 1995.
- Koçyiğit, O., "Tabae Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri", Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3/1, 2018a. s: 135-154.
- Koçyiğit, O., "Antik Tabae'dan Bir Roma Sarnıcı ve Seramik Buluntuları", Anadolu / Anatolia 44, 2018b. s: 277-325.
- Metin, H., "Kibyra'dan Bir Grup Palmet Kulplu Kandil", Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, Antalya, 2012. S: 227-236.
- Özdilek, B., "Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış", Cedrus III, 2015. s: 89-117.
- Pastutmaz, D., 1988-1998 Yılları Arasında Bulunan Knidos Kandilleri, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya. 2001.
- Perlzweig, J., The Athenian Agora. VII: Lamps of the Roman Period, Princeton. 1963.
- Şimşek, C., Laodikeia (Laodicea ad Lycum), İstanbul, 2013.
- Talbert, R. J. A. (ed.), Barrington Atlas of the Greek and Roman World, Princeton. 2000.
- Ünal, C., "Coin Findings and Two German Tokens from Excavation of Tabae/Kale, Denizli", Sanat Tarihi Dergisi XVIII/2, 2009. s: 137-155.

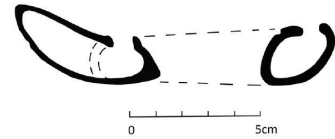
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

0 5cm

Resim 5

0 5cm

Resim 6

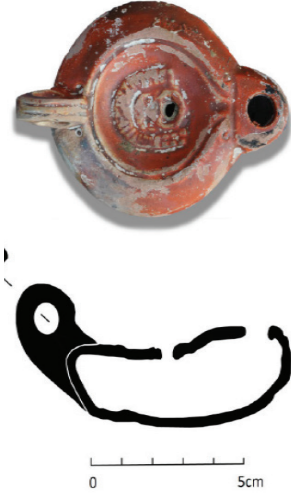
0 5cm

Resim 7

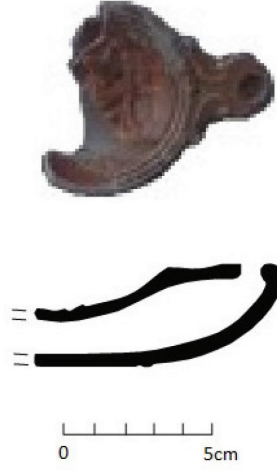

0 5cm

Resim 8

Resim 9

Resim 10

ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 4(1), 127-137, 2019
COMU International Journal of Social Sciences 4(1), 127-137, 2019

II. Dünya Savaşı Sırasında Franz Von Papen Suikastı Çerçevesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve Almanya İlişkileri

Başak KARATAŞ*

Öz

Franz Von Papen, Almanya'nın aslında Avrupa'da bir çatışmadan ve savaştan kaçınmak istediğine, Türkiye'yi inandırmakla görevlendirilmiş olarak 18 Nisan 1939 tarihinde Ankara Büyükelçisi olarak atandı. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında en önemli problem İtalya'nın saldırgan tutumu idi; ancak Almanya'nın Batı Avrupa'da hızla ilerlemesi sonucu Türkiye 1940 yılının Mart ayından itibaren Almanya ile ilişkilerini daha sıcak kurmaya başladı ve 1941 yılı Haziran ayında da ittifak anlaşması imzaladı. Bu tarihten hemen sonra başlayan Almanya-Sovyetler Birliği savaşında kimin kazandığının belli olacağı 1944 yılının yaz aylarına kadar geçen süre içerisinde Türkiye'de yaşanan Papen suikastı ve davası, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında uyguladığı dış politikasının, Güçlü Tarafa Meyleden Tarafsızlık siyaseti olduğunun örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Franz Von Papen, Suikast, Türkiye, Sovyetler Birliği, Almanya.

Turkey, Soviet Union and Germany Relations within the frame of Franz von Papen Assassination during World War II

Abstract

Turkey, Soviet Union and Germany Relations within the frame of Franz von Papen Assassination during World War II. Franz von Papen appointed as Ambassador of Germany in Ankara in 18th April 1939 as commissioned to convince Turkey that Germany doesn't want any conflict or war in Europe. In these times, aggressive attitude of Italy was the biggest problem of Turkish foreign policy. However, due to German progress at the Western Europe, Turkey got closer to Germany in March of 1940 and signed an alliance agreement with Germany in June of 1941. After this period, Germany-Soviet Union War begun. In the summer of 1944 when was going to be obvious who was going to win the war. During summer of 1944, Papen assassination and case in Turkey was the one of the examples of neutrality policy of Turkey which got closer to the powerful side during World War II.

Keywords: Franz von Papen, Assassination, Turkey, Soviet Union, Germany.

* Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lapseki Meslek Yüksekokulu, bilgekaratas10@gmail.com

GİRİŞ: II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİK DURUMU VE VON PAPEN’İN BÜYÜKELÇİ OLARAK GÖREVLENDİRİLMESİ

II. Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Avrupa kıtası siyasi ve ideolojik olarak çalkantılı günlerin habercisi olacak siyasi olaylara sahne olmuştur. Savaş öncesi yaşanan söz konusu olaylar çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte kısaca bahsetmekte yarar vardır. Nitekim bir önceki dünya savaşının etkileri ile şekillenecek siyaset sahnesi, esasında yeni başlayacak tarihi silsilenin de tetikleyicisi niteliğindedir. Şöyle ki, I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Versailles Anlaşması hükümlerini tanımadığını belirterek, İngiltere ve Fransa ile boy ölçüşmek için İtalya’nın Faşist Lideri Benito Mussolini ile anlaşan Adolf Hitler, 1936 yılında Berlin-Roma mihverini oluşturmayı başardı. Hitler, Germen kökenlilerin çoğunlukta oldukları yerleri kendi topraklarına katmaya yönelerek önce Avusturya’yı (1938), arkasından Çekoslovakya’yı (1939) Alman topraklarına kattı. 1935’te Habeşistan’ı işgal eden Mussolini de bu kez Arnavutluk’a saldırdı.

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, İtalya’nın Arnavutluk’u işgal ettiği 1939 yılının Nisan ayında, Franz Von Papen’i Ankara Büyükelçisi olarak atadı. Almanya’nın Propaganda Bakanı Goebbels, 12 Nisan günü Ankara’yı özel olarak ziyaret ederek, Papen’in atanması ile ilgili olarak temaslarda bulundu ve 14 Nisan’da Türkiye’den ayrıldı¹. Papen’in Ankara Büyükelçiliği’ne resmi olarak atanması 18 Nisan’da gerçekleşti. İtalya’nın Arnavutluk’u işgali, Türkiye’de, Balkanlar’a ve dolayısı ile Türkiye’ye yönelik bir saldırganlık olabileceği endişesi doğurmuştu. Bu nedenle Papen, Almanya’nın aslında Avrupa’da bir çatışmadan ve savaştan kaçınmak istediğine, Türkiye’yi inandırmakla görevlendirilmişti. Papen, Balkan Devletleri’nin ve Türkiye’nin bir tehdit altında olmadığına ilişkin İtalya’dan inandırıcı bilgilerin olduğu gibi bir tutumla, Türkiye’yi Almanya’ya karşı olabilecek bir ittifak anlaşması imzalamasından alıkoymak amacıyla olacaktı. İtalya’nın Arnavutluk’u işgalinden sonra, son derece hızlı gelişen Türk-İngiliz görüşmelerinin olumlu yönde sonuçlanmasını önlemek, bu sırada Alman dış politikasının ve dolayısıyla Papen’in temel amacı idi.

Papen, 26 Nisan 1939’da İstanbul’a ve bir gün sonra da Ankara’ya gelerek Şükrü Saraçoğlu ile görüştü. Papen bu görüşmede, Mihver güçlerinin tüm sorunları barışçı bir şekilde çözmeye arzularını ve kendilerini çevreleme politikalarına karşı tüm güçleri ile ve kararlı biçimde karşı koyacaklarını bildirmişti. Papen’in bu açıklamalarına karşı Şaraçoğlu, Hitlerin, Almanya’nın kalkınması yolundaki çabalarını mucize olarak nitelendirerek, İtalya’nın Akdeniz’deki planlarına karşı Türkiye’nin duyduğu derin güvensizliği anlatmıştı. Arnavutluk’un işgali, Türkiye için kendi topraklarının güvenliğini tehdit ediyordu. Çünkü Türkiye, Boğazlara olası bir saldırının sadece karadan, yani Balkanlar’dan yapılabileceğini biliyor ve bu nedenle de Balkanlar’ı kendi güvenlik bölgesi olarak görüyordu. Saraçoğlu, Türkiye’nin Almanya’ya karşı dostça görüşler taşıdığına ilişkin güvence vermişti. Papen de İtalya-Türkiye çatışmasına karşı, İtalya’nın Yunanistan’a karşı yaptığı gibi Türkiye’ye de bir garanti açıklaması yapması taraftarı olduğunu belirtti². Fakat İtalya’nın Balkanlar

1 Goebbels’in Ankara’dan ayrıldığı gün olan 14 Nisan’da bir Türk heyeti, Hitler’in 50. yaş gününü kutlamak üzere Almanya’ya giderek 20 Nisan’da Hitler ile görüşüp 1 Mayıs’ta ülkeye döndüler. Bu heyet, Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy, Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz, Akşam Gazetesi’nden Necmettin Sadak, Yeni Sabah Gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus Gazetesi’nden Falih Rifki Atay ve Cumhuriyet Gazetesi’nden Nadir Nadi gibi önemli kişilerden oluşuyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi**, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 361.

2 Fahir Armaoğlu, **20. yy. Siyasi Tarihi**, Alkim Yayınları, İstanbul 2005, s. 353-354.

ve Akdeniz konusundaki görüşlerine karşı Türkiye'nin endişesi Papen'in önerdiği formülle ortadan kalkmayacak kadar büyüktü. Ankara'nın görüşü, Almanya'ya da İtalya, Balkanlar'a saldırmadığı sürece tarafsızlık politikasını korumak, aksi halde İngiltere'nin yanında tutum almaktı.

18 Nisan 1939'da güven mektubunu sunan Papen, 29 Nisan'da da İnönü ile görüşmüştü. İtalya'nın Arnavutluk'a saldırısından ve Almanya-İtalya yakın işbirliğinden endişe duyduğunu vurgulayan İnönü'ye, Papen'in barışın korunacağına ilişkin verdiği güvence yeterli olmadı. İnönü, bu tür güvencelerin yeterli olmayacağını vurguladı ve sonuçları beklemeyi tercih edeceğini belirtti.³ İtalya'nın Arnavutluk'a saldırısı, Papen'i Ankara'da zor duruma düşürmüştü; fakat asıl amacı Türkiye'nin Batılı Devletlerle ittifak görüşmelerini dondurmak olan Papen, Berlin aracılığı ile Mussoloni'den İtalya'nın askeri gücünü Arnavutluk'tan çekmesini ve bir iyi niyet ifadesi olarak Ege Denizi'nde Türk karasularına yakın olan iki adayı Türkiye'ye bırakmasını öneriyordu. Mussoloni bu öneriyi, bunun Türkiye'nin tutumunda değişiklik yapmayacağı görüşü ile reddetti⁴.

1. TÜRKİYE-ALMANYA YAKINLAŞMASI VE VON PAPEN

İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden hemen sonra başlayan Türkiye-İngiltere görüşmeleri ilerledi ve Ankara'nın tarafsızlık politikasının devamını sağlamaya çalışan Papen, 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk-İngiliz ortak deklarasyonuna engel olamadı. Ertesi gün Saraçoğlu ile görüşen Papen, İtalya tehdidinin yarattığı koşulların değişmesi ile bu deklarasyonun ittifak anlaşması yönünde ilerleme kaydetmeyeceği düşüncesini dile getirmişti. 15 Mayıs'ta bu amaçla Berlin'e giden Papen, Türkiye'nin Boğazlar ve Balkanlar'daki etkisinin yanı sıra, İngiltere'nin Hindistan'a giden yolu olan Ortadoğu'da da etkili olabileceği, bu nedenle her nasıl olursa olsun Türkiye'nin en azından tarafsızlığını koruması için İtalya'nın tutumunu değiştirmesi gerektiğini bildirmesine rağmen bu girişimi sonuçsuz kaldı. 22 Mayıs'ta imzalanan Almanya-İtalya İttifak Anlaşması ile konu tamamen gündemden düştü.⁵

Almanya, Boğazların bekçisi olarak Türkiye'nin tarafsız kalmasını istiyordu.⁶ Türkiye'deki Alman Büyükelçisi Franz Von Papen, 14 Mart 1940 tarihinde İnönü ile görüşerek "*silah zoruyla dahi olsa*" Türkiye'nin tarafsızlığını korumasını istemişti.⁷ İnönü ise, Türkiye'nin Orta Avrupa'da güçlü ve bağımsız bir Almanya'ya ihtiyacı olduğunu, bu nedenle Almanya'nın durumunu zayıflatacak bir tutum olmayacağını belirtiyordu.⁸ Ankara, Akdeniz'de ne tam bir İngiliz ne de tam bir İtalya egemenliği istiyordu. Balkanlar'ın durumu ise, Balkan Paktı'nı etkileyecek ve Türkiye'yi tehlikeye sokacak duruma göre değişiklik gösterebilirdi.

3 Cemil Koçak, a.g.e., s. 374.

4 Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 387-388

5 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 356.

6 SSCB Dışişleri Bakanlığı Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, **II. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar (1939-1944)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 262-264.

7 Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003, s. 100. Basın ise bu dönemde Almanya'nın Türkiye'yi neden bîtaraf tutmak istediği izaha çalışılmıştır. Türkiye'ye karşı kesin tutumunun nasıl olduğu bilinmeyen bu dönemde Almanya'nın, bîtaraf tutarak ileride olası bir tecavüze karşı Türkiye'yi hazırlıksız yakalamak amacıyla olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. "Bîtaraf Kurbanlar", **Cumhuriyet**, 11.5.1940.

8 Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 244; Cemil Koçak, a.g.e., s. 399-400.

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya topraklarına girerek Polonya'nın ani bir biçimde Almanya'ya yenilmesi, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de şaşkınlık yarattı. Almanya'nın Danimarka, Norveç, Hollanda ve Lüksenburg'u ele geçirdikten sonra, Fransa'ya karşı üst üste başarılar kazanması dünya politikasını Almanya'nın lehine çevirdi. Hatta İnönü, savaşın başlangıcından beri ilk defa 24 Mayıs 1940'da, tarafsız devletlerle birlikte Alman Büyükelçiliği onuruna davet verdi.⁹ Fakat yine de Türkiye, İtalya tehdidine karşı temkinli davranıyor, Balkanlar ve Akdeniz'in tehdit edilmesi durumunda savaşa katılacağını belirtiyordu. Almanya'nın 3 Temmuz'da, Fransa'dan ele geçirdiği bazı gizli belgeleri açıklaması, Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirdi. Türkiye'yi yakından ilgilendiren Bakü Planı ile ilgili belgeler, Türkiye'yi hem Almanya'ya hem de Sovyetlere karşı uzaklaştırdı.¹⁰ Türkiye'nin, Alman ordusunun Bulgaristan'a girmesi ve Yunanistan'ı tehdit etmesi durumunda savaşa katılacağını bildirmesi üzerine, Berlin Ankara'nın Sofya'ya savaş ilan etmesi halinde Berlin'e de savaş ilan etmiş olacağını bildirdi. Bu karşılıklı restleşme, Türk-Alman ilişkilerini gergin hale soktu. 1940 yılı sonlarında başlayan Bulgaristan-Türkiye görüşmeleri sonucu, iki ülke arasında saldırmazlık anlaşması imzalandı. Böylece Türkiye, İngiltere tarafından pek de hoş karşılanmasa da Almanya'ya karşı güvenliğini sağlamış oldu.

Rusya ise, Almanya'nın Balkanlar'daki politikasından rahatsız olmaya başlamıştı. Bu nedenle Türk-Sovyet görüşmeleri sıcaklık kazandı. İngiltere, Türk-Sovyet görüşmelerini endişe ile izliyordu. Çünkü İngiltere, Saraçoğlu'nun Moskova ile yapacağı bir anlaşma sonucunda Türkiye'nin savaşa gireceği ve Akdeniz'de çıkacak bir savaş durumunda Batı'ya boğazları kapatabileceği görüşünde idi. Bu durumda, Ankara'nın Moskova ile anlaşarak Mihver Devletleri'ne yaklaşması olasılığı karşısında, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında hazırlanmakta olan ittifak anlaşmasının tamamen suya düşmesi ihtimali bile mümkündü. Türkiye-Rusya yaklaşmasına neden olan bu gelişmeler sayesinde, 1941 Martında Türk-Sovyet Deklarasyonu imzalandı.¹¹ Böylece Türkiye, daha geniş bir hareket imkanı yakalamış oluyordu.

Almanya-Türkiye ilişkileri, Irak'ta Raşit Ali Geylani'nin, Almanya yanlısı bir yönetimi ele geçirmesinin ardından tekrar sıcaklık kazandı. Almanya, Türkiye üzerinden Irak'a yardım göndermek istemektedir. Bu istek, kısmen kabul edilmiş olsa da İngiltere, Geylani'yi devirerek Ortadoğu'ya hakim olunca, uygulanmadı. Bunun ardından, Türkiye'nin kendisini tehdit edecek Almanya ve İtalya çekincesi nedeni ile 18 Haziran 1941'de Türkiye-Almanya Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalandı.¹² Bununla taraflar, ülkelerinin toprak bütünlüğüne ve dokunulmazlığına saygı göstermeye ve birbirlerine karşı her türlü harekettten kaçınmaya söz veriyorlardı. Anlaşmanın önemli özelliği, her iki tarafın da var olan yükümlülüklerini, saklı tutması idi.¹³ Bu ilke, Türkiye'nin öteki devletlerle, özellikle İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu ittifak anlaşması yönünden önemli idi. İngiltere ve ABD'nin bu anlaşmaya karşı Türkiye'yi haklı ve haksız görülmeğe ihtilaf olması bir yana, Türkiye açısından bu anlaşma, Mihver Devletleri tarafında savaşa katılma zorunluluğunu taşımaması nedeni ile kendisini daha rahat bir siyasi ortama taşımasını sağlamıştı. Kısa zaman sonra, Alman ordularının

9 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 366-368; Cemil Koçak, a.g.e., s. 495.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran, a.g.e., s. 427-428.

11 Cemil Koçak, a.g.e., s. 266; 524-536.

12 Gece yarısı Dışişleri Bakanlığı'nda imzalanan anlaşma metnine Von Papen'in protokol metnine Almanya'nın Türkiye üzerinden harp malzemesi geçişini talep etmesi konusunda bkz. Nurettin Gülmez, Ersin Demirci, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 27, Ankara 2013, s.239 (ss. 225-250)

13 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 410; Şerafettin Turan, a.g.e., s. 244.

22 Haziran 1941 sabahı, Polonya toprakları üzerinden Alman-Sovyet sınırını geçerek genel bir saldırı başlatmaları ve Almanya ile Sovyetler arasında savaşın başladığı haberi, Türkiye üzerinden büyük bir yükü kaldırdı. Türkiye, o zamana kadar kendi üzerinde yapılmış bir pazarlık sonucunda oluşmuş, olası bir Alman-Sovyet işbirliği ve anlaşmasından her zaman kuşku duymuştu. Alman saldırısından kısa bir süre sonra Türkiye, bu savaşta tarafsız kalamadığına açıklamasına rağmen, Almanya, Türkiye'nin savaşa katılması için baskı uygulamaya başladı. Bunun için Alman propaganda araçları Ankara'da daha etkin hale getirildi ve Alman ordularının Sovyet toprakları üzerindeki askeri başarıları, Türk basınında daha fazla yer aldı. Fakat Ankara, yine de siyasal rengini belli etmemeye gayret ediyordu. İktidarın kamuoyuna karşı yürüttüğü bu tavrı tam da "İnönü'nün II. Dünya Savaşı esnasındaki tarafsızlığı" ile ilgili genel kanıyı delilleyen bir tutum sergilediğine dair ipucu olabilir. Zira bilindiği üzere, "savaş süresince iktidarın taraf ya da tarafsızlık siyaseti" tartışmaları özellikle savaş sonrasında Türk Dış Politikası'nın şekillenmesinde gündemi bir hayli meşgul etmiştir.

2. VON PAPEN'E YAPILAN SUİKAST GİRİŞİMİ VE ETKİLERİ

Papen ve eşi, Türkiye'yi, Almanya safında savaşa sokma çabalarına devam ederken, 24 Şubat 1942 sabahı, saat onu on dakika geçerken Ankara'nın Emniyet meydanı ile Kavaklıdere arasında Atatürk bulvarı üzerinde, Alman Büyükelçiliği önünde, bir bombanın patlaması sonucu yere yuvarlandı. İki de yara almadan kurtulurken arkalarında olan ve oradan geçmekte olan iki genç kız bombanın etkisi ile yaralandı. Bombanın, Alman büyükelçisi ile eşinin yakınında patlamış olması, bu suikastın büyükelçinin şahsına yönelik olması ihtimali üzerinde ciddi surette durmaya sevk ediyordu. Olaydan hemen sonra Dahiliye Vekili Faik Öztürk, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu ve CHP Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu Ankara Büyükelçiliği'ne geldiler. Olay mahallinde yapılan araştırmalar sonucunda suikastçının bombayı atarken bombanın elinde patlaması sonucunda parçalanarak öldüğü saptandı.¹⁴ Olay ile ilgili resmi açıklama ise ancak 5 Mart 1942 tarihinde yapılacaktır:

"Resmi tebliğ: 24/2/1942 Salı günü Atatürk Bulvarı'nda vaki olan infilak hakkında zabıta tahkikatının bugüne kadarki neticeleri aşağıdadır:

1- İnfilak maddesini taşıyan ve bunu ateşleyen adam, aslen Üsküp vilayetinin Geylan kazasının Dobrean köyünden olup Üsküp'te tahsilini bitirdiğine dair diploması vardır. Yanında numarası silinmiş bir de tabanca taşımakta idi. Üsküp'te komünist olduktan sonra 5/10/1940 tarihinde yurdumuza gelmiş, ecnebi olarak İstanbul hukuk fakültesine kaydolmuş ve 9/5/1941 tarihinde muhacirler hakkındaki umumi hükümlerden istifade ederek vatandaşlığımıza girmiştir. Adı Ömer Tokat'tır. Üsküp'te muallim Halit Isic'in oğludur. Memleketindeki adı Omer Halidoviç Isic'tir-1917 doğumludur.

2- İnfilak neticesinde parçalanan bu adamını yakın arkadaşlarının hüviyetleri iki gün zarfında tespit edilmiş ve arkadaşları yakalanmışlardır. Bunlar da Yugoslavya'da doğmuş, büyümüş, oralarda komünist olmuş ve son senelerde muhacir sıfatıyla yurdumuza gelip vatandaşlığımıza girmiş kimselerdir.

3- Yakalanan suç ortaklarının ifadelerine göre, Ankara ve İstanbul'da hüviyetleri tespit edilen bazı ecnebilerin bunları yabancı bir devlete mensup iki zata karşı suikasta hazırladıkları öğrenilmiştir. Bu ecnebiler hakkında da tahkikat yapılmaktadır.

14 Tan Gazetesi, 25.02.1942; Ulus Gazetesi, 25.02.1942.

4- Ankara'daki suikastın Almanya büyükelçisi Von Papan'e müteveccih olduğu anlaşıl-
maktadır.

5- Tahkikata devam olunmaktadır." ¹⁵

Ömer Tokat'ın suç ortakları olarak Abdurrahman Sayman ile Süleyman Sav adında iki
Türk ve Pavlof ve Kornilof adında Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluğu'nda gö-
revli iki vatandaşı da tutuklandı. Türk vatandaşları olan Sayman ve Sav da tıpkı olay ma-
hallinde parçalanmış Ömer Tokat gibi Üsküplü ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelmişlerdi.
Papan 7 Mart tarihli raporunda, *bir Sovyet vatandaşının 6 Mart'ta Kayseri'de yakalandı-
ğını, diğerinin ise Sovyetler Birliği İstanbul Başkonsolosluğu'nda alıkonulduğunu belirte-
rek Sovyet vatandaşı olan sanıkların, Sovyet gizli istihbarat örgütü GPU'nun (sonradan
KGB) görevli elemanları olduğunun kesinlikle saptandığını; diğer yandan Türk hükümeti,
saldırganların yakalanması için çok çaba harcarken, kamuoyu da bu olayda Almanya'nın
yanında olduğunu"* ¹⁶ belirtiyordu. Ayrıca suikastın doğurduğu ortam Papan'e, Alman prop-
aganda araçlarını kuvvetlendirme olanağı tanıdı. Muhtemelen bu amaçla, 2 Mart 1942
tarihinde, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan aracılığı ile Ankara şehrinin muhtaçlarına 1.000
liralık bir çek verdiği görülmektedir. ¹⁷

Papan suikastı davası, 1 Nisan'da başlamıştır. 1 Nisan'daki oturumda, Abdurrahman
Sayman, aslen Üsküplü 1917 doğumlu ve babasının adının Ragıp olduğunu, 1938'de
Türkiye'ye gelerek Türk tabiiyetine geçtiğini, İstanbul'da Tıp Fakültesi'ne devam ettiğini
söyledi. Adem oğlu Süleyman Sav ise, 1908 doğumlu olduğunu, üç yıl önce Türkiye'ye gele-
rek Türk tabiiyetine girdiğini, Ankara'da Lozan Meydanı'nda, Lozan Apartmanı'nda ikamet
ve Yenışehir'de Güneş Berber Salonu'nda kalfalık ettiğini bildirdi. Kornilof, 1908 doğumlu
ve Sovyet Rusya tabiiyetinde olduğunu 1940 yılı Mayıs ayından beri Türkiye'de olduğunu
söyledi. Pavlof, 1898 doğumlu ve Sovyet Rusya tebaası olduğunu ve halen İstanbul Sovyet
konsoloshanesinde memur olduğunu bildirdi. Sorgusuna başlanan ilk olarak Abdurrah-
man Sayman oldu. Sayman suikast suçunu itiraf etmekle birlikte hakim *"Suikastın gaye-
si ne idi?"* sorusuna, *"Suikast düşüncesinin gayesi, Almanya ile Türkiye'nin arasını açıp bu
suretle Rusların lehine harbe girmesini temin etmek olabilir"* dedi ¹⁸. Pavlof ise, Sayman ve
Sav hakkında *"Bunlar kendilerini Yugoslav komünisti olarak göstermektedirler. Hakikatte
Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki münasebetleri bozmak için tahrik edilmişlerdir."* diye-
rek, ikisini de tanımadıklarını söyledi. 8 Nisan 1942 tarihine duruşma ertelendi. ¹⁹

Ömer Tokat'ın Ankara'da bulunduğu süre boyunca Toros Oteli'nde kaldığı iddiası ile To-
ros Oteli sahibi Bekir Seyfettin Sarioğlu ile müstahdem Halit ve kapıcı Ali Çelik'in ifadele-
rine göre, Ömer Tokat 23 gün bu otelde konaklamıştı. Bu kişilerin suikast sonrası Ömer
Tokat'ın kimliğinin belirlenmesinde faydaları olmuştu. ²⁰ Bu arada suikast konusunun Sov-
yetler Birliği ve Almanya arasında da gerginlik yarattığı görülmüyordu. Sovyet Rusya, bu su-
ikastın Türkiye'nin komşuları ile arasını bozmak için Almanya tarafından tertip edildiğini

15 **Tan Gazetesi**, 06.03.1942. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 06.03.1942, **Ulus Gazetesi**, 06.03.1942
İkdam Gazetesi 06.03.1942.

16 Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 619.

17 **Ulus Gazetesi**, 03.03.1942.

18 **Tan Gazetesi**, 02.04.1942; **Ulus Gazetesi**, 02.04.1942.

19 **Tan Gazetesi**, 02.04.1942.

20 **Tan Gazetesi**, 07.04.1942.

iddia ediyor;²¹ Almanya ise bunu reddederek, davanın gidişinin şimdiden suikastı büyük oranda aydınlattığını ve suikastta Sovyet Rusya'nın parmağı olduğunu savunuyordu.²²

8 Nisan 1942 tarihinde yapılan duruşmada.²³ Pavlof, Abdurrahman'ın iddialarını çürütmek için, onun komünist olmadığını ileri sürecek açıklamalarda bulundu. Pavlof, kendisine gelen tebligatların Türkçe oluşu nedeni ile imza atmadığını ve hapisanedeki tercümanlara da güvenmediği için kendisine bir tercüman tahsis edilmesi gerektiğini de bildirdi. Hakim ise, Türkçe tebligatları noter aracılığı ile tespit edebileceğini bildirerek bu kadar evhama kapılmaması gerektiğini söyledi.²⁴ Kornilof ise, *"Ben bu güne kadar mahkemenin hakkaniyet ve adalet hilafına hareket ettiği hususunda hiçbir şey müşahade etmiş değilim"* dedi.²⁵ Bu duruşmada Ömer Tokat'tan arda kalan bazı parçaların duruşma salonuna getirilmesi, bu duruşmaya damgasını vurdu. 20 Mayıs'taki davada ise hakim:

"Türkiye ile Almanya arasındaki ananevi dostluğu belirten müddeiumumi, câniyane arzularla Almanya'nın Ankara büyük elçisi Von Papen'e yapılmak istenen ve büyük bir şans eseri olarak muvaffak olmayan bu suikastı failin şu beş sebep yönünden tahakkuk ettiremediğini söylemiştir:

1- Ömer, hayatını muhafaza etmek için bir an tereddüt etmiş olabilir.

2- Von Papen'i gördüğü zaman ruhî durumu altüst olduğundan mesafeyi iyi tahmin edememiş olabilir.

3- İnfilak maddesinin patlaması anında herhangi bir aksilik vukua gelmiş, olabilir,

4- İnfilâk kuvveti tahmin edilmeyebilir.

5- Fail, o anda oradan geçmekte olan genç kızların hayatını bir an için muhafaza etmek isteyebilir ve aradan geçen sekiz saniyelik bir tereddüt anı da suikast meselesinin tahakkuk etmemesine yardım edebilir."²⁶ demiştir.

Dava basında büyük ilgi ile karşılanırken nihayet 17 Haziran'da, Sovyet vatandaşı sanıklar yirmişer yıl, Türk vatandaşı sanıklar ise onar yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu kararın 16 Ekim 1942'de temyizce bozulması üzerine, yeni duruşma 4 Kasım'da yapıldı. Bu sefer Sav, Kornilof'un iddialarına katılarak Ömer Tokat'ın ölmediğini ve suikasttan sonra onu Ankara'da gördüğünü açıkladı. Sav, kendisine tercüman verildiği takdirde olayın gerçek yüzünü açıklayacağını söyledi; fakat mahkeme iddiaların gerçeğe uymadığı gerekçesi ile 23 Aralık'ta Pavlof ve Kornilof'a on altışar yıl, Sav ile Sayman'a da onar yıl hapis cezası vererek davayı tekrar kapattı. Ancak bir buçuk yıl kadar sonra, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kestiği 2 Ağustos 1944 tarihinde tekrar gündeme gelen Papen suikastı davasının

21 Papen suikastının bir Nazi provakasyonu olduğu yönündeki değerlendirmeler ve detaylı bilgi için bkz. Sevtap Sırakaya, "Von Papen Suikastında Sovyet İzleri ve Sovyet Basınının Tutumu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C/S. 33 (55) Ankara 2014, ss. 379-392.

22 **Tan Gazetesi**, 08.04.1942.

23 Bugün şahitliği dinlenecek olanlar, Kamil kızı ve Mithat Kuruner'in eşi Meharet Kuruner, Doktor Servet Kamil kızı Bigüm Tokgöz, Şöfor Ömer oğlu Ahmet Fahri Uçar, Ömer oğlu Adil Kanmaz, Nuri oğlu Bekir Seyfettin Marsoğlu, Mehmet Ali oğlu Halit Ünsal, Rifat oğlu Ali Çelik, Hüseyin oğlu Kazım Özdemir, Asım oğlu Maruf Konurkaya, Ahmet Recep kızı Gülizar Gökçek, Mümin oğlu Ahmet Kalın, Josef oğlu Edward Romanski ve Yunus oğlu İsmail Korkulu idi. Bkz. **Ulus Gazetesi**, 04.04.1942.

24 **Tan Gazetesi**, 09.04.1942; **Ulus Gazetesi**, 09.04.1942,.

25 **Ulus Gazetesi**, 09.04.1942,.

26 **Tan Gazetesi**, 21.05.1942.

da, 9 Ağustos 1944 tarihinde yapılan duruşma ile sanıklar suçsuz bulunarak serbest bırakılacaktır.²⁷ Sanıkların serbest bırakılması noktasında da, Almanya'nın artık savaştan galip çıkamayacağına dair Türkiye'ye gelen istihbarat raporlarının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim savaş sonrasında Türk dış politikasının hangi tarafa doğru bir seyir izleyeceğine dair, ikircikli diyebileceğimiz, fikir karmaşası yaşanması ve böyle sıcak bir atmosferde İsmet İnönü'nün SSCB ile zıtlaşmak istemediği anlaşılmaktadır.

3. SONUÇ

II. Dünya Savaşı boyunca, Türkiye'nin dış siyasasını doğrudan yöneten Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, savaşan tarafların hemen hemen hepsi ile anlaşma imzalayarak, Türkiye'ye yönelik bir tehditten geri kalınmasını sağlayacak bir politika yürüttü. Her ne kadar *Tarafsızlık* teması üzerinden yürüse de Türkiye'nin dış politikası, II. Dünya Savaşı'nda *Güçlü Taraf Meyleden Tarafsızlık* ya da *Denge Politikası* biçimindeki ifadelerle daha uygun görünmektedir. Neticede, II. Dünya Savaşı boyunca çeşitli çelişkilerden yararlanarak, kendisini savaşın dışında tutmayı amaçlayan Türkiye, dış politikasını dengede tutarak savaş dışı kalabildi. Özellikle İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Almanya gibi doğrudan savaşın içerisinde olan devletlerle yaptığı dostluk anlaşmaları ile güvenliğini sağladı. Türkiye, İtalya tehdidini Almanya üzerindeki politikası ile; Alman baskısını ise Sovyet tehdidi gerekçesi ile durdurmayı başardı. Müttefik Devletleri ise, Türkiye'nin savaşa girecek kadar güçlü olmadığı ve Alman tehdidini engelleyecek durumda olmadığı gerekçesi ile susturdu.

II. Dünya Savaşı esnasında Türkiye'yi en çok rahatlatan olay, müttefik şekilde yola çıkan iki devlet olarak Almanya ile Sovyetlerin savaşmaya başlaması olmuştur. Hemen yanı başında, Türkiye'ye tehlike yaratabilecek konumda olan Almanya ve Rusya'nın Türkiye üzerindeki emellerini harekete geçirmeleri çekincesi, Türkiye'yi hep rahatsız etmişti. Türkiye'nin çekingen tutumu, kendisini herhangi bir maceraya atılmaktan alıkoyarken, aslında bu tutumun ne kadar doğru olduğu Almanya'nın Stalingrad yenilgisinden sonra anlaşılmıştır.

1942 yılında gerçekleşen Papen Suikastı girişimi olayının hiçbir zaman tam olarak açıklığa kavuşmaması, her zaman olayın arkasındaki asıl nedenin ne olduğu konusunda çeşitli görüşlerin ileri sürülmesine neden oldu. Suikast hakkında Papen, Sovyet ajanlarının Türkiye'yi Sovyetler Birliği tarafında savaşa katmak için bu suikastı yaptıklarını belirtmişse de suikast sonucu Almanya-Türkiye ilişkileri daha da sıkışmıştır. Papen suikastının somut etkisi, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin bozulması ve buna karşılık, Türk-Alman ilişkilerinde belirgin bir yakınlaşma şeklinde görülmüştür.

1942 yılında suikastın sanıkları 16'şar yıl hapis cezasına mahkum edilmişlerdi; ancak suikastın gerçekleşmesinin üzerinden bir buçuk yıl sonra, II. Dünya Savaşı'nın seyri değişmiş; Sovyetler Birliği, Almanya'yı püskürtmüştü. Nitekim Türkiye de 1944 yılının yaz aylarında, Almanya ile ilişkilerini kesti ve hemen bir hafta sonra yapılan duruşmada, Papen suikastı sanıklarının beraatına karar verildi. Tüm bunlara bakıldığında Papen suikastı sürecinin, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin izlediği, *Güçlü Tarafa Meyleden Tarafsızlık* ya da *Denge Politikası* biçiminde ifade edilebilecek dış politik genel tavrına, önemli bir örnek olduğu görülmektedir.

27 Cengiz Atlı, "Türkiye'de II. Dünya Savaşı Sırasında İngiliz Alman Büyükelçileri'ne Suikast Girişimi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number 28, Autumn 2014, p. 55-71.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Tan Gazetesi
Ulus Gazetesi
Cumhuriyet Gazetesi
İkdam Gazetesi

Makale ve Kitaplar

- Armaoğlu, Fahir, 20. yy. Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005.
- Atlı, Cengiz, "Türkiye'de II. Dünya Savaşı Sırasında İngiliz Alman Büyükelçileri'ne Suikast Girişimi, The Journal of Academic Social Science Studies, Number 28, Autumn 2014, p. 55-71.
- Deringil, Selim, Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003.
- Gülmez, Nurettin, Ersin Demirci, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 13, Sayı 27, Ankara 2013, ss. 225-250.
- Koçak, Cemil, Türkiye'de Millî Şef Dönemi, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Sırakaya, Sevtap, "Von Papen Suikastinde Sovyet İzleri ve Sovyet Basınının Tutumu", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C/S. 33 (55) Ankara 2014, ss. 379-392.
- SSCB Dışişleri Bakanlığı Almanya Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar (1939-1944), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.
- Turan, Şerafettin, İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

EKLER:

25 Şubat 1942 Tarihli Tan Gazetesi

6 Mart 1942 Tarihli Ulus Gazetesi

2 Nisan 1942 Tarihli Ulus Gazetesi

9 Nisan 1942 Tarihli Tan Gazetesi

Yazarlar Hakkında - *About the Authors*

Otabek OMONKULOV

1982 Özbekistan doğumludur. Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi Uluslararası Gazetecilik Fakültesi'nde Lisans, Jawaharlal Nehru Üniversitesi Sosyal Bilimler Okulu Siyasal Araştırmalar Merkezi'nde (Hindistan) Yüksek Lisans dereceleri almıştır. Varşova Üniversitesi, Varmia ve Mazuri Üniversitesi'nde (Polonya) Avrupa Birliği üzerine araştırma yapmıştır. 2013 yılından itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Doktora öğrencisi. Orta Asya'ya yönelik bölge-dışı bütünleşme projeleri üzerinde çalışmaktadır.

Born in Uzbekistan in 1982. He has BA in Journalism from International Journalism Faculty of Uzbekistan State World Languages University and MA in Political Sciences from the Center for Political Studies, School of Social Sciences, Jawaharlal Nehru University (India). At the University of Warsaw, University of Warmia and Mazury (Poland), he conducted research on European Union. Since 2013, he is enrolled as PhD student at Biga Faculty of Economics and Administrative Science, Çanakkale Onsekiz Mart University. Currently, the author is doing research on extra-regional integration projects in Central Asia.

Gürol BABA

Gürol Baba, lisans derecesini Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (İng) nden almıştır. Yüksek Lisans Derecesini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden ve MPhil ve Doktora derecelerini Avustralya Ulusal Üniversitesi'nden almıştır. Dr. Baba Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Doçent olarak görev yapmaktadır. Dr. Baba'nın araştırma alanları: Uluslararası Politikada Orta Büyüklükte Güçler, Avustralya Dış ve Güvenlik Politikaları, Asya-Pasifik Bölgesi Sorunları, Avustralya-ABD ve Türkiye-ABD ilişkileri, Türk Dış ve Güvenlik Politikaları ve Çanakkale Savaşlarının Siyasi Boyutlarıdır.

Gürol Baba has his BA degree from Marmara University, Department of Political Science and International Relations. He had his first MA degree from the Çanakkale Onsekiz Mart University, Graduate School of Social Sciences, and his MPhil and PhD degrees from the Australian National University, Canberra at the Research School of Humanities. He is currently holding an Associate Professor position at the Social Sciences University of Ankara, Political Science Faculty, Department of International Relations. Dr Baba's research areas are: Middle Powers in International Politics, Australian Foreign/Defence Policies, Asia-Pacific Regional Affairs, Australian-American Relations, Turkish Foreign/Defence Policies, Turkish-American Relations, Political Background of the Gallipoli Campaign 1915.

Akın AKPUR

Yazar 2006 yılında Mersin Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Konaklama İşletmeciliği bölümünden mezun oldu. Mezuniyet sonrasında havayolu işletmelerinde kabin memuru/amiri olarak çalıştı. 2017 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği yüksek lisans programından mezun oldu. Şu anda Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği bölümünde doktora öğrencisidir.

The Author graduated with a bachelor's degree in Hospitality Management at Mersin University Tourism Administration and Hotel Management High School. After graduation, he worked in airline companies as cabin attendant/chief. He graduated with master degree from Sakarya University Social Sciences Institute Tourism Administration programme. He is currently a PhD. student at Sakarya Applied Sciences University Institute of Master Studies Tourism Administration department.

Burhanettin ZENGİN

Yazar 1959'da Trabzon/Of'ta doğdu. 1981'de Gazi Üniversitesi İşletme bölümünü bitirdi. İstanbul Üniversitesi SBE Turizm Anabilim dalında; 1989'da Yüksek Lisans ve 1994'te doktora öğrenimini tamamladı. Yazar halen Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölüm başkanlığı görevini sürdürmektedir. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

The Author was born in 1959 in Trabzon / Of. In 1981, he graduated from Gazi University, Department of Business Administration. In Istanbul University SSI Tourism Department, he graduated with master degree in 1989 and In 1994 he graduated with PhD. He is currently the Head of the Tourism Guidance Department at the Tourism Faculty of Sakarya University of Applied Sciences. He is married and has 3 children.

Müge Kübra OĞUZ

1988 yılında Kırklareli'de doğdu. 2010 yılında Tarih Öğretmenliği bölümünde lisans, 2013 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bölümünde yüksek lisans yaptı. 2014 yılında Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü'nde doktora programına kabul edildi. Doktora programını 2019 yılında "Choson Krallığı'ndan Dehan İmparatorluğu'na: Kore'nin Dış Politikaları (1876-1910)" adlı teziyle tamamladı. Doktora çalışması sırasında Türk Tarih Kurumu'ndan Orta Asya ve Uzakdoğu Çalışmaları Bursu aldı. Kore Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin desteğiyle, doktora tezi üzerine Seul Ulusal Üniversitesi Kyujanggak Kore Araştırmaları Enstitüsü'nde ve Seul Şehir Kütüphanesi'nde çalışmalar yaptı.

She was born in Kırklareli in 1988. She received her BA at Department of History Teaching in 2010 and her MA study in 2013 at Graduate School of Educational Sciences, History Education from Çanakkale Onsekiz Mart University. She was accepted to the PhD program at Hacettepe University, Graduate School of Social Sciences, Department of History in 2014. She completed her PHD in 2019 with her dissertation entitled "From the Kingdom of Choson to Dehan Empire: Korea's Foreign Policies". During her PhD study she received Central Asian and Far Eastern Studies Scholarship from Turkish Historical Society. With the support of the Embassy of the Republic of Korea she studied at Kyujanggak Institute for Korean Studies in Seoul National University and Seoul Metropolitan Library about her doctoral dissertation.

Zekiye UYSAL

Zekiye Uysal Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünde Doç. olarak çalışmaktadır. "Kubad-Abad Sarayı Kazılarında Bulunan Camlar" konulu doktora tezini 2008 yılında Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümün'de tamamlamıştır. Türk-İslam süsleme ve el sanatları üzerine uzmanlaşmıştır.

Zekiye Uysal is an associate professor at Çanakkale Onsekiz Mart University Department of History of Art. She received her PhD from the Department of Art History at Ege University in 2008. In her dissertation she worked on the glass finds from the Kubad-Abad Palace Excavations. Dr. Uysal is an expert on Turkish Islamic Art especially handicrafts and decorative arts.

Ayşe Ç. TÜRKER

Ayşe Ç. Türker Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünde profesör olarak görev yapmaktadır. Doktora derecesini Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısında 1989-2000 yılları arasında ortaya çıkarılan Bizans dönemi sırsız seramikleri konusundaki tezi ile Hacettepe Üniversitesi'nde almıştır. İlgilendiği araştırma alanları erken Hristiyan ve Bizans sanatı ve arkeolojisidir. Çanakkale Boğazına ulaşan vadiler ve çevresinde erken Hristiyan ve Bizans dönemi yerleşimleri ve yerleşim modelleri üzerine yüzey araştırmaları yürütmektedir.

Ayşe Ç. Türker is currently a professor at the Art History Department at Çanakkale Onsekiz Mart University. Turker received her PhD (Hacettepe University) with her research on the unglazed pottery uncovered between 1989-2000 in excavations at the church of St. Nicholas in Myra-Demre. Turker's current research interests are in early Christian and Byzantine archaeology and Byzantine settlements and settlement patterns on the valleys in and around that reached the Hellespont.

Oğuz KOÇYİĞİT

Yazarımız 03.09.1981 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Onsekiz Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden 2003 yılında mezun olmuş, aynı yıl Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim dalında yüksek lisans eğitimi almaya başlamıştır. Yüksek Lisansını "Amorium Bizans Hamamı" adını taşıyan tezi ile 2006 yılında bitirmiş, 2007 yılında aynı enstitünün Sanat Tarihi Anabilim dalında doktora eğitimine başlamıştır. Doktora tezi olarak "Assos'da Geç Antik Çağ Konut Mimarlığı" adını taşıyan çalışmasını 2013 yılında tamamlamış olup, kendisi Onsekiz Mart Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak hizmet vermektedir.

The author was born on 03.09.1981, in Istanbul. He graduated from the Archeology Department of the Çanakkale Onsekiz Mart University in 2003 and at the same year he started his postgraduate studies in the Classical Archeology Department of the Institute of Social Sciences. He also graduated this department in 2006 with a thesis titled "Amorium Byzantine Bathhouse". In 2007, he started Ph.D. programme at the Department of Art History and completed it in 2013 with the thesis of "Late Antique Architecture Architecture in Assos". And now he serves as Assistant Professor in the Department of Art History of Çanakkale Onsekiz Mart University.

Başak KARATAŞ

1981 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Kabataş Erkek Lisesi'nden mezun oldu. 2001 yılında başladığı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü, 2005 yılında tamamladı. 2005-2006 yılları arasında Pedagojik formasyon eğitimi aldı. Halen Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim dalında yüksek lisans yapmaktadır. Aynı zamanda Lapseki Meslek Yüksekokulu'nda Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

She was born in 1981 in Istanbul. She graduated from Istanbul Kabataş High School. She graduated from Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Science and Letters, History Department in 2005. Between 2005-2006 she studied pedagogical formation. Currently, Ankara Hacı Bayram University is a graduate student in the History of the Republic of Turkey department. At the same time, she is working as a lecturer of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution at Lapseki Vocational School.

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, Nisan ve Ekim aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar ve kitap tanıtımları yayımlanır. usb.dergi.comu.edu.tr adresine başvurunuzu izah eden bir metinle birlikte başvurabilirsiniz.

- Derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir
- Türkçe makalelerin yazımında TDK Yazım Klavuzu esas alınır.
- Makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Makaleler dergimize ulaştırıldığında Turnitin ile taranacak, editoryal süreçte benzerlik raporu dikkate alınacaktır.
- Metin, tablo ve şekiller dâhil 25 (± 5) sayfayı aşmayacak şekilde yazılmış olmalıdır (kaynakça hariç).
- Makalelerde kullanılan resim, çizim, harita veya belgeler sıra ile numaralandırılmalıdır.
- Makalelerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler yer almalıdır. Bu özetlerin altında en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır.
- Makaleler yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı üç hakemin değerlendirmesine sunulduktan sonra Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Değerlendirme süreci biçimsel ve bilimsel ölçütlere göre gerçekleştirilir.
- Yazarlara hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en kısa sürede dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Basılmama kararı verilen yazılar yazara iade edilir.
- Dergide yayımlanan makalelerin basın ve sanal yayın hakkı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne aittir. Yazılar, izin almaksızın başka bir yerde yayımlanamaz.
- Yazarlar, eserlerinde APA ya da Oxford sistemlerinden uygun gördükleri birini kaynakça dâhil bütün eser boyunca kullanabilirler (lütfen APA için sayfa sonundaki notlara da bakınız).

Teslim Süreci:

- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'den yayımlanmak üzere gönderilecek yazılar için e-posta adresi olarak usbdergi@comu.edu.tr kullanılır. Gönderilecek dosyaların MS Word dosyası olması gerekmektedir. Yazınız teslim alındığında size her aşamada bilgi verilecektir.
- Yayımlanmak üzere kabul edilen makaleler için yazarlar hakkında 5-6 satırlık bilgi notunu (Türkçe ve İngilizce olarak) da dergiye gönderiniz. Bu not eğitim ve iş hayatınız, unvan ve ilgili yayınlarınız hakkında bilgiler verebilir.
- Yayımlanmak üzere kabul edilen makaleler için tüm yazarlar tarafından telif hakkı formu, imzalanarak ıslak imzalı form dergiye ulaştırılır (form).
- Yazım kurallarına uymayan yazılar için ilgili yazardan gerekli düzeltmeleri yapması talep edilir.

Sayfa düzeni: Tüm sayfalarda sağ alt köşede sayfa numarası bulunmalıdır. Yazılar A4 ölçüsüne, tüm kenarlar 2,5 cm boşluk ve metin iki yana yazılı biçimde yazılır.

Ana Başlık: Büyük harf, Times New Roman, 14 Punto, kalın, tek satır aralıklı ve ortalayarak yazılır. Türk-

çe makalelerde İngilizce başlık, “abstract” başlığından önce, 12 punto, kalın, tek satır aralıklı, sayfaya ortalanmış şekilde yazılır. İngilizce makalelerde ise Türkçe başlık, Türkçe makalelerdeki İngilizce başlık gibi yazılır.

Yazar adı ve soyadı: ana başlığın altına 12 nk aralık bıraktıktan sonra 12 punto, koyu, soyadı büyük harf ve sağa hizalı olarak yazılmalıdır. Birden çok yazar bulunması durumunda sırasına göre alt alta, tek satır aralıkla yazılacaktır. (*) işareti ile sayfanın altına unvan, adres ve e-posta bilgileri 8 punto olarak verilmelidir.

Öz/Abstract: Başlıkları ilk harf büyük, diğerleri küçük harflerle olmak üzere, öz/abstract kısmı, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler yer alır. Bu kısımda çalışmanın amacı, yöntemi, kapsamı ve temel bulguları yer alır. Özet metinleri Times New Roman, 10 punto, iki yana hizalı, tek satır aralıklı ve kenar boşlukları 1,25 cm her iki yandan daraltılarak yazılır. Özetlerin altında en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunur.

Giriş Başlığı: Anahtar kelimelerden sonra iki satır boşluk vererek, GİRİŞ başlığı ile 12 punto, kalın, sola hizalı, tamamı büyük harfle ve numara verilmeden yazılmalıdır.

Alt Başlıklar: Makalelerdeki ana konu başlıkları, 1., 2., 3. şekilde; alt bölüm başlıkları ise 1.1., 1.2., 1.3. şeklinde, üçüncü düzey başlıklar 1.1.1., 1.1.2. şeklinde numaralandırılmalıdır. Ana başlıklar tamamı büyük harf ile, 12 punto, kalın, sola hizalı, diğer başlıklar her sözcüğün ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar üçüncü düzeyi geçmemeli (Örn: 1.1.1.1 uygun değildir.), ikinci düzeyde (1.1.) 12 punto kalın, üçüncü düzeyde (1.1.1.) 12 punto kalın ve italik olmalıdır.

Ana Metin: Ana metin Times New Roman 12 punto ve 1 satır aralığı ile yazılacaktır. Paragraf başlarında girişti yapılacak, öncesinde ve sonrasında 6 nk boşluk bırakılacaktır.

Dipnotlar: Dipnot şeklinde yapılacak açıklamalar, metin içinde ilgili sözcüğün ya da cümlenin bitişinin sağ üst köşesine sembol kullanarak yapılabilir. Times New Roman 10 punto ve 1 satır aralığı ile yazılacaktır.

Tablolar ve Şekiller: Tablo, şekil, grafik ve resim için, eğer alıntı yapılmışsa, kaynak mutlaka belirtilmelidir. Gösterilecek kaynak, tablo, şekil, grafik ve resmin hemen altında, 4 karakter içeriden, 10 punto, 1 satır aralıklı, normal şekilde yazılmalıdır. Tablo ve şekillerden önce ve sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır. Tabloların ve şekillerin adları, tablo ve şekil sınırlarını açmayacak şekilde, tablonun veya şeklin üstüne, Times New Roman, 10 punto, kalın, 1 satır aralıklı, sözcüklerin baş harfleri büyük olmak üzere ve tablonun üst çizgisi ile tablo adı arasında 1 satır aralıklı; sola hizalı şekilde yazılmalıdır.

Atıflar: Yazarlar metin içi (APA) ya da dipnot atf sistemi (Harvard) kullanabilirler. Kullanılan sistemin bütün eser boyunca ve kaynakça dahil olarak sürdürülmesi gerekmektedir.

APA için not: APA sistemi kullanılan eserlerde, APA sisteminden farklı olarak; - sayfa numarası belirtirken iki nokta kullanılması ve sayfa numarası kısaltması olmaması (Timur, 2000: 76),

- iki yazarlı eserlerde “ve” bağlacı kullanılması (Cherkaoui ve Deschamps, 2011),

- üç ya da daha çok yazarlı eserlerde bütün atıflarda “vd.” kullanılması (Balabanis vd., 2001), uygun görülmüştür. Bu hususlar dışında, atıflar ve kaynakça APA sistemine uygun olmalıdır.

Publication Ethics and Author Guidelines

Çanakkale Onsekiz Mart University Journal of Social Sciences is a peer-viewed journal, to be published twice a year in April and October. The journal is an independent publication in terms of scientific research on social sciences. The journal publishes articles which are original/not published before, consisting of results of graduate studies, presenting research findings, compilations, technical notes and/or book reviews.

- Publication language may be Turkish or English.
- Turkish articles must be based on TDK spelling dictionary.
- Authors are responsible for their articles.
- Articles should not exceed 25 (±5) papers including text, tables and figures, reference list and appendix.
- Drawings, charts, maps or any kind of documents in articles should be enumerated and explained.
- Articles must have Turkish and English abstracts no more than 200 words. Minimum 3 and maximum 5 keywords must be specified below abstracts.
- Papers are viewed by the editors, reviewed by two referees and presented to a third referee if necessary; and published after the final confirmation of editorial board.
- Revised papers must be sent as soon as possible after referee reports.
- Yazarlara hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en kısa sürede dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Rejected papers are returned to authors as soon as possible.
- Printed and digital publication rights of the published articles belong to Çanakkale Onsekiz Mart University; can not be published without permission.
- Authors may choose APA or Oxford citation systems in their articles. (Please check the notes at the end of the author guidelines.)

Application Process:

- Articles should be sent to usbdergi@comu.edu.tr with a proper explanation of publication. Files should be in MS Word (.doc or .docx) format. The correspondent author will be informed in every stage of the process.
- For the accepted articles, authors will be asked to write a 5-6 lines information note about themselves (both in English and Turkish). These notes may include education and career, title or related publications.
- A form for copyrights is to be signed by all authors and sent to the journal before publication.
- The authors will be asked to check and change the format requirements when necessary.

Page layout: All pages should have page numbers at right-below corner. Pages should be A4, and 2,5cm spaces from all sides. The text should be justified.

Main Title: First letters of each Word should be capital, Times New Roman, 14 Points, bold, single line and aligned center. 30 nk spaced over, 12 nk spaced below the main title is required. In Turkish articles, English title should be just over the "Abstract" title, like Turkish title but 12 points, 12 nk over and 6 nk spaced below. Turkish title in English articles are as English titles in Turkish articles.

Author names: Just below the main title, 12 nk over spaced, Times New Roman, 12 points, bold, surname capitalized, right aligned, single lined. Second, third..., authors should be listed one under another. Author affiliations, title and address should be given in (*) footnotes; Times New Roman, 8 points.

Öz/Abstract: Only first letter of the titles should be capitalized, the titles should be bold. Should not exceed 200 words, should be written both in English and Turkish. Should include the purpose of the study, methods, scope and key findings. Times New Roman, 10 points, justified, single line spaced, 1,25 cm further narrowed from both sides. Below each abstract texts, minimum of 3, maximum of 5 keywords should be listed.

Introduction: 2 lines after the last keywords, Times New Roman, 12 points, bold, left aligned, all with capital letters, 6 nk spaced below and without numbering.

Section Titles: Section titles should be numbered as 1.,2.,3.; sub-section titles as 1.1., 1.2. and 2.1.; third level titles should be as 1.1.1., .1.1.2. and 1.2.1. Section titles should with capital letters, Times New Roman, 12 points, bold, left aligned, 6 nk spaced below. Sub-section titles differently should be only first letter of the words is capitalized; and for third level title should be italic and only first letter of the title should be capitalized. No further level is desired (1.1.1.1. is not proper). (**1. TITLE, 1.1. Title, 1.1.1. Title**)

Main Text: Times New Roman, 12 points, single lined, paragraph spaced 6 nk over and below.

Footnotes: Times New Roman, 10 points, single lined.

Tables and figures: If quoted source must be indicated below 4 characters spaced to left, Times New Roman, 10 points, single lined. Table/figure titles should be over or below, Times New Roman, 10 points, bold, single lined, left aligned, first letter of each word is capitalized. 12 nk spaced over when on top, below when under.

Citations: Authors may choose APA or Harvard citation systems. The system should be the same through the article and reference list.

A Note for APA: APA will be used with few differences:

- when indication page numbers in citations, “p.” or “pp.” will not be used. (Timur, 2000: 76)
- “&” will not be used in Turkish articles.
- “et al.” will be used in all citations when citing three or more authors (Balabanis et al., 2001)